

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Filozofická fakulta
Katedra politologie a evropských studií

Lukáš Martinák
(l.martinak@seznam.cz)

Teorie vojenského převratu

**(vojenský převrat; státní převrat; teorie; kauzální model;
Turecko; Pákistán; Irák; Egypt)**

Rigorózní práce

Olomouc 2016

Prohlášení

Prohlašuji na svou čest a svědomí, že jsem rigorózní práci vypracoval samostatně za použití pramenů a literatury uvedených v bibliografickém přehledu.

V Horoměřicích dne 4. dubna 2016

.....

Rád bych poděkoval své rodině za trpělivost a prostor nutný pro vypracování rigorózní práce. Rád bych také poděkoval historikovi a spisovateli PhDr. et Mgr. Tomáši Bandžuchovi za odbornou radu a povzbuzení.

Obsah

Úvod	5
1. Terminologický slovník a typologie převratů	13
1.1. Dosavadní terminologie: hlavní proud a vedlejší odchylky	13
1.1.1. Souhrnná sémantická komparace: Powell a Thyne	15
1.1.2. Aditivní a rozšiřující sémantická analýza	17
1.1.3. Vojenský převrat nebo vojenská intervence?	24
1.1.4. Občanský převrat: zpochybňovaná existence	26
1.1.5. Úspěšný vs. neúspěšný převrat	29
1.1.6. Demokratický převrat, revoluční převrat a autogolpe	31
1.2. Dílčí závěr: typologie státního převratu	36
1.2.1. Typologie Edwarda Luttwaka a dalších	36
1.2.2. Hierarchizovaná terminologie státních převratů	42
1.2.3. Konečná kategorizace a subkategorizace státního převratu	46
2. Příčiny vojenského převratu: závěry dosavadního výzkumu	50
2.1. Čtyři příčiny převratu dle Andrewa Heywooda	52
2.2. Základní rozdělení determinantů vojenského (státního) převratu	54
2.2.1. Motivace vs. příležitost: push & pull faktory	56
2.2.2. Strukturální a bezprostřední příčiny: statika vs. dynamika systému	59
2.3. Zavedené substantivní teorie příčin vojenského převratu	61
2.3.1. Teorie vojenské dostřednosti	62
2.3.2. Teorie protiváhy	66
2.3.3. Model Gaussovy křivky: formy politických režimů	71
2.3.4. Hypotézy o vlivu konfliktu centrum-periferie na riziko převratu	74
2.3.5. Obecná teorie legitimacy a koncept vakua	76
2.3.6. Teorie etnického antagonismu: změna mocenského postavení	80
2.3.7. Politicko-ekonomický přístup ve výzkumu státního převratu	83
2.3.8. Teorie nákazy: šíření bezpečnostní nestability	85
2.3.9. Hypotéza pákového efektu a provázání	88
2.3.10. Teorie pasti převratu	92
3. Teorie vojenského převratu	95
3.1. Srovnání dosavadních teoretických přístupů	95
3.2. Grafické znázornění vzniku a realizace vojenského převratu	104
3.2.1. Model politického systému a časový model vojenského převratu	104
3.2.2. Kauzální model vojenského převratu	108
3.3. Dílčí závěr: co je teorie kladiva a kovadliny	115
4. Případové studie: empirické testování	118
4.1. Vojenské převraty v Turecku	118
4.1.1. „Demokratický převrat“ roku 1960	120
4.1.2. „Převrat memorandem“ roku 1971	121
4.1.3. „Profesionální“ převrat 1980	123
4.1.4. „Postmoderní“ převrat 1997	124
4.1.5. Turecké vojenské převraty z pohledu kauzálního modelu	124
4.2. Vojenské převraty v Pákistánu	126
4.2.1. První převrat 1958: Iskandar Mírza a Muhammad Ajjúb Chán	129
4.2.2. Druhý převrat 1969: Muhammad Aga Jahjá Chán	131
4.2.3. Třetí převrat 1977: Muhammad Zijául Hak	132
4.2.4. Čtvrtý převrat 1999: Parvíz Mušarraf	133
4.2.5. Pákistánské vojenské převraty z pohledu kauzálního modelu	134
4.3. Irák: případová studie pokusu o převrat	137

4.3.1. Neúspěšný vojenský převrat Irácké národní dohody 1996.....	137
4.3.2. Vyjádření iráckého pokusu o převrat kauzálním modelem	139
4.4. Egypt: příležitost k provedení vojenského převratu	141
4.4.1. Střet egyptských politických elit v roce 1970	143
4.4.2. Vyjádření egyptských událostí 1970 v kauzálním modelu	145
Závěr	147
Použité prameny a literatura.....	152
<i>Prameny</i>	152
<i>Literatura</i>	152
Abstrakt.....	162

Úvod

Svět se na počátku jednadvacátého století nachází ve stavu vyznačujícím se výraznou degradací mezinárodního bezpečnostního prostředí, jejíž akceleraci lze datovat rokem 2011, kdy arabský svět zachvátila revoluční vlna. V období po skončení studené války představuje tato degradace bezprecedentní situaci, která kvantitativně i kvalitativně zastiňuje předchozí léta jak počtem regionálních (Sýrie, Irák, Afghánistán)¹ či hybridních (Ukrajina/Rusko) válečných konfliktů,² tak rovněž množstvím vnitropolitických „bezpečnostně-patologických“ jevů, mezi nimiž, vedle etnický motivovaných válečných konfliktů (Libye, Mali), dominuje zejména státní převrat (Tunis, Egypt, Jemen, Libye).

Porozumění tomuto fundamentálnímu fenoménu skýtá tudíž klíč k pochopení zdánlivě nepochopitelného vývoje mezinárodního bezpečnostního prostředí. Dlouhověké autoritářské (hybridní)³ režimy arabských zemí, zdánlivě pevně svírající politicky a sociálně deprimované obyvatelstvo specifickým mechanismem státní kontroly, se začaly poměrně rychle hroutit, což vyvolalo nemalé překvapení odborné veřejnosti (obdobné překvapení provázelo i rozpad sovětského bloku před více než dvaceti lety). Vysoká míra bezpečnostní degradace činí z označení „postkonfliktní éra“ takřka nevhodný eufemismus.

Především region Blízkého a Středního východu a severní Afriky (MENA) je v posledních letech jevištěm velmi dynamického procesu bezpečnostní destabilizace. Ta pochází z vnitropolitických poměrů nejvážněji postižených států a nevyhnutelně dopadá na ostatní země oblasti. Tamní mezinárodní bezpečnostní prostředí bylo silně ovlivněno fenoménem „arabského jara“, jež zejména izraelská, ale rovněž částečně i anglosaská politická věda (Muasher 2014; srov. Pollack 2011) přiléhavěji nazývá obecně

¹ Více o nitroregionálním typu válečného konfliktu viz Sarkees 2011. Více o typologii válek viz Sarkees 2010 (výzkumný program Correlates of War).

² Déle používaný, avšak stále v odborném diskurzu nezavedený termín „hybridní válka“ (*hybrid warfare*) slouží k označení ozbrojeného konfliktu, který nese charakteristické prvky symetrické i asymetrické války (povaha aktérů, používané bojové prostředky a taktika). Z důvodu této dvojznačnosti nelze tento typ konfliktu zařadit do všeobecně užívané typologie.

³ Více k teorii a charakteristice hybridních režimů viz dílo průkopníka v této problematice Larryho J. Diamonda (2002). Pro alternativní výklad povahy blízkovýchodních režimů viz Brumberg (2002) nebo Martinák (2010).

užívaným výrazem pro národně-osvobozenecký či revoluční boj Arabů (Antonius 1938) „arabské probuzení“ (*Arab awakening*). Nejedná se ovšem o proces podobný demokratizační vlně, která na konci osmdesátých a začátkem devadesátých let dvacátého století proměnila oblast střední a východní Evropy, nýbrž spíše o mohutné revoluční vzednutí tvořené nepřehlednou směsicí politických hnutí bez sdíleného cíle,⁴ zahrnující ideologické proudy od nábožensky umírněného monarchismu, přes sekulárně-liberální reformisty či konzervativně-autoritativní zastánce *statu quo*, až po konfesně-radikální islamismus a militantní extremismus.

Ve velké většině zde vládou režimy, které se stále častěji tváří v tvář pauperizaci obyvatelstva, ekonomické zaostalosti a radikalizaci opozičního spektra potýkají se ztrátou oprávněnosti vlastní existence. V prostředí, v němž je politická elita nucena stále nepokrytěji potírat protirežimní tendence v celospolečenském rozsahu za použití represivních složek státu, je role armády v politickém systému a její loajalita bez nadsázky kardinální proměnnou – tím spíše, že v regionu MENA představují jednotlivé národní ozbrojené síly nejlépe organizovaného a politicky nesmírně silného hráče na vnitropolitické scéně. Pro úspěšné svržení vládnoucího režimu je, slovy amerického politologa Z. Baranyho, přinejmenším neutrální postoj ozbrojených sil k protirežimním silám „nezbytnou podmínkou“ (2013: 63). Vojenský převrat je, vedle podpory armády revolučnímu hnutí, nejčastějším způsobem násilné intervence armády do politické sféry a potřeba porozumění jeho podstatě, schopnosti vysvětlit jeho příčiny a predikce jeho výskytu v zájmovém politickém systému je tudíž neoddiskutovatelná.

Oba výše uvedené hlavní motivy pro vypracování této studie zároveň definují populaci zkoumaných případů. Cílem této práce je zodpovězení následujících klíčových otázek:

(1) Co je to vojenský převrat?

⁴ Současná vlna arabského probuzení vykazuje zajímavé povahové rysy, které vyniknout především v historickém srovnání. Nepřipomíná třetí vlnu demokratizace S. Huntingtona a dění v postkomunistické části Evropy poslední dekády minulého století. Více společných prvků sdílí spíše s revolučním vzepětím antisystémových hnutí na Starém kontinentu v roce 1848 a ve dvou letech následujících: absence uvědomělého demokratického programu, tlak na sociální změnu, radikalizující se hnutí za novou sociální identitu (nacionalismus, resp. islamismus), regionální mezistátní asistence při likvidaci nepokojů. Ačkoli se mezi těmito revolučními vlnami bezesporu vyskytuje mnoho charakteristik, které je od sebe značně odlišuje, ty jsou však výsledkem nestejného dobového a technologického kontextu. Nabízí se proto jistě ne nezajímavá hypotéza o podobnosti struktury příslušných mezinárodních politických systémů a role fenoménu mocenské rovnováhy v nich (více viz Martinák 2011).

- (2) Kdy k vojenskému převratu dochází?
- (3) Jaké jsou příčiny vojenského převratu?
- (4) Kdy jsou vojenské převraty úspěšné a kdy nikoliv?

Tuto čtveřici otázek by přitom bylo možné shrnout do jedné: Lze předvídat úspěšný vojenský převrat?

K hledání odpovědí budou využity jednak teoretické konstrukce, jež byly doposud badateli v problematice převratů vyvinuty, a jednak v empirii zkoumané populace za použití specifického epistemologického přístupu k výzkumu – metody zakotvené teorie (*grounded theory method*, GT). Tato metoda byla zvolena, neboť cestou k naplnění cíle této práce je formulace nové teorie vojenského převratu. Dosažení takového cíle vyžaduje lineární postup výzkumu, který čtenáře provádí celou studií krok po kroku a v každém bodě objasňuje význam následujícího kroku, a pravidelné opakování aktuálně dosažených dílčích závěrů výzkumu, aby se linie badatelského snažení neztratila v celkovém rozsahu práce. Také je vhodné upozornit, že pro potřeby formulace ucelené formální teorie vojenského převratu je nutné vyčlenit značnou část badatelova snažení, jež bývá použitím sofistikované a vysoce formulované metodologie rozmělněno, přičemž výzkumníkova pozornost je odváděna od původního cíle, popř. jeho zájem je celkově umenšován. Na tuto skutečnost upozorňují především teoretici politických věd, mezi nimiž vynikají John Mearsheimer a Stephen Walt (v podoboru mezinárodních vztahů), když upozorňují na snižování kvality nově vznikajících politologických teorií právě z důvodu snahy o dosažení „metodologické dokonalosti“ (2013: 427–457). Jan Kofroň a Ilona Kruntorádová zachází ještě dále. Minimalizaci terorizační potence české politologie zčásti připisují právě „metodologickému fetišismu“ (2015: 31–32). Zakotvená teorie proto nabízí vyváženou cestu, která poskytuje badateli sice omezený instrumentář, nicméně nutí jej postupovat vlastní cestou, neustále pochybovat o správnosti dosažených dílčích závěrů a v průběhu výzkumu je pravidelně ověřovat.

Zakotvená teorie jakožto abduktivní společenskovědní metoda byla v polovině šedesátých let minulého století vyvinuta dvojicí amerických sociologů B. Glaserem a A. Straussem jako noetický nástroj k rozvoji poznání v oborech sociologie, managementu a ošetrovatelství. Na počátku stál záměr obou badatelů metodologicky podpořit takový přístup k výzkumu, který by přísně stanovoval postupy kódování k dosažení co nejpřesnějšího a

konzistentního vědeckého výkladu reality pomocí abstrakce (Braun 2008: 203). Ústředním motivem studie aplikující přístup GT je budování teorií. Ontologicky se jedná o pozitivistický přístup založený na přesvědčení o existenci objektivně poznatelných a predikovatelných skutečností (Glaser, Strauss 1967: 3; Corbin, Strauss 1990: 5), který byl odpovědí na předchozí vlnu behaviorismu a scientismu v politologii a mezinárodních vztazích a upozadění „nesystematického“, převážně intuitivního (Glaser, Strauss 1967) 223) a implicitního kvalitativního výzkumu (Glaser 2009: 16), reakcí na snahu o transponování přírodovědných výzkumných postupů a prostředků do společenskovední sféry. Z epistemologického hlediska se však GT štěpí na dva hlavní proudy, jejichž představiteli jsou samotní autoři: zatímco Glaser je v duchu individualisticko-materialistické epistemologie jasně vyprofilovaným pozitivistou a je přesvědčen o možnosti budování zakotvené teorie na bázi objektivních a ověřitelných dat („*All is data*“),⁵ Strauss, který má blíže k postpozitivistickému konstruktivismu, „považuje analýzu za způsob interakce mezi badatelem a empirií“ (Braun 2008: 205). Z toho plyne nesporná výhoda GT umožňující oba přístupy, s jejichž pomocí lze produkovat jak vysvětlující, tak také interpretativní teorie.

Základními rysy GT je co možná nejpřesnější konceptualizace shromážděných poznatků prostřednictvím opakovaného „substantivního kódování“⁶ (Holton 2010: 24), neboli vzájemného porovnávání průběžně odhalovaných kauzalit v rámci budované teorie, a zároveň se všeobecně

⁵ Glaserův výrok „vše je o datech“ je dokladem o přísně objektivistické noetice GT ve vztahu ke kvalitativnímu výzkumu: „*The data is what it is and the researcher collects, codes and analyzes exactly what he has whether baseline data, properline data, interpreted data or vague data. There is no such thing for GT as bias data or subjective or objective data or misinterpreted data*“ (Glaser 2002: 1). Glaser sice přiznává jistý subjektivní vliv badatele na jím realizovanou studii bez ohledu na obor či cíle práce, nicméně odmítá přílišnou relativizaci objektivního materialistického poznání ze strany konstruktivismu, který je podle jeho slov „epistemologicky předpojatý vůči dosahování spolehlivého a precizního popisu sesbíraných dat“ (tamtéž: 3).

⁶ Kódování neboli opakované ověřování se z procedurálního hlediska nejčastěji – ve shodě se Straussem a Corbinovou (1999) – dělí na tři typy/fáze: otevřené, axiální a selektivní. Otevřené kódování je klíčové v prvotní fázi výzkumu a poté je prováděno i v jeho průběhu. Jeho výsledkem je stanovení sady exaktně definovaných zobecněných kategorií a podkategorií sledovaných jevů. Analýzou aditivních dat během výzkumu je otevřené kódování stále upřesňováno kategorizací nově získaných poznatků. Axiální kódování je realizováno s již ustanovenými kategoriemi. Jeho cílem je identifikovat vzájemná propojení mezi kategoriemi a podkategoriemi a odhalit tak pojmy typu „příčinné podmínky“, „jev“, „kontext“, „intervenující podmínky“, „strategie jednání a interakce“ a „následky“. Posledním krokem v budování zakotvené teorie je selektivní kódování, s jehož pomocí se stanovuje ústřední kategorie (hlavní objekt výzkumu) a vypracuje „jádro příběhu“ (Braun 2008: 212).

formulovaným výzkumným problémem (Braun 2008: 208), bez apriorní teoretické koncepce či hypotézy, jejíž platnost a schopnost vysvětlovat či interpretovat realitu by byla studií testována. Díky prvnímu rysu je v případě ideálně uplatněných postulátů GT dosaženo tzv. teoretické nasycenosti (*theoretical saturation*) – ústřední kategorie zkoumaného jevu a její relace s dalšími kategoriemi je vyčerpávajícím způsobem definována a při dalším porovnávání nově zahrnutých případů se již nemění –, druhý rys pak zakládá tzv. teoretické citlivosti (*theoretical sensitivity*). Ta je odvislá od schopnosti badatele přijímat nová data a z nich plynoucí poznání dosahované během opakovaného kódování. Tomu právě dopomáhá fakt, že zde absentuje účelně vybraná teorie, která by badatelský záměr nutně uzavírala do svého gnoseologického a terminologického rámce. Charakter zakotvené teorie názorně dokládá skutečnost, že Glaser se Straussem (1967: 3) vlastně považují GT za teorii stojící v přímé kontradikci k teorii formulovatelné „logickou dedukcí z apriorních předpokladů“.

Problematika výzkumu státních převratů, resp. vojenských převratů (VoP) trpí heuristickým paradoxem. Na jedné straně se badateli nabízí nepřehledné množství případových studií o různých druzích násilných svržení vlád a politických režimů zasazených do teritoriálně (nejčastěji) a časově (méně časté) vymezeného rámce – zejména Afriky (např. Agyeman-Duah 1990; O’Kane 1993; Clark 2007) a Latinské Ameriky (např. Dix 1994; Rittinger, Cleary 2013) druhé poloviny dvacátého století⁷ – a jimi předkládané celé řady substantivních teorií. Zastřešení těchto poznatků všeobecně aplikovatelnou a odborně uznávanou „teorií státního převratu“ však, na druhou stranu, k dispozici není. Tato asymetrie mezi dostupnými empirickými

⁷ Mezi výzkumy těchto dvou nejčastěji studovaných regionů, jakkoli nabízejí přibližně stejně početnou empirii, panuje nepřehlédnutelný rozdíl, jenž přináší důsledky pro jejich epistemologii, a který spočívá ve vývoji počtu případů státních převratů. Jestliže je Afrika (pro tentokrát myšleno její subsaharská část) v současné době stále svědkem násilných svržení méně či více legitimních vlád a politických režimů, čímž nadále předkládá nové potenciální objekty výzkumu a nabízí tím příležitost ke studiu evoluce fenoménu státního převratu od poloviny 20. století (resp. třetí fáze dekolonizace) do začátku nového století, vykazuje Latinská Amerika ve výskytu převratů jednoznačný útlum. Nejpozději od poloviny 90. let se mezi jihoamerickými státy neobjevil nový případ (Rittinger, Cleary 2013: 406), což, na jednu stranu nenarušuje koncepční obraz dosud zkoumané populace prvků a umožňuje studovat fenomén převratu v době teritoriálně i časově vymezeném prostoru, na stranu druhou vytváří předpoklady pro studium problematiky ústupu ozbrojených sil z politické sféry, resp. od výkonné moci státu (např. Clark 2007) a teorií demokratických přechodů.

daty a formálně-teoretickým pokrytím tématu přímo vyzývá k budování teoretické báze za použití GT.

Empirické hranice této práce, z výše nastíněných důvodů, obkreslují geografické hranice regionu MENA,⁸ přičemž jednotlivé zkoumané případy (Turecko, Egypt, Irák, Pákistán) byly vybrány jednak dle velké četnosti vojenských převratů (v absolutních číslech), jednak s vědomím vlastních limitů autora práce, který až doposud zaměřoval svůj badatelský zájem téměř výhradně na tento region. Ve srovnání s regiony Afriky nebo Latinské Ameriky se sice MENA z pohledu počtu státních převratů zdá jako poměrně klidnější – mezi roky 1950–2010 je poměr (prokázaných) převratů 169 v Africe, resp. 145 v Latinské Americe ku 72 v MENA (Powell, Thyne 2011: 255) –, nicméně je to právě důležitost regionu MENA – slovy Z. Brzezinského „oblasti v politickém smyslu anarchické, ale plné energie, s potenciálně velkým významem“ pro globální aktéry (1999: 41) – a jeho současná vysoká míra bezpečnostní destabilizace – navzdory globálnímu trendu snižování výskytu státních převratů (Rittinger, Cleary 2013) vykazuje region MENA od roku 2011 opačnou tendenci –, které ze zde nacházejících se států činí důležitý objekt politické i politologické pozornosti.

Práce je strukturována v duchu metody GT. První kapitola je úvodem do problematiky výzkumu VoP, přičemž jejím cílem je nalézt exaktní definice výrazů pro neucelený terminologický slovník, který je badateli na poli tohoto výzkumu používán. Díky jasnému vymezení pojmů, jako jsou „vojenský převrat“, „státní převrat“, „palácový převrat“, „puč“ atd., je pak možné zasadit abstraktní pojem VoP do kontextu jemu podobných jevů a ty poté kategorizovat. V této kapitole je tak prováděno otevřené kódování, první z analytických kroků GT (více viz Strauss, Corbinová 1999: 42–52), a zahájeno axiální kódování, neboť dosavadně používané pojmy terminologie výzkumu VoP jsou uspořádány do nové struktury tvořené kategoriemi a subkategoriemi. Druhá kapitola je pak pokračováním axiálního kódování (více viz tamtéž: 70–85), kdy jsou jednotlivé substantivní teorie představujících hlavní proud výzkumu VoP postupně podrobeny rozboru s cílem identifikovat jimi zdůrazňované kauzální vazby mezi vybranými nezávislými proměnnými a VoP.

⁸ Pro potřeby této práce je položeno rovnítko mezi geografickými oblastmi označovanými jako „Blízký východ a severní Afrika“ (*the Middle East and North Africa*, MENA) a „širší Blízký východ“ (*the Greater Middle East*; někdy též *the Wider Middle East* nebo *the Broader Middle East*).

Třetí kapitola předkládá komparaci všech analyzovaných substantivních teorií, na jejímž základě sestavuje syntetizovaný kauzální model VoP znázorňující vzájemné interakční vazby mezi kauzálními faktory, čímž zakončuje axiální kódování. Čtvrtá kapitola pak obsahuje deset případových studií, na nichž je ověřována platnost kauzálního modelu. Závěrem je provedeno selektivní kódování (více viz tamtéž: 86–105), v jehož rámci je na základě zjištěných skutečností formulována teorie kladiva a kovadliny – teorie vojenského převratu.

Jednotlivé kapitoly rigorózní práce byly publikovány (či zařazeny do recenzních řízení) v recenzovaných odborných periodících. První kapitola byla publikována pod názvem „Názvosloví studií státního převratu: jeho použití v odborné literatuře, 1962–2014“ v časopise Středoevropské politické studie v roce 2015 (roč. 17, č. 1). Ve stejném periodiku vyjdou v roce 2016 další dva články, přičemž první pod názvem „Substantivní teorie vojenského převratu: příčinné faktory“ je tvořen částí druhé kapitoly (podkapitola 2.3.), druhý – „Příčiny vojenského převratu: syntetizovaný kauzální model“ – pak sestává z částí druhé kapitoly (podkapitola 2.2.) a převážné části třetí kapitoly (podkapitoly 3.1. a 3.2.). Část čtvrté kapitoly (první části podkapitol 4.1., 4.2. a 4.4.) byla publikována v časopise Politologická revue v roce 2014 (roč. 20, č. 1) pod názvem „Egyptský coup d'état 2013: předvídatelný důsledek politického vývoje“.

1. Terminologický slovník a typologie převratů

Účelem první kapitoly je nalezení odpovědi na první výzkumnou otázku: Co je to vojenský převrat? Jak si následně ukážeme, v rámci odborné veřejnosti dosud panuje terminologická nejednotnost, projevující se sémantickým naplňováním stejných výrazů (*coup d'état*, *military coup*, *military coup d'état*, či jen *coup*, popř. *military intervention*) odlišným obsahem. To má nepříznivý dopad na samotný výzkum, který se tak stává částečně zmatečným, dílem vzbuzujícím dojem koncepčního rozmělnění a plytkosti. Jako řešení tohoto problému předložíme ucelený výrazový slovník vytvořený nejprve sjednocením a následně průnikem doposud aplikované terminologie (především Luttwak 1979; Keschull 1994; Powell, Thyne 2011; Bankowicz 2012) a kategorizací v duchu metody zakotvené teorie (GT).

1.1. Dosavadní terminologie: hlavní proud a vedlejší odchylky

Při hledání teoretického základu pro výzkum vojenských převratů se pozorovateli nabízí co do šíře i hloubky velké množství méně či více kvalitních studií a článků.⁹ Jejich větší část tvoří případové studie zaměřené na historicky ověřené případy uskutečněných převratů, jež bývají odborné veřejnosti buď notoricky známé, nebo alespoň často mediálně referované. Takové předměty výzkumu totiž pro autora skýtají minimální úskalí a slouží zpravidla jako prostředek k empirickému ukotvení abstraktních teoretických modelů zasazených do jejich reálného rámce. Pro ucelený výzkum vojenského převratu jako objektivně nahlíženého jevu, oproštěného od svazujícího časového a prostorového rámce, však tyto monotematické příspěvky představují jistý metodologický problém: potenciál obecné aplikovatelnosti takto dosažených závěrů je buďto značně omezována populací případů sdílejících stejné či velmi podobné vstupní premisy, anebo v nich není obsažen vůbec. Epistemologicky totiž sledují cíl spočívající v dosažení hloubky poznání na úkor její šíře.

⁹ V tomto případě mají čísla mnohem větší vypovídající hodnotu nežli slova: po zadání klíčového slova „*coup*“ do vyhledávání v databázovém systému EBSCO je nabídnuto 9519 odborných článků, JSTOR nabízí 2398, Project MUSE 1836 a ProQuest 530 (aktuální ke dni 23. 9. 2014; vyhledávání omezeno pouze na zdroje z oboru politologie a oborů ji příbuzných).

Využitelnost těchto případových studií při aditivním výzkumu se tudíž skrývá v jejich partikulární empirické hodnotě coby „střípku v mozaice“.

Na pomyslném opačném pólu se pak nacházejí různé přehledové práce a teoretické koncepce, jejichž širší výzkumného záběru umožňuje indukovat generalizující výroky, postavené na ověřujících a falzifikujících případech a odchýlných výjimkách. Vysoká úroveň abstrakce, mnohdy uplatňovaná pro účely vybudování holisticko-ontologických teorií (velké teorie),⁷ ovšem může zapříčinit ztrátu vazby teoretického modelu na skutečnost, z níž byl původně rozvíjen. Stejnou logiku lze vysledovat i v případě používané terminologie. Nevyhnutelným důsledkem obrovského množství odborné literatury na téma státního převratu, jež je dnes badateli k dispozici, je rozvolňující se výrazový slovník, který dále způsobuje ztrátu „teoretické kompaktnosti“. Není to však problémem pouze dílčích politologických studií. Velká přehledová díla, jež v oboru společenských věd reprezentují hlavní myšlenkové proudy a výzkumné směry, se snadno (možná právě kvůli své všeobsažnému zaměření) dopouštějí stejné chyby.

Britský filozof a politolog Andrew Heywood, jehož dílo mapující politické myšlenkové koncepce (*Politické ideologie*; česky poprvé 1994) je české politologické obci dobře známé, ve svém, dnes již zavedeném přehledovém díle *Politologie* (2002; česky poprvé 2004) předkládá, mimo jiné, ucelený pohled na události vedoucí ke změně režimu, při nichž právě armáda (*military*) sehrála klíčovou roli plánovače a realizátora. Výsledkem Heywoodovy analýzy odborné literatury, při níž se pokusil identifikovat styčné plochy v přístupech jednotlivých autorů a jejich děl a provést sjednocení (nikoli průnik) takto dosažených partikulárních závěrů, je jeho výrok o čtveřici „specifických okolností“ spjatých s již uskutečněnými vojenskými převraty: „ekonomická zaostalost, ztráta legitimacy civilních vládců, konflikt mezi armádou a vládou, příznivý mezinárodní kontext“ (Heywood 2004: 407). Otázka příčin převratu je obsahem druhé kapitoly této práce.

Z jím nabízeného přístupu k nahlížení na teoretickou koncepci *coup d'état* vyplývá několik, pro účel naší studie symptomatických skutečností. Za prvé, předmětem zájmu A. Heywooda není státní převrat v obecné rovině, nýbrž poněkud vágně vysvětlený pojem „vojenský převrat“, resp. státní převrat, jehož strůjcem jsou ozbrojené síly státu stíženého převratem. Pokládá zde významové rovnítko mezi výrazy „*coup d'état*“ na jedné straně a „vojenský

puč“ na straně druhé (tamtéž: 406). Dopouští se ale jisté terminologické nejednoznačnosti tím, že v následující části svého textu definuje *coup d'état* jako „náhlé a násilné uchopení státní moci“, které „obvykle [sic!] uskutečňuje armáda“, a jako synonymum volí termín „puč“. Lze v zásadě souhlasit, že svržení vlády či režimu bývá obvykle proveden za asistence, nebo zcela v režii ozbrojených sil, či jejich části. Vojenský převrat však ze své podstaty vždy vyžaduje rozhodné a aktivní zapojení vojáků do přípravy a provedení konspirace. Tento jeho výrazový rozpor názorně dokládá panující zmatečný stav v terminologii, zavedené na poli výzkumu problematiky státních převratů.

1.1.1. Souhrnná sémantická komparace: Powell a Thyne

Terminologický problém nám může lépe dokreslit přehledová práce, jež by mapovala užívané názvosloví v konkrétních vědeckých textech a následně provedla jejich srovnání. Ve snaze odstranit (v ideálním případě), či spíše minimalizovat negativní vliv „rozkošatělé“ terminologie na badatelskou činnost, přistoupili Jonathan Powell, asistující profesor na *University of Central Florida*, a Clayton Thyne, přidružený profesor na *University of Kentucky*, k sestavení datové sady (*dataset*) a provedení právě takové komparativní studie. Z pozice výzkumníků na poli vnitropolitické stability a vojensko-civilních vztahů doznali paradoxu, že ačkoli mohla každá případová studie státního převratu či srovnávací výzkum jejich sdílených rysů stavět na docela rozsáhlém odborněliterárním fondu, bylo až zarážející, jak málo diskusního prostoru bylo věnováno otázce o podstatě převratu jako takového (Powell, Thyne 2011: 249).

Důsledkem absence plnohodnotné diskuze o definici fenoménu převratu bylo u mnohých autorů svévolné (nad)užívání pojmu a vznik řady jeho různých „pracovních“ významů. Powell a Thyne proto provedli analýzu 14 odborných kvantitativních studií zabývajících se násilnými formami převzetí vlády a následně jejich vzájemné porovnání. Každá definice byla samostatně formalizována dle trojice hlavních atributů: cíle převratu, jeho pachatele a způsobu provedení. Na základě shody či rozdílu hodnot těchto atributů pak zamýšleli formulovat „konečnou definici“ převratu (tamtéž: 250). Tento jednoduchý, srozumitelný a logicky seřazený postup k dosažení konsenzuálního řešení terminologického problému sice dosáhl zajímavých

zjištění (pro tabulkové znázornění viz 1.1.2.), avšak obsahoval již od počátku zásadní chybu v přístupu k porovnávanému fenoménu.

První z atributů, tedy účel, který má být převratem splněn, měl v Powellově a Thyneově analýze poměrně homogenní obsah. Analyzovaní autoři se pohybují v pomyslném rozmezí od svržení vrcholných představitelů exekutivy ($n = 3$), přes vládu (5), mocenskou strukturu (3) až po celý politický režim (3). Výsledkem komparace třetího atributu, tedy způsobu uskutečnění převratu, bylo stanovení dvou elementárních premis každého převratu: musí být nutně ilegální a přítomnost násilí není nutná, pokud existuje alespoň jeho hrozba. Druhý atribut byl, na rozdíl od obou zbylých, ve svém obsahu variabilnější a zaslouží si o to větší pozornost.

Texty analyzované v textu Powella a Thynea lze podle tohoto parametru rozčlenit přibližně na čtyři skupiny: **(A)** první skupina označuje za iniciátory převratů výhradně ozbrojené síly (*armed forces; regular armed troops; soldiers; military*) daného státu; **(B)** druhá za ně považuje blíže nespécifikovanou koalici civilních a vojenských aktérů (*civil or military; soldiers, politicians*); **(C)** třetí zahrnuje do konspirátorů jiné ozbrojené složky státního či nestátního charakteru (*security forces; police; mercenaries*); a nakonec **(D)** čtvrtá skupina autorů pojímá parametr tvůrce převratu v širším, blíže nespécifikujícím pohledu (*ruling or political elites; organized factions; segment of the state apparatus; groups, cliques, cabals, parties and factions*). Tímto se opět dostáváme k již zmíněnému terminologickému problému. Jak je z výše uvedeného patrné, z epistemologického hlediska je stav aplikovaného výrazového slovníku spíše chaotický a pro tvorbu ucelené teorie státního převratu představuje komplikaci, která nutně vyžaduje řešení.

Význam terminologického problému, dále podloženého prací Powella a Thynea, je navíc zdůrazněn jejich vlastní špatnou formalizací ústředního studovaného jevu – převratu. Oba badatelé totiž směšují dva pojmy, tedy vojenský převrat (VoP) coby specifický způsob odstavení vládnoucích elit z rozhodovacích postů a státní převrat (StP) – svržení vlády chápané na obecné úrovni. Zařazením těchto dvou pojmů do jedné zkoumané množiny dále podporuje sémantický eklecticismus. Jedna část jimi citovaných autorů totiž přímo deklaruje svůj badatelský záměr věnovat se problematice VoP (Finer 1988; Kennedy 1974; McGowan 2007; Thompson 1973) a v tomto duchu rovněž definují předmět svého výzkumu. V převážné většině pak právě tito

autoři spadají do první (A) ze čtyř výše uvedených skupin. Obdobná korelace, avšak v opačném smyslu, panuje rovněž u druhé části autorů, kteří se ve svých pracích zaměřují na studium StP, tedy převratu bez jakéhokoli adjektiva (např. Ferguson 1987; Luttwak 1979; O’Kane 1987). Tito pak tvoří zbylé tři skupiny (B, C, D).

Navzdory této chybě představuje práce Powella a Thynea přínos pro ucelenou terminologii převratů a náš výzkumný záměr. Zaprvé předkládají svou definici *coup d'état* (v našem pojetí StP), jež se opírá o srovnávací analýzu všeobecně uznávaných autorů literatury z oblasti studie převratů: „*ilegální a veřejný pokus armády nebo jiných elit daného státu o sesazení úřadující výkonné moci*“ (Powell, Thyne 2011: 252). Zadruhé, tentokrát neúmyslně, poukazují na náznak jistých diferenčních linií nacházejících se mezi jednotlivými pohledy na fenomén převratu. To může poskytnout základ pro sestavení typologie StP (viz 1.2.). Nyní se, převzajíc cíl Powella a Thynea za svůj, pokusme provést obdobnou souhrnnou analýzu odborné literatury se zaměřením na vybrané výrazy ze slovníku tranzitologie, bez ohledu na zvolenou metodu (rozbor velkého, středního i malého počtu *n* – případů) a se snahou vyhnout se chybné formalizaci, jíž se oba autoři dopouštějí.

1.1.2. Aditivní a rozšiřující sémantická analýza

V rámci studie aplikované terminologie jsme provedli rozbor více než šedesáti odborných publikací a článků, přičemž 53 z nich, jež obsahovaly v různé míře rozpoznatelnou sémantiku hlavních zkoumaných veličin, bylo analyzováno z jejich perspektivy odborného slovníku teorie státního převratu¹⁰ (viz tabulka 1).

zdroj	parametry zdroje		parametry <i>coup d'état</i>			
	<i>n</i>	prioritní výraz	objekt	subjekt	nástroj	cíl
Agyeman-Duah 1990	16	<i>military coup, military revolt</i>	vládnoucí elita	ozbrojené síly	-	změna režimu
Babatope 1981	19	<i>military coup</i>	nejvyšší vládní činitelé	aktéři vládnoucí třídy	-	personální obměna nejvyšších úřadů
Banks 2001*	190	<i>coup</i>	vládnoucí elita	-	vynucení	násilná změna vlády
Barraca 2007	3	<i>military coup</i>	civilní vláda	ozbrojené síly	-	vojenská vláda

¹⁰ V politické vědě není pojem „teorie státního převratu“ zavedený. V rámci této studie s ním ovšem zacházíme z důvodu potřeby jej ustanovit.

Batson 1984	1	<i>coup</i>	politický režim	armáda, civilní úřednictvo	převzetí kontroly	nový politický režim
Belkin – Schofer 2003	167	<i>coup</i>	politický režim	ozbrojené síly	-	-
Belkin – Schofer 2005	113	<i>military coup</i>	političtí vůdci	ozbrojené síly	-	-
Ben-Eliezer 1998	1	<i>military coup</i>	-	armáda	-	vojenský režim
Bouzid 2011	103	<i>coup d'état</i>	politický režim, elity	armáda, úředníci, politici, monarcha	fyzická likvidace, hrozba vojenské intervence	náhlé a nelegální odstavení vlády
Cameron 1998a	2	<i>autogolpe</i>	zákonodárny sbor	exekutiva	dočasné zneplatnění ústavy	politický systém s rozšířenými pravomocemi
Cameron 1998b	3	<i>self-coup, autogolpe</i>	zákonodárci, soudy	prezident	pozastavení platnosti ústavy	širší exekutivní pravomoci
Casper 1991	1	<i>military intervention</i>	civilní vláda	armáda společně s civilisty	vynucený exil	svržení vlády nebo vojenský režim
Clark 2007	21	<i>civilian-organized „revolution“, military coup</i>	vojenské a civilní vlády	-	-	-
Collihan – Danopoulos 1993	1	<i>coup d'état</i>	klíčová část státního aparátu	část ozbrojených sil	infiltrace	přímá kontrola nad politickou mocí
Costa 1993	1	<i>autogolpe, presidential coup</i>	zákonodárna moc, soudní moc	hlava výkonné moci	pozastavení platnosti ústavy	posílení pravomocí
Dix 1994	20	<i>military coup, military intervence</i>	politický režim	armáda	-	vojenský režim
Ferguson 1987*	164	<i>coup d'état</i>	vláda	vojáci, politici, žoldáci	-	svržení vlády
Finer 1962*		<i>military coup</i>	civilní autority	ozbrojené síly	-	svržení vlády
Fitch 2005	1	<i>military coup d'état</i>	vláda	ozbrojené síly	násilné sesazení	-
Fosu 2002	31	<i>coup d'état</i>	elita	-	násilné odstranění	nový politický režim
Hanneman – Steinback 1990	-	<i>military coup, military intervention</i>	exekutiva	armáda	-	účast vojenských elit na vedení státu
Janowitz 1977*	151	<i>coup</i>	existující režim	organizovaná skupina	-	svržení režimu
Kebschull 1994	38	<i>coup d'état (coup)</i>	vláda	civilní skupiny, ozbrojené síly	použití síly nebo její hrozba	rychlé, protiprávní převzetí vlády
Kennedy 1974*	142	<i>military coup</i>	-	pravidelná armáda	využití nebo hrozba využití ozbrojených sil	násilné převzetí moci
Kposowa – Jenkins 1993	45	<i>military coup, military intervention</i>	ústřední výkonná moc státu	pravidelné ozbrojené síly, bezpečnostní	použití či hrozba použití síly	nestandardní uchvázení moci

Lane 2008	11	<i>revolutionary coup</i>	politická elita	sily politická opozice	řízené masové protesty použití či hrozba použití síly	obnova vládnoucí elity
Londregan – Poole 1990	121	<i>coup d'état</i>	exekutiva	-	-	přenos exekutivní moci
Lunde 1991	-	<i>military coup, civilian coup</i>	civilní režim, vojenský režim	armáda, civilisti	-	-
Luttwak 1969*	132	<i>coup d'état (coup)</i>	vláda	část státního aparátu pravidelné ozbrojené síly, bezpečnostní síly	konspirace	převzetí moci
Malul – Shoham 2006	59	<i>military coup</i>	státní vláda	opoziční nebo politické elity pravidelné ozbrojené síly, bezpečnostní síly	hrozba nebo použití síly	nestandardní vládní přechod
Marshall – Marshall 2014 ^s	75	<i>coup d'état</i>	autority a úřady	skupina konspirátorů	násilná cesta	uchvácení moci
Mbaku 1994	1	<i>military coup</i>	vrcholná státní exekutiva	armáda	použití síly	zmocnění se státního aparátu
McGowan 2005	16	<i>military-led coup d'état</i>	politici vůdci	armáda	násilné přinucení	svržení politických elit
Moreno et al. 2004*	19	<i>military coup</i>	národní vláda	armáda	vojenská síla	svržení vlády
O'Kane 1987*	163	<i>coup</i>	vláda	civilisti nebo armáda	hrozba nebo použití násilí	svržení vlády
O'Kane 1993	42	<i>coup d'état (coup)</i>	politická elita	skupina konspirátorů	-	sesazení vlády
Pion-Berlin – Trinkunas 2009	3	<i>civilian coup</i>	občanský sektor společnosti	zvolený vůdce	masová akce	odstavení vládnoucí elity od moci
Powell 2014	47	<i>democratic coup, coup d'état</i>	úřadující exekutiva	armáda, státní elity	-	změna politického režimu
Putnam 1967	20	<i>military intervention</i>	civilní politické instituce	ozbrojené síly	-	vojenský režim
Quinlivan 1999	3	<i>coup d'état</i>	klíčový segment státního aparátu	malá skupina pachatelů	infiltrace	rychlé uchvácení moci
Rittinger – Cleary 2013	17	<i>military coup d'état</i>	aktuální držitel výkonné moci	politická elita zahrnující část důstojníků	konspirace	převzetí moci
Siani-Davies 1996	1	<i>coup d'état</i>	vláda	-	minimální krveprolití	převzetí moci
Tannahill 1975	2	<i>military coup, military intervention</i>	civilní, vojenská nebo armádou řízená vláda	armáda	intervence	civilní nebo vojenská vláda
Thompson 1973*	135	<i>military coup</i>	vrcholná exekutiva	pravidelná armáda	použití nebo hrozba násilí	-
Thompson 1974, 1975	49	<i>military coup</i>	vedoucí exekutivní orgány	členové pravidelné armády	použití síly či hrozba jejího použití	svržení představitelů exekutivy
Thompson – Christopherson 1979	93	<i>military coup</i>	politický režim; civilní nebo vojenské vedení	armáda	útok	-

Trithart 2013	2	<i>democratic coup, autogolpe</i>	hlava státu, zákonodárny sbor, soudní moc	armáda, opoziční frakce v armádě, zákonodárna moc	legislativní výnos, nucený exil	odstoupení hlavy státu, posílení exekutivy
Varol 2012a	3	<i>democratic coup d'état</i>	státní špičky	armáda, nebo její část	použití moci	nový režim
Wells 1974	31	<i>military intervention</i>	státní správa	armáda	agresivní politická akce	rázné uchopení moci
Wells, Pollnac 1988	21	<i>military coup, intervention</i>	-	vojenská klika	konspirace	ovládnutí státu
Whitehouse 2012	1	<i>military coup, putch</i>	nejvyšší exekutivní představitelé	část armády	ozbrojený střet	odstavení exekutivy od moci
Zimmermann 1979a	59	<i>military coup d'état</i>	správní orgány, vrchní výkonné orgány	ozbrojené síly, pravidelná armáda	použití či hrozba použití síly	politická a/nebo personální změna

Tabulka 1: Přehled vybraných zdrojů tematicky zaměřených na studium státních převratů.

* převzato z Powell, Thyne 2011: s. 250.

§ Powell a Thyne citují verzi Marshall, Monty, Marshall, Donna. 2007. *Coup d'état events, 1960–2006*. Center for Systemic Peace.

Zdroj: autor.

Výběr analyzované literatury nebyl veden s předběžně stanoveným cílem. Jeho účelem bylo provést rozbor u početného vzorku odborných zdrojů, zahrnujícího jak základní literaturu, jež představuje rudimenty pro výzkum v oblasti StP (jedná se zejména o šest z desíti monografií),¹¹ tak články z odborných periodik (40) a internetové zdroje (tři). Ačkoli to nebylo v původním zadání, podařilo se dosáhnout vyváženého poměru mezi studii na škále kvalitativní–kvantitativní výzkum (*small-N*: 16; *medium-N*: 17; *large-N*: 16).¹² Navzdory tomu, že podstatou badatelského záměru všech vybraných zdrojů je studium převratů, v souhrnném celku předkládají autoři svým čtenářům skutečně rozmanité množství formálně (od názvů ústřední proměnné – převratu) i obsahově (po definice převratu) odlišných terminologických pojmů.

U každého ze zdrojů jsme identifikovali parametr „prioritní výraz“ plynoucí z jejich specifického zaměření. Tímto prioritním výrazem se pro potřeby naší práce rozumí převažující terminologická forma ústředního zkoumaného jevu – v intencích tranzitologie rozpoznatelného jako převrat. Daná forma převratu je identifikována jako převažující díky dvěma indikacím:

¹¹ Ferguson 1987, Finer 1962, Janowitz 1977, Kennedy 1974, Luttwak 1969 a O’Kane 1987.

¹² Tři metodologické skupiny byly ohraničeny v těchto intervalech: *small-N* < 5, $5 \leq \textit{medium-N} \leq 50$, *large-N* > 50.

přímým vyjádřením autora o svém záměru se takto označeným jevem zabývat (je uveden v samotném názvu zdroje), anebo častým výskytem v textu, přičemž primární výraz převyšuje výskyt ostatních forem použitých v daném zdroji. Díky rozpoznání prioritního výrazu je možné vysledovat či potvrdit neexistenci vzájemné souvislosti mezi formální podobou a sémantickým obsahem hlavního objektu badatelského záměru. Tím se vyhneme problému nesprávné formalizace, jež Powell a Thyne pravděpodobně přehlédli, a otevřeme si cestu k poznání různých abstrakcí státního převratu a zároveň jejich vzájemných horizontálních i vertikálních vazeb.

Všechny jednotlivé definice převratu byly v obecné rovině segmentovány do čtyř parametrů: vnitropolitický aktér nebo aktéři, proti nimž je převrat namířen (objekt); aktér nebo aktéři, kteří jsou strůjci převratu (subjekt); prostředky, jimiž je uskutečňování převratu dosahováno (nástroj); a účel, jehož má být úspěšnou realizací převratu dosaženo (cíl). Naplněním těchto parametrů je formulována každá konkrétní ucelená definice převratu. Už na základě zjištění, že každá z definic je složeninou ze čtyř částí, je zřejmé, že množství možných podob StP je početné.

V pojetí prvního a druhého parametru (objekt a subjekt) se vybrané zdroje dosti rozcházejí. Při použití stejného postupu, který byl zvolen při analýze textu Powella a Thynea (viz 1.1.1.), můžeme zdroje v zásadě rozdělit do čtyř, resp. dvou kategorií, z nichž většinu lze pro upřesnění rozčlenit do dalších podkategorií (viz tabulky 2 a 3).

	kategorie	subkategorie	příklady
objekty	<i>výkonné</i>		nejvyšší vládní činitelé; civilní vláda; vojenské a civilní vlády; vláda; exekutiva; ústřední výkonná moc státu; státní vláda; vrcholná (státní) exekutiva; národní vláda; úřadující exekutiva; aktuální držitel výkonné moci; vedoucí exekutivní orgány; civilní, vojenská nebo armádou řízená vláda; hlava státu; nejvyšší exekutivní představitelé
	<i>režimní a celospolečenské</i>		politický režim; existující režim; civilní režim a vojenský režim; občanský sektor společnosti
	obecné	<i>politické</i>	vládnoucí elita; političtí vůdci; civilní autority; elita; politická elita; civilní politické instituce

		<i>politické a správní</i>	klíčová část (segment) státního aparátu; autority a úřady; civilní nebo vojenské vedení; státní špičky; státní správa; správní orgány
	jiné	<i>zákonodárné</i>	zákonodárný sbor
		<i>zákonodárné a soudní</i>	zákonodárci a soudy; zákonodárná moc a soudní moc

Tabulka 2: Přehled kategorizace parametru „objekt“ definice převratu.

Zdroj: autor.

	kategorie	subkategorie	příklady
subjekty	specifické	<i>vojenské</i>	ozbrojené síly; armáda; část ozbrojených sil; vojáci; pravidelná armáda; pravidelné ozbrojené síly; členové pravidelné armády; opoziční frakce v armádě; armáda nebo její část; vojenská klika
		<i>kombinované</i>	armáda společně s civilisty; civilisti nebo armáda; politická elita zahrnující část důstojníků;
		<i>civilní</i>	monarcha; exekutiva; prezident; hlava výkonné moci; civilní skupiny; opoziční nebo politické elity; zvolený vůdce; zákonodárná moc
	obecné		politici; politická opozice; úředníci; bezpečnostní síly; část státního aparátu; aktéři vládnoucí třídy; organizovaná skupina; skupina konspirátorů; státní elity; malá skupina pachatelů

Tabulka 3: Přehled kategorizace parametru „subjekt“ definice převratu.

Zdroj: autor.

V případě zbylých dvou parametrů (nástroj, cíl) dosáhli autoři analyzovaných textů, pokud ne shodných, pak velmi podobných závěrů. Z 35 zdrojů, v nichž byly prostředky použité pro uskutečnění StP explicitně uvedeny, celých 16 z nich (46 %) označuje za převrat vnitropolitickou akci, prováděnou za použití násilí (síly) či pod jeho hrozbou.¹³ Dalších 7 zdrojů se

¹³ Jak prokazují výzkumy případových studií, přítomnost fyzického násilí skutečně není nutná. Naopak, použití síly, které se u převratu prováděném jedním z instrumentů státního donucovacího aparátu – armádou – zdá jako očekávatelné, je spíše v menšině. Jak předkládá například výzkum R. McKinlaye a A. Cohana osmdesátí procent všech převratů uskutečněných v letech 1951–1970, fyzické násilí bylo uplatněno jen u 37 % případů, přičemž úmyslné a plánované násilí v extenzivní podobě bylo aplikováno během pouhých šesti procent převratů (1974: 2; srovnej Zimmermann 1979: 435).

tomuto vyjádření velmi blíží svým důrazem na agresivní, vnucující povahu nástrojů (vynucení, vynucený exil, použití moci, ozbrojený střet, útok atd.). Určitá forma násilí se tak objevuje u takřka 66 procent textů. A konečně za cíl převratu je převážnou většinou zdrojů (41 z 45) považováno, souhrnně řečeno, „uchvácení politické moci za účelem odstranění vlády nebo změny politického režimu“. Ačkoli poněkud zavádějící (zejména po překladu do českého jazyka), v odborné literatuře se prosadilo zjednodušující a zobecňující označení cíle StP jako „změna režimu“ (*regime change*), které může odkazovat jak na celkovou, tak i dílčí proměnu politického režimu.

Primární výraz je, dle zjištěných poznatků, silně vázán na subjekt převratu. Výraz *military coup* (popř. *military intervention*, *military coup d'état*, *military-led coup d'état*) je ve výrazné většině středem badatelského záměru textů pracujících se subjektem zapadajícím do subkategorie „vojenské“: celých 89 procent považuje za strůjce převratu ozbrojené síly (10), armádu (12) nebo jejich část (2). Pouze tři zdroje (11 %), zaměřující se na fenomén *military coup*, připouští existenci jiných než vojenských subjektů převratu: dva v subkategorii „kombinované“, jeden v „obecné“. Tato korelace mezi subkategorií vojenských subjektů a primárním výrazem *military coup* zřetelně naznačuje zaměření autorů velké části odborné literatury na jeden možný (z jejich pohledu možná jediný) model státního převratu, z něhož lze tím pádem vyvozovat jen závěry omezené jeho rámcem.

Výraz *coup d'état* (popř. *coup*, *civilian coup*) oproti předchozímu termínu absentuje zřetelnou vazbu na konkrétní subkategorii subjektu. Zdroje jsou v jeho případě rovnoměrně rozprostřeny nad všemi subkategoriemi: kombinované (7), obecné (5), vojenské (3) a civilní (1). Většina (80 %) označuje za subjekt buďto vojenské a současně civilní aktéry, anebo jejich iniciátory nespécifikuje, čímž z epistemologického hlediska ponechává široký prostor pro zevšeobecnění. Rámec modelu státního převratu v tomto pojetí není koncepčně omezen, jako je tomu u předchozího případu.

Pokud provedeme rekapitulaci, vyplyne nám několik nepříliš překvapivých, avšak nikoli nezajímavých zjištění o terminologii panující ve studiích o státních převratech. Za prvé, mezi autory je rozšířena stále převažující, můžeme říci mainstreamová epistemologie StP. V jejím rámci je kladen důraz na roli ozbrojených sil, armády či bezpečnostních složek převratem postiženého státu a právě těmto aktérům je připisována přímo

exklusivní pozice při plánování a provedení převratu. Ten pak lze opatřit adjektivem plynoucím z podstaty jeho strůjců, čímž se dostáváme k ustálenému pojmu „vojenský převrat“ (VoP). Vedle tohoto termínu se u mnoha zdrojů objevuje formálně i obsahově podobný výraz „vojenská intervence“ (VoI), čemuž je věnována pozornost v další části (viz 1.1.3.).

Za druhé, vedle převažující epistemologického proudu jsme identifikovali významně zastoupenou tendenci chápat StP v širším politickém kontextu. Převrat je u těchto autorů pojímán coby důsledek konspirace aktérů, kterými sice může být a často bývá armáda nebo jiné ozbrojené složky státu, avšak o roli strůjce StP se dělí s civilními politickými subjekty, či jsou jimi zcela nahrazeny (viz 1.1.4.).

1.1.3. Vojenský převrat nebo vojenská intervence?

Ačkoli není jednoznačně rozpoznatelný a převažující epistemologický proud, který je charakteristický svým zaměřením na fenomén převratu v podobě „produktu“ zasahování ozbrojených sil do politického systému ani zdaleka jediný (viz 1.1.4., 1.1.6.), je z kvantitativního hlediska natolik bohatý a terminologického unifikační, že by podrobnější analýza jednotlivých autorů a jejich děl přesáhla možnosti naší studie a její přínosnost by byla nevalná. Jednou z mála výrazových nejasností, které si zaslouhují badatelskou pozornost, je koexistence pojmů „vojenský převrat“ a „vojenská intervence“.

Vojenský převrat (VoP) – mainstreamovým proudem považovaný za jedinou formu státního převratu jako takového (viz 1.1.4.) – se významově nezdá překrývat s vojenskou intervencí (VoI). Problémem ovšem není jejich styčná plocha, nýbrž použití obou termínů v nestejných intencích. Zatímco VoP je chápán jako okamžitá kinetická akce vyvolaná s cílem vyřešit ve prospěch jeho strůjců bezprostřední degradaci politického, ekonomického, sociálního a/nebo bezpečnostního prostředí a stabilizovat vyhrocující se situaci (Ferguson 1987; Finer 1988; Luttwak 1979 a mnoho dalších), VoI je převážně (sic!) dlouhodobým procesem, jehož účelem je formování a korigování politického režimu dle potřeb a zájmů ozbrojených sil (např. Casper 1991; Finer 1962; Hanneman, Steinback 1990; Putnam 1967; Rial 1989; Tannahill 1975). V diskuzi však vládne nejednotnost.

Část autorů pracuje s výrazem VoI jako v podstatě alternativním, možná více výstižným názvem pro jev, jež zbytek mainstreamového proudu

pojmenovává vojenským převratem: G. Casper kupříkladu sjednocuje pod hlavičku VoI role ozbrojených sil jednak jako „měniče režimu“ (*regime changer*), ale také „vládce režimu“ (*regime ruler*) (1991: 192). Obdobnou pozici zastává i J. Rial, který vojenskou intervencí v zásadě rozumí jakoukoli „akci [ozbrojených sil] coby politického aktéra“ (1989: 103). Takové pojetí pak, i když necíleně, otevírá prostor k redukci významu VoI na obsah termínu VoP, který nadále zůstává příkladem politické angažovanosti ozbrojených sil s největší mírou badatelského zájmu.

Vedle tohoto duplicitního pojetí vnímá řada autorů rozdílnost obou jevů a pokouší se determinovat jejich sémantický vztah: příkladem může být dílo R. Putnama, jenž VoP a VoI rozumí jako dvěma projevům stejného fenoménu, totiž militarismu (1967: 83, 89). S. Finer zase chápe VoI jako souhrnný výraz pro veškeré zasahování armády do politiky, čímž ji vůči VoP staví o úroveň výš, a rozpoznává její čtyři typy: „vliv“ (běžné, legitimní a legální vystupování ozbrojených sil v roli zájmové skupiny), „vydírání“ (konflikt mezi civilní a vojenskou sférou, stále legálních v mezích), „vytlačení“ (odstranění vlády násilnou či jinou cestou – VoP) a „doplnění“ (participace ozbrojených sil na utváření politického režimu – opět VoP) (1962: 127–148).

Nejlépe se rozbor vztahu mezi VoP a VoI podařil R. N. Tannahillovi, americkému politologovi, který svou vědeckou činnost zaměřil na obecnou politickou a vědu a její konceptualizaci. Ten, na základě rozboru dostupné odborné literatury, rozpoznal dva sémantické rámce, v nichž autoři s pojmem VoI zacházejí: (a) vojenská intervence jako událost, jinými slovy vojenský převrat. Tannahill k tomuto pojetí dodává, že se jedná o simplicítní koncepci, která je však pro analýzu zasahování armády do politického systému „nejméně použitelná“ (1975: 220–221). Druhé pojetí, tedy (b) vojenská intervence jako postup, je pro potřeby takové analýzy nejen vhodnější, ale rovněž převažující (tamtéž: 221–223). Své místo si pak v teoretickém přístupu našla kvantifikace VoI délkou trvání vojenských režimů ve sledovaných státech (Dix 1994: 440–445), *inter alia*.

Někteří autoři, jejichž badatelský zájem spadá čistě do této oblasti, zavádějí další specifické názvosloví, které má zamezit této významové roz dvojenosti a inovovat zavedený slovník: často se tak můžeme setkat s termínem „vojenská účast“ (*military involvement*) (Hanneman, Steinback 1990: 2–3).

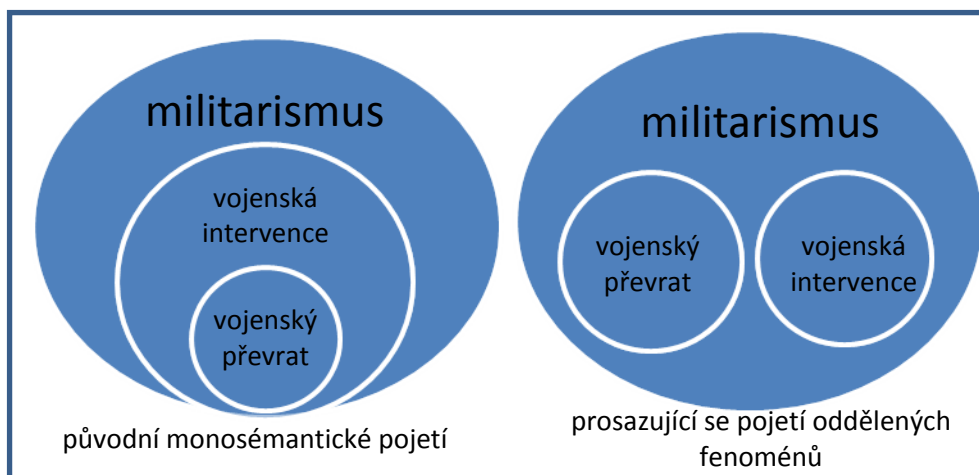

Schéma 1: Různá významová příbuznost VoP a VoI v množinovém vyjádření.
Zdroj: autor.

Právě z důvodu těchto snah o vzájemné sémantické odloučení obou termínů by neměl být pojem „vojenská intervence“ zahrnut do terminologického slovníku teorie státního převratu a naopak být upřednostněna sémantika převažující nyní již převažující v odborné literatuře (viz schéma 1).

1.1.4. Občanský převrat: zpochybňovaná existence

Od hlavního epistemologického proudu, který byl předmětem předchozí části, se po celou dobu rozvoje výzkumu StP vydělovala značná část autorů, jež nechápali fenomén převratu pouze v intencích vojenského angažmá v politické sféře státu, nýbrž poukazovali na řadu převratů, v nichž ozbrojené síly daného státu buďto nevystupovaly v roli primárního aktéra, anebo se zcela vzdaly možnosti svého aktivního zapojení do převratných událostí. Odlišnosti těchto dvou přístupů – monadického (zastoupeného výrazem *military coup*) a dyadického (*coup d'état*) – dává vzniknout diametrálně rozdílné perspektivě StP a tím dále rozvádí konceptuální základy studia převratů do širší i hlubší komplexnosti.

Otázky, na nichž se ve svých odpovědích odborná literatura štěpí do dvou proudů, jsou tyto: (I) Je nějaký vnitropolitický aktér, vyjma ozbrojených sil, schopen provést neústavní svržení vládnoucí elity? (II) Jestliže je vláda neústavně svržena vnitropolitickým aktérem, jedná se vždy o převrat? Autoři mainstreamového přístupu převážně odpovídají v obou případech negativně a opírají své stanovisko o poznanou empirii (především četné VoP v Africe a Latinské Americe druhé poloviny minulého století). Jejich empirismus je v konfliktu s idealistickým přístupem druhého badatelského proudu. Avšak je nutné zdůraznit, že ani jeden z těchto proudů (empiristický a idealistický)¹⁴ není, alespoň z terminologického hlediska, úplně jednotný. Každý z nich lze, s určitou mírou zjednodušení, rozdělit do dvou podpřístupů (viz schéma 2).

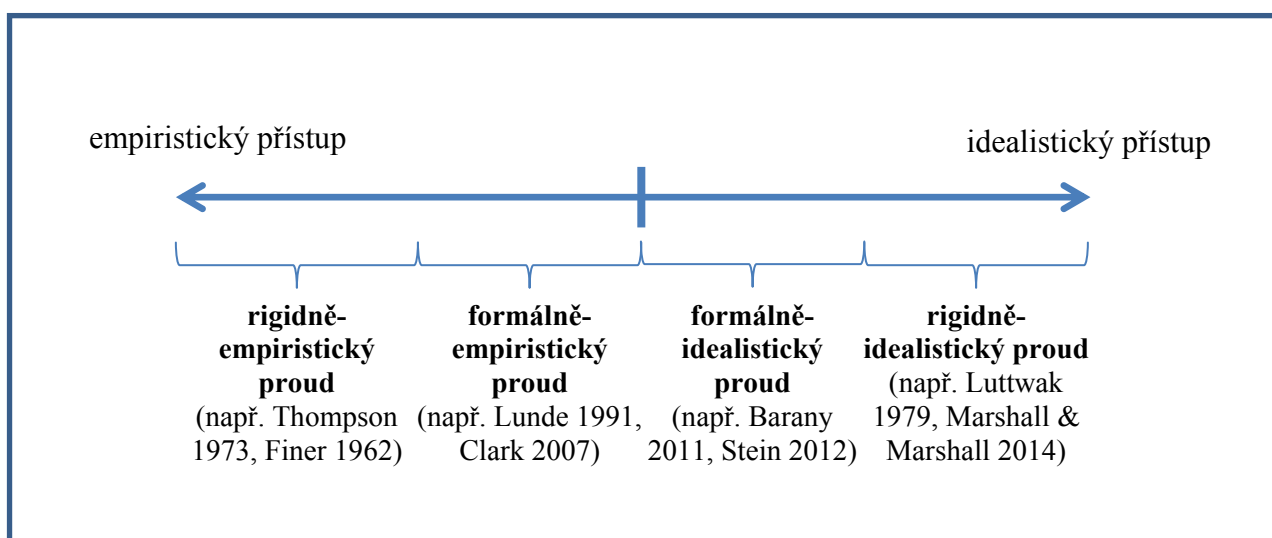

Schéma 2: Epistemologické přístupy ve vztahu k terminologii studií převratů.

Zdroj: autor.

epistemologické přístupy	odpověď na I	odpověď na II
rigidně-empiristický	ne	ne
formálně-empiristický	ne	ano
formálně-idealistický	ano	ne
rigidně-idealistický	ano	ano

¹⁴ Tato pojmenování slouží pro účely naší práce a je vhodné vnímat je s jistou nadsázkou. Empiristický proud totiž při své teoretizaci používá normativní terminologii ustanovující sadu modelových typů státního převratu. Idealistický proud zase, na druhé straně, rovněž zakládá své terminologické závěry na zkušenostech vyplývajících z reálných historických převratů. Je ovšem možné pokládat za správný předpoklad, že epistemologie „empiristů“ směřuje od poznané skutečnosti k formulaci teoretických modelů, zatímco u „idealistů“ je tato orientace opačná.

Tabulka 4: Epistemologické přístupy a jejich odpovědi na konfliktní otázky.
Zdroj: autor.

Všechny tyto dílčí přístupy se mezi sebou diferencují v odpovědích na konfliktní otázky I a II (viz tabulka 4). Rigidně-empiristický přístup se zaměřuje čistě na výzkum VoP, přičemž termíny „vojenský převrat“ a „státní převrat“ vnímá jako synonyma. Armáda je dle těchto autorů jediným relevantním subjektem převratu. Druhý z přístupů, formálně-empiristický, je ve svém náhledu na možnost ne-vojenského realizátora převratu umírněnější. Jejich výzkumy jsou cíleny na převraty provedené armádou, avšak na rozdíl od rigidně-empiristického se je snaží přesněji terminologicky vymezovat jako „vojenský převrat“. Tím ponechávají určitý konceptuální prostor pro modelování hypotetických podskupin převratů, jejichž tvůrci jsou buď koalice armády a civilních aktérů, anebo civilní aktéři s pasivní podporou armády. Nicméně StP (neboli VoP) je u nich stále „zastřešující“ množinou převratů. Oproti tomu formálně-idealistický přístup uznává možnost, že za svržením vládnoucí skupiny stojí jiný než vojenský aktér. Pro tyto případy ovšem pracuje s širším názvoslovím a nezřídka je označuje jinými termíny, než je převrat (např. revoluce, povstání). A konečně poslední přístup, rigidně-idealistický, pracuje s aplikovanou terminologií v užším rozsahu, než je tomu u předchozího přístupu. Tito autoři proto, nejenže přiznávají existenci hypotetického modelu nevojenského, tedy občanského převratu, ale také ho rozvíjejí v model nadřazený všem ostatním druhům státního převratu.

Pro dosažení cílů naší práce se jeví jako nejvhodnější volba přijmout formálně-idealistický přístup k terminologickému ukotvení teorie StP za následováníhodný, čímž přiznáváme všeobecně existenci takového převratu, který je realizován bez zapojení ozbrojených sil. Pro takové rozhodnutí hrají zejména dva důvody. Zaprvé skýtá potenciál ustanovení nejpestřejšího terminologického slovníku, poněvadž není limitován jak přísným induktivním vyvozováním z převažující historické empirie a zaměřením na převraty uskutečněné pouze armádou, tak názvoslovným eklektismem, v němž je jakékoli protiústavní svržení vlády považováno za některý typ státního převratu. Zadruhé nachází stále větší oporu v samotné empirii. Jestliže platí dlouho přijímaná hypotéza S. Huntingtona o přímém vztahu mezi existencí VoP a úrovní delegitimizace tradičních autorit ve společnostech, v nichž byly dosažením nezávislosti demontovány koloniální institucionální struktury

(1968: 194), pak s postupným etablováním nových občansko-politických aktérů, jejichž rostoucí politický vliv nutně vytlačuje armádu z role jediné modernizační síly (Dix 1994: 445–446) a podílí se tak na procesu demilitarizace (Clark, 2007: 141), můžeme vysvětlit zvyšující se výskyt převratů řízených nevojenskými aktéry: Bangladéš 1990, Gruzie 2003, Ukrajina 2004, Bolívie 2005, Východní Timor 2006, Kyrgyzstán 2014, Ukrajina 2014, atd. (Lane 2008; Marshall, Marshall 2014).¹⁵

Aby mohl být konkrétní objekt badatelského zájmu označen za **občanský převrat** (*civilian coup*; ObP), je nutnou podmínkou neangažovanost ozbrojených sil (nikoli vojáků jako jednotlivců, ale vojenských útvarů jakožto celků) na straně iniciátorů (Pion-Berlin, Trinkunas 2009: 2). Odstavení vlád musí být plánováno a uskutečňováno opozicí legální či disentní, výhradně v podobě politické elity či za přispění masových protestů (viz také 1.1.6.). Dvojice amerických politologů David Pion-Berlin a Harold Trinkunas, odborníků v oblasti latinskoamerických studií, identifikují v těchto „občansko-občanských zápasech o moc“ poněkud překvapivě armádu za klíčového hráče (tamtéž: 3). Reakce armády a pozice, jíž bude během událostí hájit, je tudíž pro celkový průběh převratu a jeho výsledný konec rozhodující proměnou. ObP je proto v této logice zápasem mezi režimními a opozičními silami, během něhož si ozbrojené síly volí (často v rozporu s rozkazy politického vedení) mezi alternativními strategiemi jednání – represe, rebelie a akomodace (tamtéž: 9–12) – třetí z nich, jež se v důsledku rovná neutralitě.

1.1.5. Úspěšný vs. neúspěšný převrat

Jestliže už víme, s jak odlišnými pojetími tvůrců StP se v odborné literatuře pracuje, a víme, jak lze StP na základě této proměnné definovat, je potřeba se na státní převrat podívat z naprosto jiného úhlu. Při posuzování zdánlivě nejdůležitějšího parametru, tedy dle výsledku pokusu o převrat, vyvstává ještě o něco variabilnější soubor možných odpovědí, než tomu bylo u otázky původu konspirátorů. Rozdílnost definic úspěšného *coup d'état* je do značné míry výsledkem různých metodologických přístupů při výzkumu a jejich nároků na přesnost, či naopak použitelnost. Podle tohoto klíče je

¹⁵ Zde popsaný devoluční proces je kompatibilní s „teorií vojenské dostřednosti“ (*military centrality theory*; viz 2.3.1.), jež považuje za prioritní badatelský zájem pozici ozbrojených sil v politickém systému, roli armády ve společnosti a jejich vývoj ve vztahu k dalším součástem státního i občanského sektoru (např. Kposowa, Jenkins 1993; Mbaku 1994).

můžeme pro zjednodušení, avšak ne zcela významově přesně, rozčlenit do tří skupin: definice kvalitativní, kvantitativní a komparativní.

Kvalitativní výzkum, metodologicky zaměřen na analýzu případových studií s cílem co možná nejhlubšího poznání dané skutečnosti, nejčastěji zachází se zkoumaným objektem coby zcela specifickým jevem. Jako takový je popsitelný na základě zcela specifických událostí, průběhu, příčin a důsledků, kontextu i subjektivních cílů výzkumu. Badatelé v kvalitativním výzkumu (např. Trithart 2013; Fitch 2005) detailně studují pohnutky konspirátorů, jejich motivaci a konkrétní proměnné, jež v určité fázi vstupovaly do procesu přípravy a realizace převratu. Naplnění těchto zcela konkretizovaných požadavků, které mohou mít formu psychologické satisfakce, zlepšení postavení a materiálního bohatství (Clark 2007: 141), pak přirozeně, ve své většině, považují za indikátor úspěšnosti StP. Problémem tohoto přístupu je jeho samotná podstata: zaměřením na detail případové studie se značně zmenšuje potenciál zobecnitelnosti závěrů z něj plynoucích.

Jistým protiobrazem je kvantitativní přístup, jež pro hledání kauzálního efektu mezi sadou nezávislých proměnných a objektem výzkumu při velkém počtu případů vyžaduje značnou simplifikaci. Ta se nejběžněji projevuje v podobě zavedení různých indexů, jejichž hodnota se stanovuje na základě výpočtu či jednoduché rozhodovací logiky. Jejich autoři mnohdy vycházejí z povahy převratu coby akce vyžadující rychlé provedení (na rozdíl od revoluce). Osud konspirátorů je tudíž pevně spjatý s délkou doby, počínající zahájením jimi plánovaného StP. Úspěšnost převratu se pak posuzuje dle trvání prvotní, tedy exekutivní fáze, přičemž tato doba se u autorů různí: nejčastěji se pohybuje od 48 hodin (např. Bouzid 2011; Wells 1974), přes jeden týden (např. Powell, Thyne 2011; Keschull 1994; Thompson 1973), až po jeden měsíc (např. Marshall, Marshall 2014). Hlavní komplikací vyplývající z tohoto přístupu je nejasnost vztahu mezi takto exaktně stanoveným kritériem a reálnou skutečností jednotlivých studovaných převratů.

Díky střednímu počtu zkoumaných prvků má komparativní metoda širší pole náhledu na zkoumaný jev než kvalitativní a vyšší úroveň detailního poznání než kvantitativní metoda. Z tohoto důvodu jsou aplikované odborné termíny (mezi něž státní převrat patří) definovány s jistým „puncem“ univerzálnosti a současně dojmem zakotvenosti v empirii. Autoři srovnávacích studií možná právě proto využívají definici StP jako východisko pro posuzování

hodnot proměnných a úspěšnost/neúspěšnost převratu identifikují dle deklarovaných cílů, které jsou jedním z definitorních parametrů StP. Pokud je tedy převrat definován jako akce, jejímž účelem je svržení vlády (např. Ferguson 1987; Moreno et al. 2004; O’Kane 1987; Londregan, Poole 1990; Thompson 1974) nebo třeba ustanovení nového politického režimu (např. Dix 1994; Janowitz 1977; Powell 2014; Putnam 1967; Varol 2012a), naplněním tohoto zamýšleného stavu je rozhodnuto o úspěchu. Slabinou přístupu je ovšem jistá pravděpodobnost, že cíle daného převratu nebudou splněny beze zbytku. Na tento paradox upozorňuje E. Zimmermann, jenž tyto „kompromisní převraty“ (1979a: 432) v zásadě rozděluje do dvou typů: zaprvé StP, v jehož rámci bylo dosaženo sesazení představitelů výkonné moci státu, avšak proti-převratné síly jsou dostatečně silné, aby nadiktovaly podobu nové politické scény, jež může kolidovat s původními záměry konspirátorů; zadruhé situace, kdy nejsou tvůrci převratu ani obránci *statu quo* dostatečně silní k provedení rozhodujícího úderu vůči protistraně a více či méně příznivý výsledek se může dostavit až po delší době (tamtéž: 432–433). Ačkoli je občas ke stanovení úspěšnosti StP nutné operativní a subjektivní rozhodnutí badatele, zdá se tento přístup jako nejméně zatížený negativními důsledky jeho použití.

1.1.6. Demokratický převrat, revoluční převrat a autogolpe

Řada autorů se pokouší na poli tranzitologického výzkumu ustanovit výrazy, jež by nejlépe vystihovaly specifikum jimi zkoumaných jevů. Jedním z nich je americký ústavní právník tureckého původu Ozan Varol, zaměřující se zejména na studium komparativních ústavních přechodů a vztahů mezi civilním a vojenským státním aparátem. Na základě výzkumu vojenského převratu v Turecku v květnu 1960 vypracovává Varol koncept tzv. „demokratického převratu“, přičemž právě události z jara 1960 využívá jako model *par excellence*.

Demokratický převrat (DeP) je typický, nikoli z důvodu zvláštních charakteristik jeho realizace či povahy jeho konspirátorů, ale pro aposteriorní realitu, kterou přináší. Varol jej definuje podle sedmi atributů: (1) převrat je namířen proti autoritářskému nebo totalitnímu režimu; (2) realizátoři převratu tím reagují na přetrvávající lidový odpor vůči režimu; (3) režim

nehodlá lidovému odporu vůči své vládě odstoupit; (4) převrat je proveden armádou, požívající vysoké společenské prestiže; (5) cílem převratu je svržení režimu; (6) tvůrci převratu umožní konání svobodných voleb v brzké následující době; (7) výsledkem převratu je předání moci do rukou demokraticky zvolených elit (2012: 300). Vedle tohoto striktního slovního zavedení předkládá J. Powell ještě minimalizovanou definici, jež DeP vymezuje jako čin „svržení totalitárního či autoritářského režimu [...] za účelem jeho přechodu k demokracii“ (2014: 213–214). Oproti autorovi koncepce DeP, jenž obecně označuje *coup d'état* za jednoznačnou „záležitost“ ozbrojených sil coby jeho výhradního iniciátora (Varol 2012a: 297), pracuje Powell při svém hledání kauzálního vztahu mezi výskytem StP a četností přechodů k demokracii s širším pojetím, navazující na svůj předchozí výzkum (viz 1.1.1.).¹⁶

Termín DeP si v odborné literatuře postupně nachází své místo. Jako jeden z příkladů lze uvést práci Alberta Tritharta používající model DeP pro popis převratů v Hondurasu (2009) a Nigeru (2010). Na rozdíl od Powella považuje Trithart, na jednu stranu, StP stále za reálnou hrozbu pro šíření demokracie ve světě. Avšak, na stranu druhou, nezpochybňuje koncepci DeP, nýbrž jej, s označením „správný převrat“ (normativní konotace jsou zcela zjevné) (Trithart 2013: 118), dále rozvádí. Za DeP již nepovažuje pouze takový převrat, který zprostředkovává přechod k demokratickému režimu, ale taktéž *de facto* „proti-převrat“, jehož cílem je zabránit degradaci stávající demokracie způsobenou protiústavními snahami o získání politické moci jinými státními aktéry.¹⁷

Jiným neotřelým a ambiciózním teoretickým modelem je tzv. **revoluční převrat**, který se znalcům názvosloví tranzitologie může zdát spíše

¹⁶ J. Powell dochází k zajímavému zjištění, že existuje kauzalita mezi převratem a demokratizací, čímž dodává zájmu o rozvíjení konceptu demokratického převratu smysl. Svě závěry opírá o empirické důkazy dosažené kvantitativní metodou. Výsledkem je teze o „demokratizujícím“ vlivu převratů, které, ačkoli rovněž vedly k nastolení dalšího autoritářského režimu, zejména po skončení studené války stále častěji zapřičiňují erozi a pád nedemokratických režimů (Powell 2014: 223). Státní převrat se tak stává nástrojem přechodu k demokracii.

¹⁷ O normativním soudu „správnosti“ takto motivovaných převratů je ovšem možné vážně diskutovat. Jak poukazují mnozí autoři (např. Pion-Berlin, Trinkunas 2009: 27), každý StP má za následek oslabení tradičních i legálně zakotvených principů občansko-vojenských politických vztahů. Dochází tak k poškozování politické kultury země, v jejíž hranicích se uskutěčňují. K podobnému názoru dospívá i M. Bankowicz. StP je dle něj z principu nedemokratický, protože je „kvintesencí nelegálnosti, přináší neskrývané narušení procedur a standardů, stanoví apoteózu násilí a dává na odív mohutnost síly“ (2012: 46). Tento pohled vychází z nutnosti existence vlády práva pro vznik demokratické politické kultury.

jako oxymoron než smysluplné řešení terminologického sporu. Britský sociolog David Lane, specialista v oboru sociální transformace v postkomunistických společnostech, se ve svém výzkumu setkal s již dlouho přetrvávajícím „hluchým místem“ v konceptualizaci teorií přechodů. Část převratných událostí, které se v obecném diskurzu označují jako tzv. barevné revoluce,¹⁸ totiž nedokázala soudobá tranzitologie přesvědčivě zařadit do existujících terminologických kategorií (navzdory snahám některých autorů, např. Siani-Davies 1996). Z tohoto důvodu předkládá D. Lane model revolučního převratu (ReP), který vyplňuje prázdný prostor nacházející se mezi pojmy *coup d'état* a revoluce.

Terminologicky nesnadno zařaditelné svržení vlád a přechody mezi politickými režimy, mezi něž patří již zmíněné „barevné revoluce“, provokují některé autory ke snaze o nalezení odpovědi na otázku po jejich samotné podstatě. Většina z nich nachází odpověď buďto v přirovnání k revoluci, přičemž se opírají zejména o typický průvodní jev – lidové demonstrace na podporu opozičních sil –, nebo k státnímu převratu, pro který zase hraje plánovitost protestů a mnohdy spolupráce představitelů *ancien regime* a nastupující politické garnitury. Siani-Davies k těmto dvěma dichotomickým alternativám přidává ještě třetí pojem, tedy „lidovou vzpouru“ (*popular uprising*) jako synonymum „revolty“ nebo „rebelie“, avšak sám dochází k závěru o nevhodnosti jeho použití pro výstižnou kategorizaci „barevných revolucí“. Vzpoury jsou totiž pouhým dílčím projevem revoluce spočívajícím v participaci mas na odporu vůči odstraňované vládě a historické momenty, jež lze označit a jsou označovány jako lidové vzpoury, jsou *de facto* jen neúspěšnými revolucemi (Siani-Davies 1996: 460).

Na rozdíl od demokratického převratu spočívá hlavní definitorní rys ReP ve specifičnosti jeho průběhu, nikoli výsledného stavu jeho úspěšné realizace. „Barevné revoluce“ se vyznačovaly tím, že ačkoli nezapadají do definic revoluce, opoziční síly byly v jejich průběhu podporovány právě

¹⁸ Barevné revoluce je pojmenování zvláštního druhu pádů autokratických postkomunistických režimů, jež se udály převážně v druhé polovině 90. let minulého století (např. Bulharsko, Rumunsko, Slovensko) a první polovině první dekády století současného (např. Gruzie, Kyrgyzstán, Srbsko, Ukrajina). Zatímco však někteří autoři (např. Way 2008) označují za barevné revoluce přechody od nedemokratických (personalistických) režimů, jež vyrostly z mocenského vakua následujícího rozpad komunistického bloku, širší pojetí chápe barevnými revolucemi všichni lidově podnětá zhroucení autoritářských režimů nebo pokusy o ně v nejen postsovětském prostoru, ale také na blízkém východě (arabské jaro) a jihovýchodní Asii (Barma, Čína, Filipíny).

masovými protesty proti stávajícím nedemokratickým režimům (Way 2008: 56), což je naopak pro revoluci typické. Zde spočívá jejich hlavní sémantický problém. I přes tento rys nebyly „barevné revoluce“ spontánními důsledky živelného revolučního vývoje, nýbrž do značné míry opozičními elitami připravenými a koordinovanými akcemi (Lane 2008: 528–530), jež více či méně zdařile postupují dle apriorně sestaveného scénáře. Rozhodující role elit a absence průvodních znaků revolučního vývoje – exponované násilí prováděné na obou stranách konfliktu a konečná proměna politické, ekonomické a sociální struktury zasažené společnosti – proto potvrzují správnost zařazení „barevných revolucí“ do kategorie státních převratů. Právě pro demonstraci „lidového“ odporu vůči vládě a participaci širokých vrstev na veřejných protirežimních vystoupeních předkládá D. Lane jeho inovativní a přiléhavý *terminus technicus*.

Třetím a posledním zde probraným zvláštním pojmem studií převratů je tzv. **sebepřevrat** (*autogolpe*, *self-coup*, *self-administered coup*, někdy také *presidential coup*), který je sice mnohdy citován autory studií o státních převratech zejména Latinské Ameriky, na druhou stranu je jeho zařazení do terminologického slovníku teorie StP přinejmenším diskutabilní. *Autogolpe* vlastně nelze považovat ani za atypickou formu státního převratu, jedná se spíše o zvláštní druh protiprávní a násilné změny politického režimu, nesdílející s StP téměř žádný další definitorní parametr.¹⁹

Díky zcela specifickému zaměření a provedení *autogolpe* panuje většinou shoda mezi autory nad otázkou jeho definice. Slovy M. Camerona se v tomto případě jedná o uchvácení moci cestou „dočasného pozastavení platnosti ústavy a rozpuštění zákonodárného sboru ze strany výkonné moci“ (1998a: 220). Tento výrok můžeme považovat za minimální definici sebepřevratu, avšak k úplnosti je třeba upřesnění, že za pojmem „výkonná moc“ se nejčastěji skrývá nejvyšší představitel státu (prezident), a doplnění, poněvadž vedle vrcholného orgánu zákonodárné moci je pravidelně cílem represe rovněž moc soudní (Costa 1993), což si i M. Cameron posléze uvědomuje (1998b: 130–132). Stejně jako u *coup d'état*, také pro výsledek

¹⁹ Za sebepřevrat *par excellence* jsou v odborné literatuře považovány politické události v Peru roku 1992, během nichž se tehdejší peruánský prezident Alberto Fujimori rozpustil parlament, suspendoval ústavu a za asistence ozbrojených sil a cestou lidového plebiscitu upevnil prezidentskou pozici v rámci politického systému i svou personální moc. Je však pouze jedním z vícero příkladů: Francie 1958, Rusko 1991, Guatemala 1993 a další.

autogolpe představuje role ozbrojených sil, jíž v průběhu politické krize zhostí, rozhodující faktor: zaujmají neutrální pozici, nebo, což je běžnější, postupují ve spolupráci se strůjci převratu.

Zde ale podobnost se státním převratem končí: subjektem StP jsou vnitrostátní aktéři nepodílející se přímo na výkonu předních orgánů politického rozhodovacího procesu, kdežto *autogolpe* je připravován a realizován právě představiteli vrcholné exekutivy; objektem StP jsou nejvyšší patra výkonné moci politické a/nebo byrokratické sféry, zatímco zamýšlenými oběťmi násilné represe sebezpřevratu jsou zbylé dvě složky státní moci.

Každý ze tří zde uvedených specifických abstrakcí – demokratický převrat, revoluční převrat a sebezpřevrat – představuje výbornou teoretickou inovaci i metodologický vzor, protože pomáhají rozpoznat určité procesy proměny politické garnitury či režimu výstižnými a jednoduchými názvy a předkládají srozumitelný alternativní návod, jak postupovat při hodnocení konkrétních tranzitologických jevů. Pro potřeby komplementace ujednoceného, použitelného a základního názvosloví studií o státních převratech ale nabízejí pouze omezené uplatnění. Demokratickým převratem může být nazýván jen takový převrat, který naplnil definované parametry ve svém důsledku, avšak bez ohledu na charakter jeho tvůrců či aktérů, jež jsou jím postiženi. DeP se tudíž může stát jak vojenský, tak i občanský převrat, a zároveň jím nemusí být žádný z typů StP. Jedná se o sekundární typologii založenou na hodnocení dlouhodobého podmíněného vývoje. Podobný problém vykazuje i zasazení revolučního převratu do primární terminologie. ReP je rovněž pojmem vedlejší typologie, která je, jak jsme si ukázali výše, rozčleněna na linii rozsah zapojení/nezapojení mas do procesu odstraňování politických elit. Tento parametr může být naplněn napříč všemi typy StP a netvoří proto samostatný vzor. Konečně sebezpřevrat splňuje podmínky pro zařazení do primární terminologie, poněvadž jeho svéráznost vychází z povahy subjektivních a objektivních aktérů, podle nichž jsou hodnoceny i ostatní druhy StP. Současně se však vylučuje ze skupiny státních převratů a tvoří zcela jinou kategorii tranzitologických jevů, vůči níž se StP negativně vymezuje.

1.2. Dílčí závěr: typologie státního převratu

1.2.1. Typologie Edwarda Luttwaka a dalších

Dílo Edwarda Luttwaka *Coup d'État: A Practical Handbook* (1979) se pro mnohé autory zabývajícími se tematikou státních převratů stalo elementárním výchozím bodem. Jak už bývá v politické vědě zvykem, nejpřínosnější potenciál se nachází nikoli v jediném paradigmatu, ale v syntéze různých pohledů na tentýž zkoumaný objekt. V předchozích částech jsme provedli shrnutí dosavadních výsledků (pouze těch významných – výčet zcela jistě není vyčerpávající) studie převratů. Nyní se pokusíme o syntézu těchto parciálních závěrů s několika komplexními terminologickými vymezeními, kterým bude sice vévodit právě Luttwakův příspěvek, avšak zároveň bude konfrontován se závěry dalších pozoruhodných poznatků od badatelů, kteří k výzkumu přistupují nestejnými způsoby. Mezi nimi jsou zejména Samuel Finer (*The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, 1962), Mark Hagopian (*The Phenomenon of Revolution*, 1974)²⁰ a Marek Bankowicz (*Coup d'État. A Critical Theoretical Synthesis*, 2012).

Typologie a klasifikace lze obecně sestavovat v závislosti na libovolných veličinách (resp. veličině) vybraných dle potřeb toho kterého výzkumu, jejichž počet se může pohybovat od jednotek (například typy stranických systémů) až po stovky a více (třeba druhy státních útvarů). Různých rozčlenění převratů do soustav vzorů tudíž může být a je více. Mezi mnohými se zmiňme kupříkladu o soustavě R. Tantera a M. Midlarského, kteří si za arbitrární veličinu zvolili míru participace lidových mas na svržení politického režimu (1967: 265). Rozlišují tedy od sebe „masovou revoluci“ (vysoká míra účasti), „revoluční převrat“ (nízká; srovnej s 1.1.6.), „reformní převrat“ (velmi nízká) a „palácovou revoluci“ (žádná; viz níže o palácovém převratu). R. N. Tannahill zase sestavil šestici typů převratu odvozených od dvou veličin: objektu StP a jeho konsekventu. Jako aktéry, proti nimž je převrat veden, identifikoval vojenskou vládu, civilní vládu dosazenou do funkce armádou a čistě civilní vládu. Výsledkem StP pak podle Tannahilla může být buďto vojenská, anebo civilní vláda (1975: 221). Příklady uzavřeme prací D. Lanea, jehož typologie „puč“,

²⁰ Ačkoli se M. Hagopian ve svém díle primárně zaměřuje na studium revolucí, z potřeby odlišit tento jev od státního převratu rozvádí taktéž doplňkovou typologii *coup d'état*.

„*coup d'état*“, „revoluční *coup d'état*“ a „politická/sociální revoluce“ vychází, pro změnu, z cíle²¹ převratu (2008: 530).

Přes všechny zde zmíněné alternativní přístupy se pro typologizaci StP jeví strůjce převratu jako nejvhodnější veličina, a to hlavně ze dvou důvodů. Za prvé, jedná se o nejběžnější způsob definice jakéhokoli jevu nejen ve společenskovědním výzkumu: původce studovaného fenoménu vždy stojí na počátku badatelského zájmu, protože od něho se zpravidla vyvíjí posloupnost dalších akcí a reakcí ve sledovaném řetězci událostí. Tím se dostáváme k druhému důvodu: jestliže dokážeme určit strůjce převratu, jehož lze hlouběji popsat za účelem poznání jeho motivací, disponované moci či kapacit k realizaci svých zájmů, můžeme, v jistých mezích, odvodit i další parametry převratu plánovaného a uskutečněného právě tímto politickým hráčem.

Ve své studii *The Phenomenon of Revolution* (1974) předkládá M. Hagopian, ačkoli mimo svůj hlavní záměr, sadu tří typů převratu, z nichž každý reprezentuje završující úroveň jedné z kategorií v soustavě založené na odlišení dle strůjce StP. Jsou jimi „palácová revoluce“ (rozuměj palácový převrat), „exekutivní převrat“ (rozuměj *autogolpe*) a „(para-)militární převrat“ (rozuměj převrat provedený armádou či nestátním ozbrojeným aktérem). Navzdory poměrně jednoduché a podrobnější analýze postrádající Hagopianově typologii nám autor neúmyslně vymezuje tři možné cesty, jimiž lze k typologizaci StP přistoupit, jak si následně ukážeme.

Na počátku šedesátých let dvacátého století zacílili studenti etabloující se tranzitologie svou pozornost na destabilizující se vnitropolitické prostředí Latinské Ameriky (částečně i jihovýchodní Asie a Blízkého východu). Rovněž S. Finer, britský politolog a historik, se pod vlivem soudobých událostí pokusil podrobně analyzovat průběh vojenských převratů, které stály za většinou zhroucení nestálých režimů třetího světa. Rozpoznal a formalizoval dva základní modely VoP: „*golpe de estado*“ (eventuálně *coup d'état*) a „*cuartelazo*“ (1962: 140–143). Prováděl tedy rozbor pouze těch převratů, v jejichž rámci byly odstraněny vlády či celé režimy ozbrojenými silami coby jednotným politickým subjektem, nebo některou z jejich dílčích zbraní, popřípadě útvarů.

²¹ D. Lane uvádí cíle jednotlivých „typů politické změny“ (2008: 529) takto: puč – výměna politických elit, *coup d'état* – personální obměna vládnoucí elity, revoluční *coup d'état* – personální obměna vládnoucí elity a změna vládních priorit, politická/sociální revoluce – zásadní změny politického a socioekonomického systému.

V prvním případě – *golpe de estado*²² – jsou oběti převratu odstaveni od moci akcí předních představitelů (vrchního velení) ozbrojených sil, povětšinou velením pozemních sil (tamtéž: 140–141). Oproti tomu iniciace *cuartelaza*²³ (překl. vzpoura, puč) pochází zdola, pročež bývá označován také jako „kasárenský převrat“ (*barracks coup*; tamtéž: 141–143). Jeho rozpoznávacím atributem tudíž je existence konfliktů i otevřeného boje mezi vzbouřenými a loajálními jednotkami ozbrojených sil daného státu. Právě tyto ozbrojené střety jsou hlavním důvodem skutečnosti, že *golpe*, ačkoli méně častý, je o poznání úspěšnější než *cuartelazo*, jehož průběh a konec je závislý na struktuře armády a součinnosti a vůli jednotlivých velitelů dosáhnout stanoveného cíle. Tyto Finerovy typy vojenského převratu se pravděpodobně staly předlohou pro další výzkumy v teoriích přechodů, přičemž ani E. Luttwak nebyl výjimkou.

Luttwak na konci šedesátých let minulého století předložil k odborné diskuzi soubor sedmi explicitně definovaných pojmů, které jsou v teoriích přechodů klíčovými veličinami a jejichž vymezení právě Luttwakem lze považovat i v rámci dnešní generace výzkumníků na poli tranzitologie za nadále nepřekonané:²⁴ jsou jimi (A) „revoluce“, (B) „občanská válka“, (C) „*pronunciamiento*“, (D) „puč“, (E) „osvobození“, (F) „boj za národní osvobození (povstání)“ a konečně (G) „*coup d'état*“ (Luttwak 1969: 24–27). Souhrnně můžeme tyto fenomény označit za vnitropolitické (s jistou výjimkou osvobození) události, jejichž důsledkem je více či méně, avšak rozhodně násilná změna nejvyšší politické reprezentace a/nebo celého politického režimu státu, v němž se uskutečnily. Každý z nich ovšem představuje samostatnou kategorii, charakteristickou svým specifickým průběhem a vstupními i výstupními proměnnými. Tyto kategorie jsou ale mnohdy chybně mezi sebou zaměňovány (což je příčinou terminologického problému; viz 1.1.1.) a kvůli některým jejich sdíleným rysům je nezbytné mezi nimi řádně rozlišovat. Za pozornost ještě stojí fakt, že Luttwak nepředkládá modely VoP a ObP jako samostatné typy převratu. Nicméně, jak si ukážeme, jsou z jeho předložených modelů odvoditelné.

²² Za vzorové *golpe de estado* považuje Finer převraty v Argentině (1944) a Sýrii (1948).

²³ Příklady *cuartelaza*, jimiž Finer ilustruje podstavu tohoto typu převratu, jsou Egypt (1952), Irák (1958), Japonsko (1936), Německo (1920) a Francie (1961).

²⁴ Pro účely této práce na tomto místě nebudou uvedeny podrobné popisy všech typů převratů tak, jak je E. Luttwak vymežil. Pozornost bude věnována pouze té skupině převratů, které mají pro cíle práce relevantní přínos.

Pronunciamento je převratem, jehož historická paměť nejvíce čerpá z vojenských pravicových převratů Latinské Ameriky. Hlavními charakteristikami jsou soustředění konspiračních aktivit v okolí jednoho, povětšinou charismatického a reprezentativního velitele a vystoupení ozbrojených sil jakožto celku vůči odstraňovanému režimu (Luttwak 1969: 24–25). Zároveň je akcí výlučně armády (Bankowicz 2012: 28). Představitelé civilní politiky jsou pouhými příjemci politických důsledků prováděné změny režimu.

Pro puč je, stejně jako v případě *pronunciamenta*, typická režie převratu zcela v rukou vojáků, avšak na rozdíl od něj je do příprav a provedení puče zahrnuta pouze část ozbrojených sil, zpravidla malé skupiny vysokých štábních a polních důstojníků (Luttwak 1969: 25) velících konkrétním vojenským útvarům. Ústřední postavou puče tudíž zpravidla nebývá důstojník zastávající nejvyšší pozice v ozbrojených silách, ale velitel vojenské jednotky či segmentu armády (Bankowicz 2012: 29), který však pro svou taktickou polohu nebo strategickou pozici v systému obrany hraje klíčovou roli. Pučisté tak jednají bez vědomí nejvyššího vojenského velení a v rozporu s jeho rozkazy.

Oproti *pronunciamenta* a puče si realizace *coup d'état* nutně nevyžaduje zapojení ozbrojených sil, i když ani zdaleka není vyloučeno. Tento druh převratu mají na svědomí civilní politické elity, někdy ve spojení s vojenskými představiteli (Luttwak 1969: 26–27). Právě ozbrojené síly mohou být v některých případech hlavním iniciátorem akce, avšak vzhledem ke složité vnitropolitické situaci nutně potřebují participaci civilních politiků na kospiraci. Jeho podstata, která jej odlišuje od zbylých typů převratů, tkví „v infiltraci malého, avšak kritického segmentu státního aparátu“ (Bankowicz 2012: 18) spiklenci. Cílem jsou vysoké politické, byrokratické a vojenské pozice ve struktuře státu. Participace alespoň části ozbrojených sil je proto mnohdy nezbytná.

Vedle těchto tří typů převratu Luttwak definuje další trojici specifických přechodů – revoluce, občanská válka, boj za národní osvobození – , které z teoretického i historického hlediska vzbuzují velký badatelský zájem. Nicméně od StP se výrazně liší. Pro revoluci jsou typické (1) účast lidových mas na svržení stávajícího režimu a (2) nastolení nové sociální a politické struktury společnosti. Ačkoli se tento pojem stal zejména od devadesátých let velmi populárním a mnoho převratů, které se po rozpadu bipolárního mocenského

uspořádání světa odehrály v zemích střední a východní Evropy a v postsovětském prostoru, bylo tímto výrazem „vylepšeno“, jedná se zcela jiné kategorie režimního přechodu. V obdobném vztahu k převratu je i občanská válka, která poněkud vybočuje z „rodiny“ přechodů, a jejímž hlavním poznávacím znakem je ozbrojený konflikt mezi elementy v rámci ozbrojených sil daného státu (Luttwak 1969: 24), nebo ozbrojenými silami a povstaleckými paramilitantními entitami operujícími (ne výlučně) na území daného státu. Do třetice, boj za národní osvobození se z určitého pohledu podobá občanské válce. V jeho případě je však ozbrojený boj veden ze strany povstaleckých sil proti okupační či koloniální armádě.

K rozšíření Luttwakovy nabídky výrazů sloužících k přesnému vymezení různých pojmů teorie převratů dospívá jeho následovník Marek Bankowicz, jenž ve své studii *Coup d'État: A Critical Theoretical Synthesis* (2012) navazuje na terminologii E. Luttwaka a dále ji upřesňuje. „Palácovému převratu“ (nezřídka chybně zaměňován s autopřevratem, neboli *autogolpe*; viz 1.1.6.) věnuje naopak větší pozornost a dokonce jej předkládá jako samostatný typologický prvek, vyznačující se natolik specifickými parametry, aby mohl být z kategorie „*coup d'état*“ vyčleněn. Jak M. Bankowicz správně upozorňuje, „...Luttwak klade velký důraz na rozlišení mezi státním převratem a palácovým [převratem]“ (Bankowicz 2012: 24). Ústředním motivem palácového převratu (slovy Luttwaka „palácové revoluce“) je svržení „nepohodlného“ panovníka či vrcholného státníka či vládnoucí skupiny za účasti malé skupiny spiklenců uvnitř nejbližšího mocenského kruhu (Luttwak 1969: 20), přičemž účast ozbrojených sil (tzv. palácové gardy, resp. v Huntingtonově podání „pretoriánů“) na převratu není výjimkou. Zřejmě pro svůj přísně exklusivní přístup k přípravě a realizaci sesazení nejvyššího představitele státní moci, vylučující jakékoli zapojení vnějších protagonistů, je palácový převrat E. Luttwakem vyřazen z jeho sestavy typů StP.²⁵ Bankowicz naopak označil „palácový převrat“ (už pouhá změna názvosloví posouvá tento pojem do předem zamýšleného rámce) za jeden z příkladů státního převratu z důvodu

²⁵ Nutno podotknout, že Luttwak v tomto svém přesvědčení o nesprávnosti zařazení palácového převratu do skupiny státních převratů není osamocen. Například A. Ibrahim (2009) nebo C. Singh (2011), kteří věnovali svůj výzkum vojenským převratům v Pákistánu, nepovažují převrat z roku 1969, kdy došlo k personální změně na nejvyšších exekutivních postech v rámci vrchního armádního velení: prezident, dřívější velitel pozemních sil Muhammad Ajúb Chán, byl vystřídán opět velitelem pozemních sil Muhammadem Jahjá Chánem. Ajúb Chán byl nicméně ke svému odstoupení donucen násilnou formou.

naplnění jeho principiální podstaty: „plánované, organizované a náhlé svržení existující politické moci, provázené porušením platných právních a ústavních principů a užitím síly či hrozbou jejího užití“ (Bankowicz 2012: 25).

V definicích výše vyjmenovaných typů převratu E. Luttwaka je možné vysledovat několik základních diferenčních linií (viz schéma 3): dle směru ve vertikální mocenské struktuře státu lze převraty rozlišit na (I) realizované shora dolů (autory převratu jsou tzv. *insiders*, nebo jsou alespoň jeho nepostradatelnou součástí), nebo (II) zdola nahoru (iniciativa pochází ze širokých mas); rovněž je můžeme rozdělit na dvě skupiny dle jejich zamýšleného cíle, resp. rozsahu plánované politické změny na převraty (III) proti-vládní a (IV) proti-režimní; a konečně dle míry participace ozbrojených sil na přípravě a provedení převratu zde vidíme zřetelnou linii mezi převraty (V) přímo uskutečněné armádou a (VI) převraty, které aktivní zapojení vojáků a jejich velení pro svou realizaci nutně nevyžadují. Nutno podotknout, že parametry typicky fundamentální pro teorie přechodů k demokracii, jako jsou

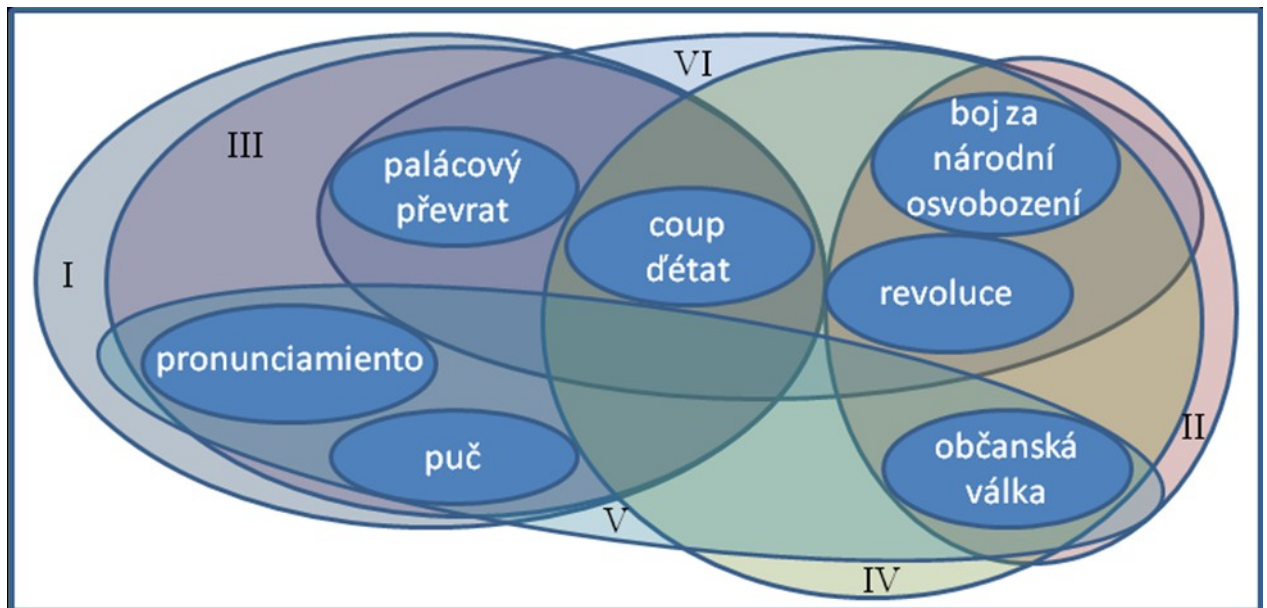

Schéma 3: Luttwakovy (Bankowiczovy) typy přechodů a jejich vzájemné vztahy v množinovém vyjádření. Zdroj: autor.

povaha odstraňovaného režimu či podstata jeho nástupce, nehraje v Luttwakově typologii žádnou roli (srovnej s 1.1.6.).

Jestliže budeme sledovat zde předloženou logiku trojí klasifikace Luttwakových typů přechodů, pak v prvním případě identifikujeme dvě množiny tvořené „*pronunciamientem*“, „pučem“, „palácovým převratem“ a „*coup d'état*“ na jedné straně a „revolucí“, „občanskou válkou“ a „bojem za

národní osvobození“ na straně druhé; v druhém případě proti sobě stojí „*pronunciamiento*“, „palácový převrat“ a „puč“ vůči „revoluci“, „občanské válce“ a „boji za národní osvobození“ (zbývající „*coup d'état*“ může obecně sledovat oba cíle); a v případě třetím se profiluje skupina „*pronunciamiento*“, „puč“ a „občanská válka“, jejímž protipólem jsou „revoluce“, „válka za národní osvobození“, „palácový převrat“ a „*coup d'état*“. Typ převratu „osvobození“ je z tohoto posuzování vyloučen, poněvadž jeho principem je, jak jsme se zmínili již výše, instalace nového politického režimu zvenčí (cizí mocností/mocnostmi), obvykle dosažené po vojenské porážce odstraňovaného establishmentu. Zkoumání role vnitropolitických aktérů je totiž v jeho podmínkách irelevantní.

Kromě předložených typů přechodů je důležitým závěrem zjištění o jistých specifikách členství sedmi pojmů (A–G) v dichotomických množinách (I–VI). Za prvé, „*coup d'état*“ je součástí čtyř množin najednou (I, III, IV a VI), což by mohlo svědčit o jeho exkluzivním, snad i nadřazeném postavení mezi typy přechodů. Za druhé, jestliže na moment odmyslíme poslední dvojici množin (V, VI), je na první pohled zřejmé (viz schéma 3), že se Luttwakovy typy přechodů (s výjimkou exkluzivního „*coup d'état*“) soustředí do dvou skupin: v první identifikujeme „palácový převrat“, „*pronunciamiento*“ a „puč“, do druhé se profilují „revoluce“, „občanská válka“ a „boj za národní osvobození“. V následující kategorizaci proto lze předpokládat jejich vzájemné odloučení.

1.2.2. Hierarchizovaná terminologie státních převratů

Nyní je na místě malé shrnutí. V předchozí části jsme ustanovili empirický a teoretický rámec, v němž se při zakotvení široce aplikovatelné terminologie budeme pohybovat. Popsali jsme současný stav, který panuje v tranzitologii, přesněji v oblasti studií státních převratů, při obsahovém naplnění odborných pojmů (StP, nebo VoP), jejich použití při analýze reálných událostí a z toho všeho vyplývající epistemologické přístupy: hlavní, vojensko-centrický proud a alternativní, stále více se prosazující generalizující proud (viz 1.1.3. a 1.1.4.). Dále jsme definovali věcné naplnění státního převratu (viz 1.1.5.), čili jeho úspěšnost, resp. neúspěšnost či neexistenci (pouze ve fázi komplot). Po nástinu definice StP jsme vyhodnotili relevanci a přínosnost inovativních přístupů k výzkumu StP a jejich výstupů ve formě nových,

doposud neustálených pojmů (viz 1.1.6.). Nakonec nám typologie E. Luttwaka (v kritickém srovnání s perspektivou jiných vybraných autorů) nabídla koncepční strukturu, jež je ovšem třeba upravit pro potřeby studie a rozšířit dle vývoje, kterého teorie přechodů od sepsání Luttwakovy vynikající práce dosáhla.

V prvé řadě však definujeme klíčové pojmy. Jestliže provedeme průniku všech hodnot čtyř definitorních proměnných státního převratu (o němž většina z 52 analyzovaných zdrojů referuje jakožto o *coup d'état a/nebo military coup*) – subjekt, objekt, nástroj a cíl –, výsledkem je definice StP:

- *Státní převrat je náhlou protiústavní a protiprávní vnitropolitickou akcí, jejímž zamýšleným cílem je odstranění stávající vlády nebo změna politického režimu za použití násilí, či pod hrozbou jeho užití.*

Separací zdrojů dle prioritního výrazu do dvou skupin a opětovným provedením průniku hodnot definitorních proměnných získáme definice vojenského a občanského převratu:

- *Vojenský převrat je specifickým státním převratem, jehož strůjcem jsou ozbrojené síly převratem stíženého státu. Ozbrojené síly mohou při jeho realizaci vystupovat jako jeden aktér, nebo je iniciátorem převratu jejich fragment, který tak operuje proti rozkazům centrálního velení. Ozbrojené síly realizují převrat zcela samostatně, nebo za přizvání civilní politické elity, která však vystupuje jako sekundární aktér.*
- *Občanský převrat je specifickým státním převratem, jehož strůjcem jsou společenské elity převratem stíženého státu nevojenského charakteru. Tyto pak jednají buďto za aktivního přispění ozbrojených sil daného státu, anebo bez vměšování se ozbrojených sil do konfliktu mezi vládními a opozičními silami.*

Protože definice VoP a ObP nejsou v rozporu s definicí StP a ze své podstaty jsou ve vymezení státního převratu obsaženy. Jestliže postoupíme o úroveň níže, můžeme díky Luttwakovy „horizontální“ typologie konstatovat, že VoP lze považovat za další množinu, podmnožinu množiny StP. Dle výše dosažených závěrů (viz 1.2.1.) tedy platí vztah $VoP = \{pronunciamento, puč\}$. Ačkoli na stejné úrovni, ObP je pouze unitární množinou, tzn. není tvořen různými prvky – odlišnými typy převratů. Dosavadní výzkum prozatím

pravděpodobně nedisponuje empirií, která by podložila formalizaci různých podob občanského převratu.²⁶

Posledním problémem zůstává palácový převrat, který se, z důvodu specifčnosti jeho subjektu (režimní opozice) vymyká precizní dichotomii vojenský versus civilní aktér. Příslušnost realizátorů palácového převratu k jedné či druhé skupině totiž záleží na charakteru režimu, jehož ústřední mocenské centrum je odstraňováno. Palácový převrat je tudíž hypoteticky možné zařadit jak do VoP, tak ObP, což z něj *de facto* činí samostatnou podkategorii státního převratu, dále rozložitelnou dle vojensko-civilní linie. Platí tedy vztah $StP = \{VoP, ObP, \text{palácový převrat}\}$. Vztah ostatních typů přechodů, o nichž se Luttwak zmiňuje, je blíže popsána v předchozí části. Hierarchická struktura typů přechodů je znázorněna na schématu 4.

²⁶ Výše zmíněný koncept revolučního převratu není v tomto směru použitelný. Pro připomenutí, ačkoli se na první pohled může zdát jako podkategorie StP definovaná subjektem převratu – lidové masy v součinnosti s politickými či společenskými elitami –, ve skutečnosti zde masy vystupují jako nástroj k prosazení cílů strůjců převratu, jimiž mohou být nejen občanské síly, nýbrž stejně tak i armáda (viz 1.1.6.).

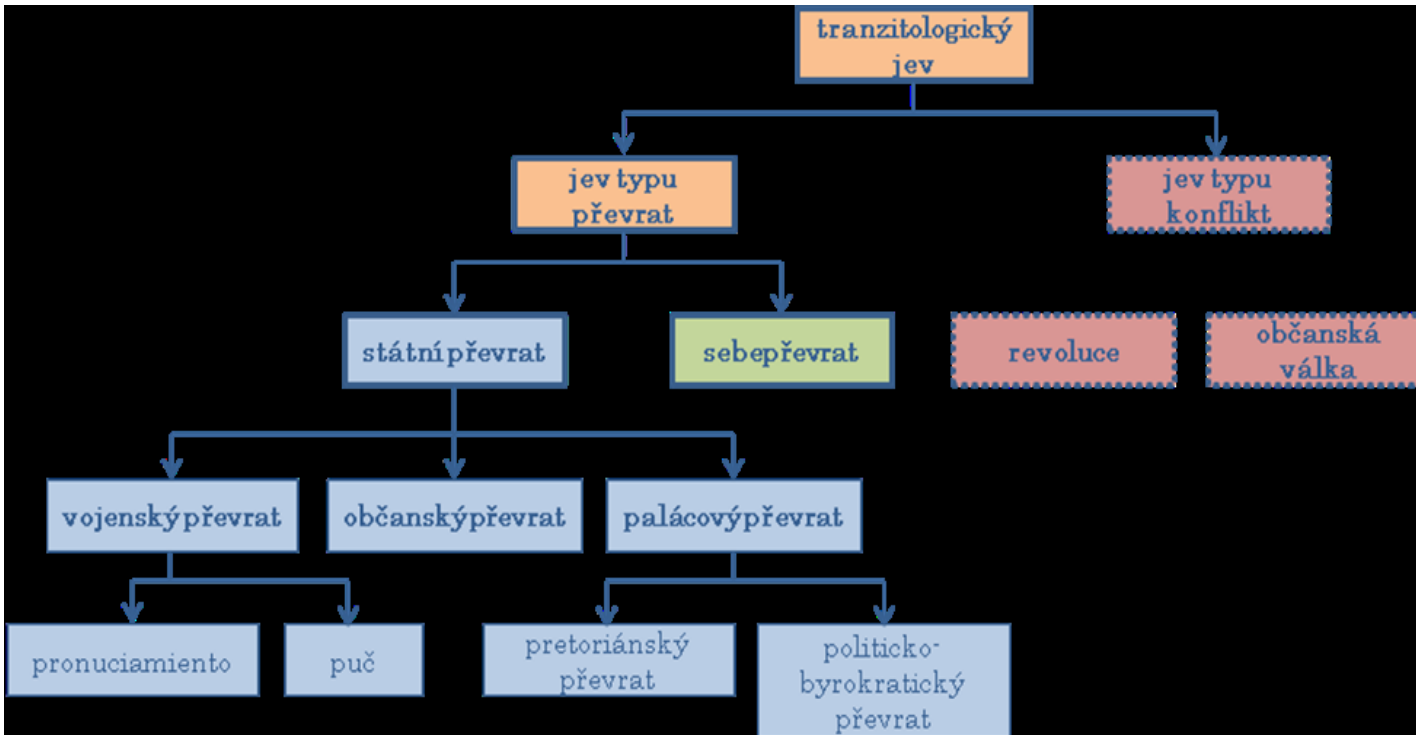

Schéma 4: Hierarchický diagram typologie státního převratu (potažmo tranzitologických jevů).
Zdroj: autor.

Klasifikace palácového převratu, zasazena do celkové typologie StP, je tvořena skupinami, které reprezentují převraty se subjektem vojenské, resp. civilní příslušnosti. „Pretoriánský převrat“ je takový státní převrat, jehož primárním vykonavatelem je vojenská část vládnoucího režimu. Jeho adjektivum se vztahuje k označení části ozbrojených sil elitního charakteru, která je svou politickou indoktrinací či přímou spoluúčastí na politické praxi režimu, naplňující tím svou prominentní roli (Linz 2000: 184), jeho nedílnou součástí. Plní funkci ozbrojeného strážce, jenž se díky své politické spolehlivosti stává do značné míry protiváhou vůči pravidelné armádě. Ilustrativním empirickým příkladem takto strukturovaného autoritářského režimu jsou státy regionu MENA, jako teoretický model mu nejvíce koresponduje Linzův vojensko-byrokratický typ (tamtéž: 184–208).²⁷ Avšak i tento strážce pro hlavní mocenské centrum režimu může stát hrobníkem, zpravidla za asistence civilního aparátu. Oproti tomu „politicko-byrokratický převrat“ je výsledkem konspirací civilní větve vládnoucího režimu, přičemž svým názvem tato abstrakce pokrývá celou škálu režimů, jejichž vnitřní uspořádání osciluje od maximální politické mobilizace společnosti a státu (kupříkladu totalitní režim) až po depolitizovaný státní aparát (hypoteticky zcela technokratický režim).

Schéma č. 4 je dále doplněno o další typy tranzitologických jevů, avšak pro jejich zasazení do hierarchie a pojmenování je potřebná diskuze přesahující cíle této práce. Sebeopřevrat je položen na úroveň StP, oba jsou pak zastřešeny souhrnnou kategorií „jev typu převrat“ (název odkazuje na sdílené parametry obsažených typů; viz 1.1.2. a 1.1.6.). Pro zbylé tranzitologické jevy (např. prvky Luttwakovy typologie) jsme sice ponechali zcela volný prostor, nicméně demonstrovali jejich nesourodost s námi studovanými fenomény.

1.2.3. Konečná kategorizace a subkategorizace státního převratu

Posledním krokem ustanovení terminologického slovníku a typologie převratů coby specifického druhu governmentálního/režimního přechodu je formulace jednotlivých kategorií převratu v tabulkovém znázornění (viz tabulka 5), čímž dosáhneme lepší názornosti a tím větší srozumitelnosti závěrů

²⁷ Více k podstatě politických režimů regionu MENA viz Martinák 2010.

získaných z analýzy odborných zdrojů. Ukončíme tak fázi otevřeného kódování.

státní převrat (StP)	alternativní názvy		<i>coup d'état, golpe de estado</i>
	povaha subjektu	vojenský aktér	ano
		civilní aktér	ano
		voj.+civ. aktér	ano
	původ subjektu	režimní	ano
		mimorežimní	ano
	hierar. vzdálenost od StP	0	
nadřazené kategorie (-2)	jev typu převrat, tranzitologický jev		
přímé subkategorie (+1)	vojenský převrat (VoP), občanský převrat (ObP), palácový převrat		
vojenský převrat (VoP)	alternativní názvy		<i>military coup, military coup d'état</i>
	povaha subjektu	vojenský aktér	ano
		civilní aktér	ne
		voj.+civ. aktér	ano (civ. podřízený)
	původ subjektu	režimní	ne
		mimorežimní	ano
	hierar. vzdálenost od StP	+1	
nadřazené kategorie (-2)	státní převrat, jev typu převrat		
přímé subkategorie (+1)	pronunciamiento, puč		
občanský převrat (ObP)	alternativní názvy		<i>civilian coup, civil coup d'état</i>
	povaha subjektu	vojenský aktér	ne
		civilní aktér	ano
		voj.+civ. aktér	ano (voj. podřízený)
	původ subjektu	režimní	ne
		mimorežimní	ano
	hierar. vzdálenost od StP	+1	
nadřazené kategorie (-2)	státní převrat, jev typu převrat		
přímé subkategorie (+1)	žádné		

palácový převrat	alternativní názvy		palácová revoluce
	povaha subjektu	vojenský aktér	ano
		civilní aktér	ano
		voj.+civ. aktér	ano
	původ subjektu	režimní	ano
		mimorežimní	ano (podřízený)
	hierar. vzdálenost od StP		+1
nadřazené kategorie (-2)		státní převrat, jev typu převrat	
přímé subkategorie (+1)		pretoriánský převrat, politicko-stranický převrat	

pronunciamiento	alternativní názvy		<i>golpe de estado</i>
	povaha subjektu	vojenský aktér	ano
		civilní aktér	ne
		voj.+civ. aktér	ano (civ. podřízený)
	soudržnost subjektu	jako celek	ano
		fragment	ne
	hierar. vzdálenost od StP		+2
	nadřazené kategorie (-2)		VoP, StP
přímé subkategorie (+1)		n/a	

puč	alternativní názvy		<i>putch, cuartelazo</i>
	povaha subjektu	vojenský aktér	ano
		civilní aktér	ne
		voj.+civ. aktér	ne
	soudržnost subjektu	jako celek	ne
		fragment	ano
	hierar. vzdálenost od StP		+2
	nadřazené kategorie (-2)		VoP, StP
přímé subkategorie (+1)		n/a	

pretoriánský převrat	alternativní názvy		n/a
	povaha subjektu	vojenský aktér	ano
		civilní aktér	ne

		voj.+civ. aktér	ano (civ. podřízený)
původ subjektu		režimní	ano
		mimorežimní	ano (podřízený)
hierar. vzdálenost od StP			+2
nadřazené kategorie (-2)			palácový převrat, StP
přímé subkategorie (+1)			n/a

politicko- stranický převrat	alternativní názvy		n/a	
	povaha subjektu	vojenský aktér	ne	
		civilní aktér	ano	
		voj.+civ. aktér	ano (voj. podřízený)	
	původ subjektu	režimní	ano	
		mimorežimní	ano (podřízený)	
	hierar. vzdálenost od StP			+2
	nadřazené kategorie (-2)			palácový převrat, StP
přímé subkategorie (+1)			n/a	

2. Příčiny vojenského převratu: závěry dosavadního výzkumu

V předchozí kapitole jsme se zaměřili na ustanovení klíčových pojmů v terminologii teorie státního převratu a jejich co možná nejpřesnější definici tak, abychom pro další výzkum disponovali jasně a srozumitelně uchopenou proměnnou VoP (popř. obecně pojatým StP a dalšími specifickými kategoriemi převratu). Nejenže byl fenomén VoP „ostře“ ohraničen formou, jejímž přínosem je lepší operacionalizovatelnost jinak abstraktního pojmu, ale navíc byl VoP zasazen do širší typologické soustavy, díky níž získal kontextuální rozměr. Zatímco první z výzkumných otázek („Co je to vojenský převrat?“) můžeme pokládat za zodpovězenou, další, na které bude zaměřena pozornost, v této kapitole, jsou projevem snahy o poznání výchozího bodu kauzální vazby, na jejímž druhém konci figuruje závislá proměnná „vojenský převrat“. Ústředním motivem této kapitoly tudíž bude hledání odpovědí na následující otázky: Kdy k VoP dochází? (jinými slovy nutné podmínky jeho výskytu); Jaké jsou příčiny VoP? (jinak konečné faktory rozhodující o jeho provedení – v ideálním kauzálním modelu dostačující podmínky, jež jsou však reálně těžce rozpoznatelné).

Při hledání možných příčin, které mohou motivovat provedení státního převratu, a tím obměnit nejvyšší politicko-byrokratické vedení dané země, stojí badatel před problémem plynoucím z neurčité konceptualizace. Nalézt mezi autory ucelený přehled relevantních příčinných faktorů, navíc dobře operacionalizovaných a exaktně definovaných, vyžaduje značnou dávku trpělivosti a široký přehled. E. Luttwak například ve svém díle předkládá pouze vlastnosti systémového charakteru, které vznik státního převratu jen umožňují, nikoli příčiny vedou k jeho výskytu. Jeho soubor nutných podmínek StP je, vedle dalších konceptuálních problémů, zatížen vlastními časovými limity validity, jež je pevně spjata s dobovým rámcem (období pozdní dekolonizace) a dominantním epistemologickým proudem toho času panujícím ve studiích transformace režimů (teorie modernizace).²⁸

Luttwak hodnotí, že pro vznik převratu je nezbytné, aby byly u sledovaného státu splněny tři elementární parametry: nižší stupeň

²⁸ Více k rozporům mezi metodologií, premisami a závěry vlastními teorii modernizace a teoriím přechodů viz Gans-Morse 2004.

hospodářského rozvoje, politická nezávislost a organická jednotnost státu. Aby mohl být stát vůbec považován za relevantní objekt výzkumu StP, musí být sociální a ekonomické podmínky platné uvnitř jeho hranic na takové úrovni, která fakticky „omezí politickou participaci na malý zlomek populace“ (Luttwak 1969: 37; srovnej s Belkin, Schofer 2003: 597). Také musí být politicky nezávislým, což se projeví omezeným vlivem cizích mocností na vnitropolitický život v zemi (tím jsou vyloučeny kolonie, satelitní státy s přítomností početných zahraničních ozbrojených sil, okupované země aj.); a současně musí předmětný stát disponovat jasně vymezeným „politickým centrem“, nebo alespoň „politicky strukturovanými“ sekundárními (regionálními) centry (Luttwak 1969: 55). Na tomto místě je vhodné poukázat na pozoruhodnou podobnost mezi „Luttwakovými nutnými podmínkami“ a definitorními parametry „selhávajícího státu“ (*failed state*; popř. „zhrouteného státu“ – *collapsed state*), které spolu sdílí až nápadně mnoho parametrů.²⁹

Pokud stručně shrneme tato zjištění do srozumitelné formy, pak můžeme konstatovat, že nutnou podmínkou výskytu StP je jistý stupeň politického, hospodářského a institucionálního rozvoje předmětného státu, který mu umožňuje autonomně plnit své elementární funkce.³⁰ Proces přijímání politických rozhodnutí (*decision-making process*) musí být prováděn politicky svébytnou vládou,³¹ k zavádění politické agendy do praxe musí využívat funkční institucionální státní strukturu a fungovat v socioekonomickém prostředí, jež dává prostor k uzavření politiky (*politics*) do sféry nepočetné elity. Tyto systémové parametry trvalejšího charakteru poskytují možný nástroj pro stanovování oprávněnosti studovat StP u konkrétních, za tímto účelem vybraných států, jež by měly být dle hodnot

²⁹ Rovněž metoda identifikace selhávajícího, resp. zhrouteného státu využívá analýzu vnitřní situace zkoumaného subjektu použitím sociálního, ekonomického a politicko-vojenského indikátoru (Šmíd, Vařura 2009: 58–60), jež, zjednodušeně řečeno, detekují přítomnost, popř. míru institucionalizace a její efektivitu, hospodářskou zaostalost či dekonstrukci a celkovou společenskou (politickou) destabilizaci.

³⁰ Za povšimnutí stojí shoda těchto podmínek nutných pro výskyt státního převratu s nutnými podmínkami rozvoje demokracie tak, jak je předkládá teorie modernizace (viz pozn. č. 28).

³¹ Na tomto místě se rozhodně nebudeme zaplétat do složité politologické diskuze o relevanci pojmu „suverenita státu“, ačkoli se taková otázka nabízí. Je zcela zřejmé, že v dnešní globalizované mezinárodní aréně, jež se vyznačuje bezprecedentní regionální i celosvětovou integrací jak v ekonomické, tak i politické sféře, je bezpodmínečná nezávislost a suverenita národních států, tento základní atribut Vestfálského systému, již spíše chimérou minulosti. V odborném diskurzu se proto stále více prosazuje pojem „post-vestfálský mezinárodní systém“.

těchto parametrů posuzovány. Nenabízí však kauzální vodítko k rozpoznání partikulárních jednotlivostí politického, ekonomického, sociálního či bezpečnostního vývoje, které vedou k přijetí rozhodnutí potenciálních spiklenců přistoupit k uskutečnění StP jakožto politického řešení aktuální společenské situace v dané zemi (či prostě nástroje mocenské redistribuce).

Tentokrát předkládá možný klíč k rozluštění této hádanky A. Heywood, přičemž studie Zoltana Baranyho, jež si kladl za cíl předložit analytický nástroj k predikci intervence ozbrojených sil do politiky,³² nabízí zpřesnění relevantních proměnných.

2.1. Čtyři příčiny převratu dle Andrewa Heywooda

Heywoodem provedená analýza odborné literatury zaměřené na studii fenoménu státního převratu jej vede k poznání, že „specifickými okolnostmi“ vedoucími k StP (v případě Heywooda VoP) jsou tyto čtyři: „ekonomická zaostalost, ztráta legitimacy civilních vládců, konflikt mezi armádou a vládou, příznivý mezinárodní kontext“ (2004: 407). První ze jmenovaných představuje nejkomplicovanější konceptuální i metodologický problém. I samotné označení může být zavádějící. A. Heywood poukazuje na očividný nepoměr mezi počty (vojenských) převratů uskutečněných v rozvinutých a rozvojových zemích. Dochází tedy ke shodě s E. Luttwakem v otázce korelace mezi úrovní hospodářského rozvoje a pravděpodobností převratu. Zároveň však zachází dále a označuje hospodářskou zaostalost za příčinu (!) VoP. Jako potenciální indikátor je ovšem takto definovaná proměnná zcela nedostačující, protože nijak nevyčleňuje z množství relevantních objektů výzkumu ty, u nichž lze předpokládat výskyt VoP. Jinými slovy, vylučuje z množiny bádání rozvinuté státy, které stejně nenabízí z pohledu výskytu VoP zajímavou empirii.

A. Heywood ale sám následně vystupuje ze svého původně předloženého systémového rámce a dodává: negativní důsledky ekonomických nesnází „oslabují podporu, které se dostává momentální vládě“ (tamtéž: 408).

³² Z. Barany ve svém článku *Armies and Revolutions* podrobněji popisuje jednotlivé nezávislé proměnné, které je z pohledu analytika potřeba v hodnocení budoucího jednání ozbrojených sil brát v potaz. Tyto okolnosti („influences“) zasazuje dle původu jejich vzniku do čtyř kategorií: mající kořeny v armádě samotné, ve vládnoucím režimu, ve společnosti a v zahraničí. Nutno podotknout, že pojem „revoluce“ Barany ve svém příspěvku dále nespecifikuje a z kontextu vyplývá, že za ni pokládá každý státní převrat, na jehož výsledku se podílejí protesty obyvatelstva (srovnej revoluční převrat v 1.1.6.), popř. dochází k lidovému povstání vůči režimu. Pro naše potřeby jsou tudíž Baranyho závěry koncepčně relevantní.

V této formulaci je pozornost přesouvána blíže ke krátkodobému vývoji ekonomiky, jež ovlivňuje okamžitou sociální a tím i politickou situaci v zemi, z níž se odvíjí i situace bezpečnostní, resp. míra destabilizace režimu. Je proto zřejmé, že aktuální nepříznivá socioekonomická situace představuje pro vládnoucí režim důležitý negativní faktor, který v konečném důsledku může způsobit jeho pád. O významu tohoto faktoru navíc svědčí skutečnost, že je zahrnut taktéž v rozborech příčin revolucí, jež se od StP liší průběhem, prostředky i cílem, avšak ne (alespoň v tomto případě) v celé řadě sdílených kauzalit.

Ztráta legitimacy se již na první pohled jeví jako klíčový faktor ovlivňující pravděpodobnost StP. Může ve vzorci odhadu vzniku převratu buďto figurovat jako samostatná nezávislá proměnná, anebo je, a to v převážné většině případů, pouhým přidruženým jevem ekonomické, politické či bezpečnostní krize, čili figuruje coby proměnná intervenující. Stejně jako jiní političtí aktéři (opozice, spiklenecká frakce uvnitř vládnoucí elity aj.) také ozbrojené síly mohou využít krize legitimacy k ospravedlnění vlastních kroků vedoucích k VoP. Zdrojů delegitimizace vlády je nepřeborné množství, avšak jeden rys mají společný: představují značný motivační impuls, který nezdědka bývá využit jako záminka ke svržení hlavy státu, vládnoucí skupiny či celého politického režimu. Jako indikátory delegitimizace se nabízí přítomnost lidových demonstrací bezprostředně předcházejících StP, jež dosahují celostátního (nikoli pouze lokálního), celospolečenského (nikoli konfesního či etnického) a antisystémového (ne zájmově omezeného) rozsahu (Barany 2013: 70–71).

Třetí z faktorů vyplývá z pojetí armády jako zájmové skupiny, která navíc disponuje značným donucovacím potenciálem. Ve státech, v nichž nastavení politického systému a tradice politické kultury vytvářejí efektivní mechanismus civilní kontroly nad ozbrojenými silami, jsou jejich zájmy omezeny na plnění základních funkcí (obrana územní integrity a vnitřní bezpečnost) a zajištění základních socioekonomických potřeb svých příslušníků (finanční odměna za poskytnutou práci, individuální růst, zajištění na stáří atd.). Oproti tomu státy, pro něž je typická určitá míra politické nezávislosti armády na centrální vládě, mohou být (a často jsou stíženy) konflikty mezi jednotlivými mocenskými centry – v tomto případě mezi vládou a velením ozbrojených sil, které sleduje politické a ekonomické zájmy, což je

skutečnost, která musí být nutně v rozporu se zájmem jakékoli suverénní vlády. Poněvadž není v těchto státech dosaženo civilní kontroly nad vojenským sektorem, zpravidla v nich dochází k opačnému jevu, totiž k vytvoření klientelistického vztahu mezi armádou a byrokratickým aparátem. Reakci ozbrojených sil pak může vyvolat taková politika vlády, která jejím příslušníkům nezajišťuje politické, socioekonomické a materiální předpoklady potřebné minimálně k udržení operačních schopností, uspokojení životních potřeb a udržení svého společenského postavení (tamtéž: 68–70).

A konečně čtvrtý faktor, totiž „příznivý mezinárodní kontext“, je rovněž obecně aplikovatelnou proměnnou pro StP jako zastřešující fenomén. „Povzbuzením“ (Heywood 2004: 409) pro subjekt převratu mohou být přímé zahraniční tlaky – hrozba zahraniční intervence (Barany 2013: 72–73), vypuknutí nového, popř. nepříznivý vývoj už probíhajícího ozbrojeného konfliktu či šíření revoluční vlny v mezinárodním prostoru (tamtéž: 73) –, nebo příhodná pasivita potenciálních zahraničních odpůrců změny režimu. Podpora spiklencům ze strany cizí mocnosti či vlivného ekonomického subjektu zvyšuje jejich odhodlání k tak riskantnímu kroku, jímž je úder proti státní moci. Příznivé podmínky však nemusí být nastaveny pouze aktivním zapojením cizí mocnosti v přípravě a provedení převratu, nýbrž také absencí zjevného odporu proti němu. Na tuto proměnnou je proto nutné nahlížet z těchto dvou odlišných úhlů.

2.2. Základní rozdělení determinantů vojenského (státního) převratu

Heywoodova definice příčin VoP postrádá jejich přesné rozčlenění do jednotlivých skupin a podskupin a výčet příčin, který by vyčerpávajícím rozsahem nabídl badateli základ sémantického vymezení potřebného pro aditivní výzkum. Představují pouze soustavu souhrnných termínů vztahujících se k oblastem politického, ekonomického, sociálního i bezpečnostního prostředí státu, která slouží jako ukazatel, a záleží pak jen na badateli vojenských převratů, kterou cestou se vydá. To ovšem neznamená, že by součástí „teorie VoP“ podepřené poznatky dosavadního výzkumu, neměly být zřetelně definované determinanty. Naopak, formulování kategorií příčin VoP, jež jsou obsaženy v celé řadě případových studií a v menším počtu širších

teoretizujících výzkumů, sleduje vícero linií, z nichž si ukážeme (viz 2.3.) ty hlavní.

Výzkum vojenského převratu se ve věci identifikace jeho příčin již od šedesátých let dvacátého století rozchází mnoha směry v ruku v ruce s úzce specifikovaným zaměřením každého konkrétního autora, aby se nakonec tyto odlišné gnoseologické proudy nejpozději v posledním desetiletí stejného století setkaly ve stejném bodě – komplexním kauzálním modelu.³³ Tento model, který se postupem času stále více prosazuje v literatuře pojednávající o změnách režimu (*regime change*; viz 1.1.2.) coby nástroj k hodnocení pravděpodobnosti provedení převratu, je syntézou prakticky všech faktorů, jejichž příčinný efekt na výskyt VoP se doposud více či méně prokázal empirickým výzkumem. Jako příklady lze uvést modely obsažené ve schématech 5 a 6. Jednotlivé kauzální veličiny, jež jsou součástí modelů, vykazují různou míru vlivu na závislou proměnnou (VoP), často se ovlivňují navzájem a mohou mít jak pozitivní, tak negativní dopad na pravděpodobnost vzniku převratu. Na základě těchto charakteristik je lze rozčlenit do několika kategorií.

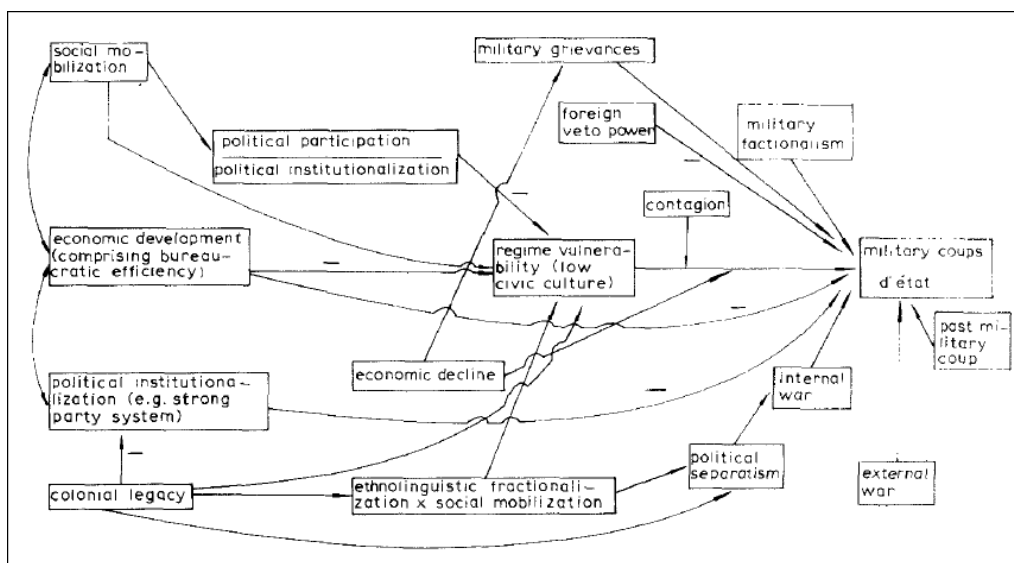

Schéma 5: Kauzální model vojenského převratu E. Zimmermanna.
Zdroj: Zimmermann 1979a: 436.

³³ Složitě modely příčin VoP (StP) byly pochopitelně součástí několika významných vědeckých prací už v šedesátých a sedmdesátých letech, avšak pozornost studentů fenoménu převratu se vlivem měnícího se mezinárodního politického systému (pacifikace evropského kontinentu, détente, nástup postkoloniální éry, atd.) stále více odvracela od kontextuálně omezených závěrů těchto modelů. Teprve později, během postkonfrontační doby, badatelé rehabilitovali kauzální modely VoP (StP) jakožto relevantní metodologický nástroj za účelem syntézy vlastních výzkumných výstupů s dřívějšími studii.

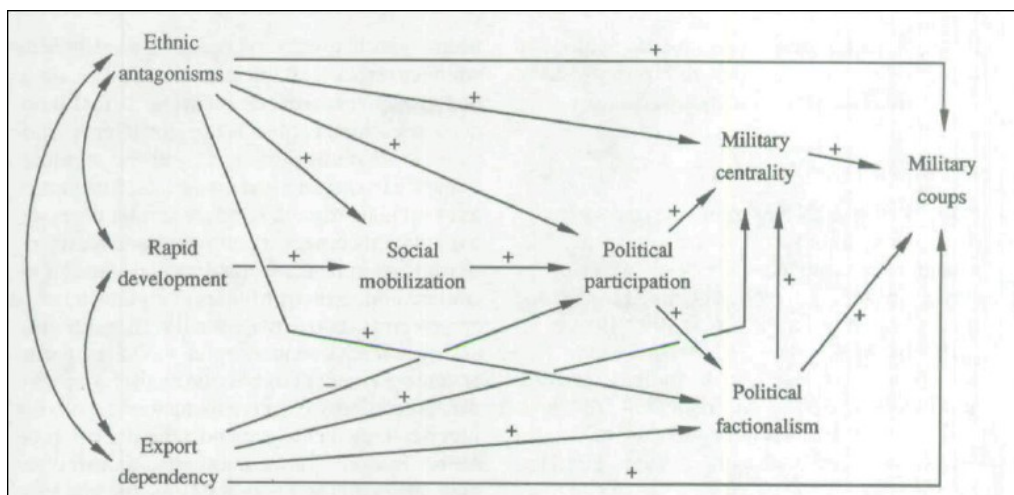

Schéma 6: Syntetický model příčin vojenského převratu (v Africe) J. Jenkinse a A. Kposowy. Zdroj: Jenkins, Kposowa 1990: 865.

2.2.1. Motivace vs. příležitost: push & pull faktory

Studie státního převratu, a vojenského převratu obzvlášť, se již od svých počátků zaměřuje na analýzu a porozumění mechanismu fungování vztahů mezi civilním a vojenským státním sektorem (*civil-military relations*), z jejichž patologického vývoje vyplývají negativní důsledky, symptomatické pro růst rizika převratu. Z této dyadické perspektivy se přirozeně nabízí dvě východiska pro stanovování a posuzování determinantů VoP:

- (a) vycházející z charakteristiky ozbrojených sil;
- (b) s původem v civilním sektoru,

přičemž z původního zaměření se na politickou část režimu se procesem sofistikace rozpoznávání a ustanovování příčin VoP rozměr uvažovaného prostředí rozvinul do celospolečenského rozsahu – tedy příčiny společenské. Jedná se tudíž o příčiny, jejichž původ lze vysledovat v obou sférách civilně-vojenských vztahů.

Z tohoto bodu už lze porozumět elementárnímu členění determinantů VoP. Armáda jako součást politického systému a potenciální subjekt převratu musí zastávat při jeho realizaci aktivní roli, přičemž přesvědčení o nutnosti takového zapojení je formováno vhodnou konstelací vnitřní dynamiky a působením zvnějšku. V Heywoodově optice je příležitost produktem zejména třetího ze čtveřice faktorů, tedy konfliktu mezi zájmy armády a vlády: snaha o posílení civilní kontroly nad ozbrojenými silami, rozpočtové škrty ve výdajích na obranu, personální politika vlády ohrožující postavení nejvyšších

velitelských špiček – to jsou některé konkrétní případy z mnoha motivačních příčin. Zbylé tři faktory se pouze podílí na utváření motivace: všeobecně špatné socioekonomické podmínky, hrozba občanské či mezistátní války nebo degradace bezpečnostního prostředí ohrožující zájmy vojenských elit.

Motivace armády je výrazem nespokojenosti s aktuální situací, vytváří vhodné podmínky pro preiniciační fázi převratu, avšak není pro racionálního aktéra dostatečným důvodem k provedení plánu VoP. Takovým impulsem jsou příčiny převratu vyvěrající ze společenské situace – jejich působením vznikají vhodné podmínky pro provedení VoP, jež zároveň snižují riziko debaklu. Jedná se o **příležitosti**, které ozbrojeným silám „zametají cestu“ vedoucí k výhodám spojeným s úspěšným převratem. Rozlišení mezi motivacemi a příležitostmi je součástí práce nejvýznamnějších badatelů v oblasti VoP (Finer 1962; Huntington 1968; Luttwak 1969; Zimmermann 1979b) a je ve značné míře zastoupen v odborné literatuře dodnes.

Specifickým výrazem tohoto vztahu mezi motivy a příležitostmi je tzv. „teorie pull & push“. Původem se jedná o součást teorie migrace, o koncepci vysvětlující vazbu mezi přesídlováním obyvatelstva a vnitřními i vnějšími faktory tyto přesuny vyvolávajícími.³⁴ Jistou modifikací této teorie předkládá ve své práci E. Zimmermann, který z podstaty a rozdílnosti obou skupin determinantů rozvíjí koncepci „**naléhajících faktorů**“ (*push factors*, resp. *push characteristics*) a „**lákajících faktorů**“ (*pull factors*, resp. *pull characteristics*), které se od konvenčního rozlišení motivací a příležitostí příliš neliší (Zimmermann 1979a: 435; 1979b: 246; srovnej s Thompson 1974: 239–247³⁵). Koncepce *push-pull* si tak mezi autory našla své místo a etablovala se ve studiích VoP coby oblíbená terminologická forma (například Belkin, Schofer 2003: 597).

³⁴ Za tvůrce „Pull-and-Push Theory“ je pokládán E. G. Ravenstein, který v roce 1889 ve své práci *The Law of Migration* (jíž čtyři roky předcházela odborný článek) dochází k závěru, že k vyvolání dostatečné potřeby přesídlit je nutná souhra pro život nepříznivých faktorů panujících v místě, kde subjekt migrace sídlí, a příznivých podmínek v místě, kam přesídlení potenciálně směřuje. Tato jasně vymezující kategorizace byla znovu oživena v šedesátých letech dvacátého století (viz Lee 1966) a díky své popularizaci ve vědecké veřejnosti byla aplikována rovněž v politické vědě a mezinárodních vztazích. Více o teorii „pull-and-push“ viz například Grigg 1977.

³⁵ W. Thompson je se ve svém pojetí teorie *push-and-pull* blíže původnímu noetickému přístupu teorie migrace, čímž představuje vůči pozdějšímu Zimmermannovu vedlejší větve použití tohoto modelu. Hlavní *push* faktor shledává Thompson ve struktuře vojenského subsystému (v charakteru ozbrojených sil), zatímco souhrnným *pull* faktorem rozumí politický systém, do něhož armáda za použití VoP hodlá proniknout.

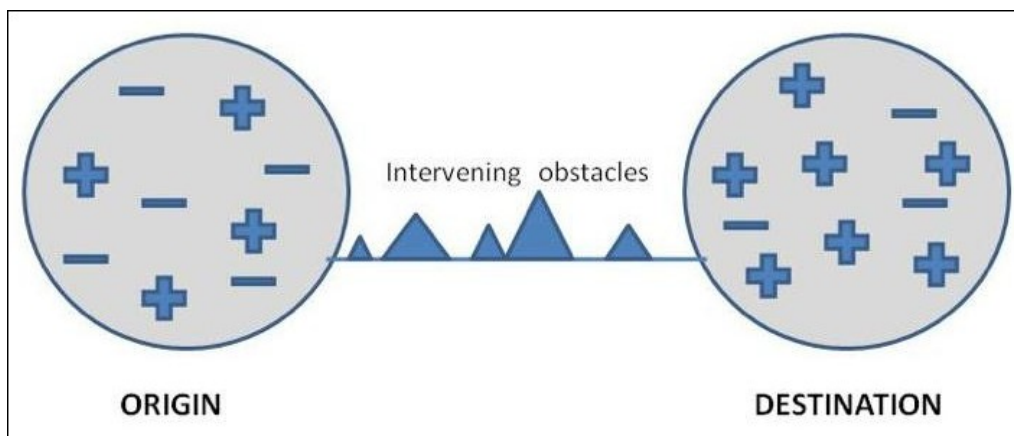

Schéma 7: Migrační model E. Leeho postavený na rozlišování „push“ a „pull“ faktorů.
Zdroj: Lee 1966: 50.

Poněvadž výzkum migrace studuje dynamiku a determinanty přesídlování obyvatelstva z jednoho geograficky definovaného místa na druhé, také migrační model sociologa E. Leeho je prostorovým vyjádřením vztahu mezi naléhajícími a lákajícími faktory (viz schéma 7). Z místa původu (*origin*), které je definováno sadou příznivých i nepříznivých (*push*) faktorů, proces migrace pokračuje skrze prostor daný různými překážkami pohybu do cílového místa (*destination*), jež je opět popsáno prostřednictvím pozitivních i negativních (*pull*) faktorů. Na rozdíl od tohoto přístupu je v případě výzkumu převratů potřeba definovat model formulace podmínek nutných pro uskutečnění VoP (StP) na základě časového měřítka.

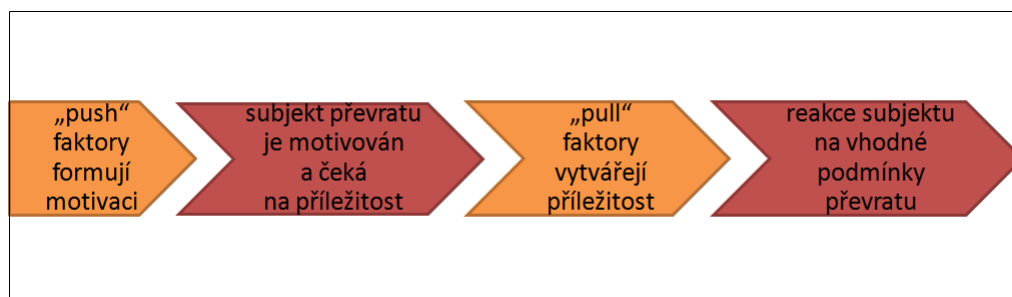

Schéma 8: Chronologický model preiniciační fáze převratu s účastí *push* a *pull* faktorů.
Zdroj: autor.

Při zachování logiky Leeho „*push-and-pull*“ modelu stojí vždy na počátku procesu, který ve svém konečném výsledku může vést k realizaci vojenského (ale i obecně státního) převratu, motivační příčiny, jež jsou důsledkem nepříznivých (*push*) faktorů ovlivňujících prostředí, ve kterém budoucí subjekt VoP existuje (viz schéma 8). Jimi motivovaný subjekt je následně konfrontovaný příležitostmi, které jako možné záminky k uskutečnění VoP vznikají z důvodu dalších nepříznivých (*pull*) faktorů,

tentokrát plynoucích z aktuální podoby prostředí, v němž subjekt vykazuje činnost. Zatímco motivace aktivně působí na subjekt a ten je tak pasivním příjemcem podnětů, příležitosti jsou naopak pasivní a k jejich zahrnutí do procesu zvýšení rizika převratu je vyžadována aktivní reakce subjektu na jejich výskyt. Je tak zřejmé, že bez motivace nemají příležitosti vliv na úroveň rizika převratu, což ovšem neplatí obráceně.

Z podstaty obou skupin determinantů je zjevné, že ačkoli mezi nimi existuje vzájemná provázanost a chronologický vztah, vítané normativní závěry výzkumu, které by (z negativního chápání převratu jako sociopatologického jevu) měly rozpoznat opatření vedoucí ke snížení „zranitelnosti politického režimu“ (*regime vulnerability*; viz například Thompson 1974, 1975; Thompson, Christopherson 1979; Zimmermann 1979a, 1979b; Belkin 2012; Powell 2014), se v závislosti na druhu příčiny značně liší. Zatímco motivační faktory mají mnohdy hlubší kořeny a vyplývají z dlouhodobých trendů a nastavení daného systému, v němž političtí aktéři působí, příležitosti mají často živelný charakter a jsou důsledkem momentálního rozložení sil a společenského vývoje. Zranitelnost režimu proto může být do jisté míry snižována aplikací různých aktivních (např. kontrola ozbrojených sil ze strany civilní části státního aparátu) či pasivních (např. přednastavení politického systému vytvářející paralelní struktury velení) opatření (viz 2.3.), nicméně událostem, které mohou posloužit jako vhodná příležitost ke změně režimu, se nelze vyhnout. Při existenci vhodných okamžitých příležitostí pro VoP pak záleží pouze na strukturálních faktorech stimulujících motivaci možných strůjců převratu těchto příležitostí využít.

2.2.2. Strukturální a bezprostřední příčiny: statika vs. dynamika systému

Vedle rozlišování příčin na motivace a příležitosti, které si mezi autory textů o vojenských převratech bezesporu našlo své místo, je další hojně užívanou kategorizací determinantů VoP dle doby a intenzity jejich působení na společenské prostředí. Příčiny se vzájemně neliší pouze svým charakterem, který je určen právě těmito dvěma atributy (tedy hodnotami vstupními), nýbrž také svými následky pro míru rizika převratu a svou rolí v preiniciační fázi procesu vzniku VoP (hodnotami výstupními). Potřeba jejich kategorizace

vychází z nezbytnosti zasadit různé determinanty do časového řetězce na sebe navazujících kroků vedoucích ve svých důsledcích k realizaci VoP.

V tomto smyslu hovoří A. Belkin a A. Schofer o **strukturálních a spouštěcích** (*structural* a *triggering*) příčinách převratu, eventuálně příčinách vycházejících z **prostředí** a příčinách **okamžitých** (*background* a *immediate*) (2003: 598; Belkin 2012: 19), které v různé míře koexistence zvyšují riziko vypuknutí StP. Přítomnost faktorů obou kategorií znamená pro riziko převratu stimulaci různé intenzity, přičemž vztah mezi (kompozitními) indikátory „riziko převratu“ a „zranitelnost režimu“ (viz 2.2.1.) je přímo úměrný. Z jistého pohledu lze jeden považovat za tautologii druhého.

Strukturální, statické příčiny vyplývají z charakteru prostředí. Jejich působení je dlouhodobého rázu a činí VoP „spíše možným“ (Belkin, Schofer 2003: 598), a nepředstavují tak důsledky okamžitých změn politického, ekonomického či bezpečnostního vývoje. Jejich negativní efekt se projektuje na institucionální strukturu státu (Thompson 1974: 239) i společenském systému (Lissak 1973: 61–62) a tím jej činí více zranitelným. Krátkodobý, avšak intenzivní vliv na úroveň rizika převratu je naopak typický pro kategorii bezprostředních příčin, které jsou jako záminka k zahájení plánu na realizaci VoP příslovečným posledním „hřebíkem do rakve“ vládnoucího mocenského centra. Belkin a Schofer proto docházejí k poučce, jež ve třech bodech shrnuje hlavní odlišnosti mezi strukturálními a spouštěcími determinanty VoP:

„**(a)** strukturální příčiny převratů mají sklon měnit se pozvolna, zatímco spouštěcí příčiny dokážou být velmi nestálé; **(b)** strukturální příčiny mají sklon k hlubšímu zakořenění se do politického systému než příčiny spouštěcí; **(c)** spouštěcí příčiny většinou nepostačují k vyvolání převratu bez přítomnosti strukturálních příčin“ (2003: 598–599; srovnej Bozdemir 2013).

Z odlišného charakteru faktorů a efektu, který mají na úroveň rizika převratu, plyne i rozdílná závažnost, s níž musí vládnoucí režim přistupovat k různým hrozbám za účelem jejich eliminace. Protože jsou spouštěcí příčiny labilní, špatně předvídatelné a bez existence nepříznivého prostředí nikdy nepředstavují dostatečnou podmínku vzniku VoP, politika vlád je vždy zaměřena na prevenci strukturálních příčin. Právě výzkumu politiky předcházení vojenskému převratu (*structural coup proofing*, případně *coup counterbalancing*) je mezi badateli rovněž věnována nemalá pozornost (např.

Belkin, Schofer 2005; Powell 2014), což je dále zohledněno i v tomto textu (viz 2.3.2.).

Pokud bychom se pokusili nalézt korelaci mezi Heywoodovými čtyřmi skupinami determinantů VoP a kategoriemi strukturálních a spouštěcích faktorů, výsledek by byl nejasný. Oba faktory jsou totiž přítomné ve všech čtyřech skupinách: ztráta legitimacy vládnoucího režimu, spor zájmů mezi vládou a armádou, hospodářské problémy i negativní vývoj prostředí vně státu mohou být zapříčiněny okolnostmi majícími svůj původ jak v zázemí, tak v aktuální společenské situaci. Pro definici determinantů vojenského převratu je tudíž nezbytná podrobnější analýza konečného počtu nezávislých proměnných.

2.3. Zavedené substantivní teorie příčin vojenského převratu

Dlouhý vývoj, jímž studie vojenských převratů prošla od šedesátých let dvacátého století do druhého desetiletí století jednadvacátého, dal vzniknout celé řadě odlišných teoretických přístupů v rozpoznávání, definování a ověřování okolností, které mohou být dosazeny do rovnice VoP na místa nezávislých proměnných. V rámci každého z těchto přístupů byly upřednostněny z celospolečenského kontextu vypreparované a separátně popsané veličiny, jejichž kauzální efekt (pod vlivem rozvoje behavioralismu ve společenskovědních oborech se v převážné většině jednalo o kvantitativní studie) na výskyt VoP byl v různé míře prokázán. Po této prvotní fázi byly postupně zformulovány teoretické koncepce – složené soustavy na sebe navazujících (avšak nezřídka se prolínajících) proměnných, v nichž vždy jedna z nich byla dosazena na pozici fundamentální proměnné. Ta byla přitom často projektována do názvu příslušné substantivní teorie, díky čemuž jsou ústřední hypotézy jednotlivých teorií poměrně snadno identifikovatelné.

Navzdory jejich komplexnosti bývá platnost závěrů substantivních teorií omezena časovým nebo prostorovým rámcem, do něhož jsou zasazeny případové studie poskytující teorii empirickou bázi. Větší část výzkumů VoP je zaměřena na státy subsaharské Afriky a Latinské Ameriky a s tím, jak se postupně snižoval počet nově uskutečněných VoP nejen na těchto kontinentech, slábl i mezi autory badatelský zájem o studium VoP. Výsledkem je tedy výrazně specificky orientované poznání, jež sice může, ale s největší

pravděpodobností nebude schopno vysvětlit příčiny konkrétního vojenského převratu, který se udál v podmínkách zcela odlišných od dosud preferovaného územního i dobového vymezení. Jediným možným dalším krokem výzkumníka, který si klade za cíl nalézt obecně platné determinanty VoP, je proto v souladu s rozšířením empirického záběru provedení syntézy všech relevantních substantivních teorií, jejichž pomocí byla jistá specifická kauzální vazba mezi závislou a nezávislými proměnnými rozpoznána, a díky tomu nalézt kauzální vazby s obecnou platností.

2.3.1. Teorie vojenské dostřednosti

V souladu s tím, co bylo výše řečeno o substantivních teoriích ve studiích VoP, lze z názvu této teorie (*military centrality theory*) zcela jasně odvodit hlavní nosné myšlenky, které ji podpírají: posuny ozbrojených sil ve struktuře politického systému směrem do mocenského centra a následný nevyhnutelný konflikt s civilním vládním aparátem. Autoři, aplikující teorii vojenské dostřednosti s cílem určit příčiny VoP, kladou důraz na rozpoznání parametrů ozbrojených sil jakožto potenciálního strůjce převratu, čímž pokládají těžiště pozornosti na stranu subjektu. Zjednodušeně řečeno, pravděpodobnost uskutečnění VoP je dle této teorie odvislá od charakteristik potenciálního strůjce.

Základy uvedeného přístupu byly položeny již v prvních rozsáhlejších studiích (např. Finer 1962; Janowitz 1977; Nordlinger 1977), v nichž je kladen značný důraz na fakt, že jsou to především bývalé kolonie, kde armády jako jediné subjekty disponují konzistentní pevnou strukturou a mají přístup k rozsáhlým zdrojům, které jsou upřeny i zdejším civilním vládám. V těchto málo rozvinutých společnostech představuje armáda technologicky, organizačně a personálně dobře zajištěný celek, jehož vliv je navíc upevněn *de iure* i *de facto* schopnostmi použít násilné prostředky k dosažení účelu její existence (Mbaku 1994: 247). Zejména kvůli *esprit de corps* – tomuto typickému stmelujícímu faktoru – se však obsahový význam tohoto účelu existence v očích armády často rozchází s představami vládní garnitury (Kposowa, Jenkins 1993: 130). Armáda, dříve vytvořená koloniální velmocí (společně se soustavou dosazených místních vládců loajálních vůči metropoli) k prosazení jejích mocenských zájmů nad domorodým obyvatelstvem, se po

vně dekolonizace situovala do role přesahující obvyklý rámec její působnosti: do role budovatele národa a modernizátora.

Zejména v šedesátých letech dvacátého století byla značná část badatelské pozornosti věnována důvodům jednání ozbrojených sil, které vede buďto k obraně politického režimu, či naopak k jeho svržení. Slovy S. Huntingtona bylo „spotřebováno mnoho inkoustu a času“ nad debatami o soudobém problému značně ovlivňujícím politický vývoj v zemích třetího světa: roli armády v modernizačním procesu, v němž mohla zastávat pozici klíčového progresivního, nebo konzervativního aktéra (Huntington 1968: 219). Armáda, rekrutující se především ze středních socioekonomických vrstev populace, se přirozeně stává obráncem zájmů této skupiny a negativně vnímá snahy o mocenskou redistribuci ve prospěch nepočetné oligarchie nebo početným nižším vrstvám (tamtéž: 221). Tímto směrem orientovaná politika vlády (či pouhý deklarovaný úmysl vnitropolitického aktéra vážně aspirujícího na sestavení vlády ji provádět) tak přímo zasahuje do sfér vlivu, které si armáda coby garant modernizace a stability nárokuje, čímž se nevyhnutelně politizuje. Kompetenční či personální zásahy vlády do velitelského sboru takto zpolitizované armády, z jejíhož pohledu se *de facto* jedná o útok civilně-politické elity proti vojensko-politické elitě, lze za těchto okolností přirovnat ke „vhozené rukavici“.

Tyto studie později vedly k formulaci teorie vojenské dostřednosti. Z její perspektivy lze vysvětlit i proces postupného vytlačování armády ze sféry politiky (viz 1.1.4.) a ztráty vojenských režimů na přitažlivosti, jež je typická zejména pro Latinskou Ameriku. Ruku v ruce s hospodářským růstem a intenzifikací sociální mobilizace postupuje totiž i rozvoj občanské společnosti a vlivem sílící urbanizace, zvyšování úrovně vzdělání, zlepšování socioekonomické situace a prosazování myšlenek politického pluralismu tak sílí ve většině armád latinskoamerických (ale i asijských) zemí snahy směřující proti politickému angažmá ozbrojených sil (Dix 1994: 445–446).

Teorie vojenské dostřednosti pracuje s několika premisami, jež jsou vyjádřením ověřené kauzální vazby mezi VoP a atributy armády (subjektu VoP), resp. vztahu armády k vládě a/nebo celkovému politickému režimu (objektu VoP). Řada badatelů (např. Wells 1974; Johnson et al. 1984; Wells, Pollnac 1988; Jenkins, Kposowa 1990, 1992) zjistila, že existuje silný příčinný účinek mezi velikostí armády a armádního rozpočtu a pravděpodobností

realizace VoP (popř. přímo vzniku vojenské diktatury; Acenoglu et al. 2008: 810; Brauner 2012: 4). Čím větším počtem svých příslušníků tak armáda disponuje a čím větší podíl na státním rozpočtu představuje položka alokovaná pro resort obrany, tím zranitelnějším se vládnoucí režim vůči potenciálnímu VoP stává. Velikost armády, vyjádřitelná poměrem aktivně sloužících příslušníků ozbrojených sil k celkovému počtu obyvatel, je strukturálním faktorem, poněvadž je výsledkem dlouhodobé politiky vyvěrajícím z povahy vnitrostátního či mezinárodního bezpečnostního prostředí nebo z politické kultury formované vojenskou tradicí. Stejně tak je ale i motivačním faktorem. Početná armáda totiž představuje významnou zájmovou skupinu (slovy E. Nordlingera skupinu s korporátní identitou), jejíž velení citlivě reaguje na jakékoliv ohrožení svého vlivu na rozhodování státu. Při jeho oslabení či zpochybnění je armáda svou velikostí motivována k provedení opatření s cílem obnovit či posílit svou mocenskou pozici v rámci politického systému.

Objem financí vyčleněných pro potřeby armády je veličinou odlišného charakteru. Jako část státního rozpočtu je schvalován s krátkodobou periodicitou, obvykle na období jednoho roku. Protože jsou vojenské výdaje, společně s určitou mírou společenské autonomie ozbrojených sil a jejich výlučného práva bránit stát „se zbraní v ruce“, zdrojem korporátní identity tohoto subjektu (Nordlinger 1977: 68–78; Mbaku 1994: 247), je jejich projekce na míru rizika převratu neoddiskutovatelná. Vysoký rozpočet umožňuje armádě investovat do budování vlastních finančních zdrojů a činí ji tak méně závislou na rozhodování vlády. Umocňuje v příslušnících ozbrojených sil pocit sociální exkluzivity, od níž je jen krok k exkluzivitě politické. Jinými slovy, vysoký rozpočet (v mírové době) stimuluje růst mocenského potenciálu a tím i snahy tuto moc využít k intervenci do politické i ekonomické sféry státu. Z těchto skutečností lze pak snadno odvodit, jaký bude mít na riziko převratu dopad setrvale se snižující podíl státního rozpočtu alokovaný pro resort obrany. Z chronicky podfinancovaného stavu³⁶ se stává strukturální faktor, který motivuje k přehodnocení loajality ozbrojených sil k politické garnituře země.

Část autorů pracujících s teorií vojenské dostřednosti zahrnula do její koncepce další veličinu, která, dle jejich závěrů, ve velké míře přispívá k růstu

³⁶ Pravidelně snižovaný rozpočet ve střednědobém (3 až 5 let) a dlouhodobém (6 let a více) horizontu.

rizika převratu (viz schéma 9). Termín „frakcionalizace armády“ (Johnson et al. 1984), které mají svůj původ v procesu, pro nějž se rovněž vžilo označení „afrikanizace“ (Smaldone 1974),³⁷ vyjadřuje strukturální stav politického systému, v němž se spolu pojí dva druhy tenzí. První pochází z vnějšku, tedy ze společnosti, jejíž etnická rozmanitost se projektuje do heterogenity ozbrojených sil. Důsledkem tohoto tlaku je zájmové „štěpení uvnitř uniformovaných šiků“ (Barany 2013: 64) dle národnostní (či náboženské) identity zasahující do vyšších pater velitelské struktury, přičemž obsadit nejdůležitější velitelské funkce může jen jedna ze soupeřících frakcí. Druhá směřuje (holisticky pojato) z ozbrojených sil do politického centra režimu, jež je vůči armádě taktéž definováno etnicky příznivým či nepříznivým rozložením sil, a jejím cílem je prosadit korporátní zájem armády, a to i za cenu VoP.

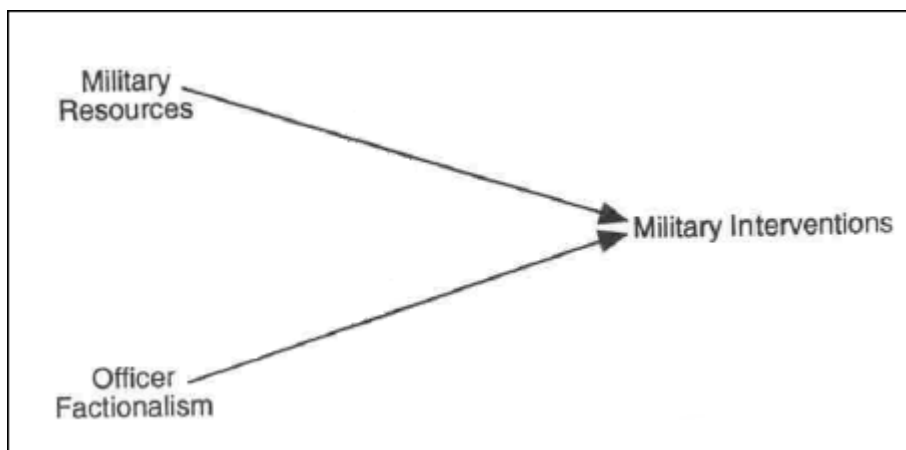

Schéma 9: Zjednodušený kauzální model VoP dle teorie vojenské dostřednosti.
Zdroj: upraveno z Kposowa, Jenkins 1993: 141.

Ačkoli teorie vojenské dostřednosti nabízí konceptuální návod, jak rozklíčovat jednání armády – subjektu možného VoP, jejichž motivace a v omezené míře vlivu jejího vnitřního stavu na riziko převratu – ponechává mnoho otázek bez odpovědí. Zaprvé téměř ignoruje roli objektu (vlády, režimu) v událostech předcházejících VoP nebo pokusu o něj. Zredukoval ji na oblast rozhodování o vyši finančních zdrojů, které jsou uvolňovány pro potřeby armády. Zadruhé nezahrnuje do hodnocení pravděpodobnosti provedení VoP charakter prostředí, v němž se potenciální aktéři VoP střetávají. Typ politického režimu není zohledněn navzdory tomu, že je prokázána výrazná

³⁷ Afrikanizací J. Smaldone rozumí řízenou postkoloniální transformaci ozbrojených sil nově vzniklých států, při níž byl etnicky kompaktní důstojnický sbor nahrazen příslušníky různých etnik obývajících dané území. Tato etnická heterogenita velitelských stupňů vedla k celkové frakcionalizaci armády na liniích etnického původu a z nich vyplývajících odlišných zájmů. Afrikanizace je příznačná pro země subsaharské Afriky na počátku postkoloniální éry.

disproporce mezi počty VoP (StP) v demokratických a nedemokratických režimech (např. Brauner 2012). Zatřetí dostatečně nereflektuje dynamiku vztahů uvnitř ozbrojených sil. Příliš zjednodušující holistické chápání ozbrojených sil jakožto kompaktního politického aktéra (s jistou výjimkou konceptu frakcionalizace) nepředkládá řešení zakomponování takových konfliktních linií, jež vyplývají z rozdílů druhů vojsk či elitních a pravidelných vojenských útvarů. Pro komplexní kauzální model je nutné analyzovat další alternativní přístupy ke studiu VoP.

2.3.2. Teorie protiváhy

Jestliže teorie vojenské dostřednosti nezahrnuje ve svém kauzálním modelu VoP, *inter alia*, podíl vlády na procesu utváření podmínek pro realizaci převratu (viz 2.3.1.), koncepční přístup, jež můžeme nazvat „teorií protiváhy“ (*counterbalancing, structural coup-proofing*), tento nedostatek do určité míry napravuje. A jak si ukážeme, částečně teorii vojenské dostřednosti doplňuje a částečně zpochybňuje zároveň.

Úhel pohledu, jímž autoři aplikující teorii protiváhy nahlízejí příčiny VoP, vychází z instrumentální výbavy vládnoucího režimu jakožto klíčové veličiny. Režim je nucen hrozbě převratu čelit, a to zejména za použití preventivních politických nástrojů. V návaznosti na diskutovanou kategorizaci příčin VoP a jejich charakteristiku (viz 2.2.) lze účinně předcházet převratům pouze marginalizací jejich strukturálních faktorů. Pro účely prevence se tak vládám nabízí sada nástrojů, jejichž následný přehled a definici předkládá ve své práci J. Quinlivan (1999: 133, 135):

- (a) vytvoření vojenské struktury paralelní vůči pravidelné armádě;
- (b) rozvoj komplexního systému zpravodajských a bezpečnostních služeb s překrývající se působností;
- (c) kontrola vojenského rozpočtu;
- (d) profesionalizace ozbrojených sil;
- (e) využití loajality založené na rodinné, etnické nebo náboženské sdílené identitě.

Paralelní ozbrojené složky s vlastní strukturou velení bezprostředně vázaným na politické špičky a bez jakéhokoli subordinačního vztahu k velení pravidelné armády mohou mít podobu například pohraniční stráže, polovojenských jednotek, milicí či prezidentské gardy (Feaver 1999: 225).

Z pohledu strůjců převratu totiž je, jak podotýká B. Geddesová, nejhorším možným scénářem taková situace, v níž by jednotky provádějící VoP byly nuceny zlomit odpor jiných složek ozbrojených sil bojovými akcemi (1999: 126). Bez ohledu na podobu, jakou „paralelní armáda“ na sebe bere, je tedy její účel (v prevenci VoP) vždy stejný: vytvořit překážky možnému vojenskému převratu cestou vyvažování sil (Belkin, Schofer 2003: 596; Powell 2014: 175). Její efektivita tkví v disponování donucovacími prostředky a možností použít násilí, čímž *de facto* představuje pro pravidelnou armádu vnitrostátního rivala (Belkin, Schofer 2005: 155). Věrnost paralelní armády si přitom režim zajišťuje tím, že jejím příslušníkům umožňuje exklusivní přístup k jinak těžce dosažitelnému ekonomickému, sociálnímu a mnohdy i politickému postavení.

Hodnota veličiny „paralelní armáda“ je odvislá jednak od absolutních počtů jejích příslušníků, jednak od poměru tohoto počtu k počtům regulérních ozbrojených sil. Potřebná data k naplnění této nezávislé proměnné může poskytnout monitorovací studie „*The Military Balance*“, jejímž gestorem je *International Institute for Strategic Studies* (IISS). Na rozdíl od databáze Světové banky, jež podobné počty rovněž může nabídnout, rozlišuje IISS od sebe různé složky ozbrojených sil: pravidelnou armádu, rezervisty a paramilitární jednotky. Jistý metodologický problém ovšem může představovat fakt, že každý stát definuje své ozbrojené síly vlastním způsobem a proto se i příslušnost konkrétního typu jednotky k jednotlivé složce ozbrojených sil stát od státu liší.

Účel budování sítě většího množství zpravodajských a bezpečnostních služeb s překrývající se působností je podobný, jako tomu je u paralelní armády. Zaprvé jednotlivé služby provádí dozor nad činností těch ostatních, poněvadž účast zejména vojenských zpravodajských služeb na přípravě VoP nebývá výjimkou. Zadruhé dohlíží na vnitřní stav ozbrojených sil, přičemž jsou schopné provádět nebo informačně zabezpečovat personální čistky v armádní velitelské struktuře na všech jejích úrovních. Zatřetí monitorují a hodnotí „všeobecný pořádek“ (Powell 2014: 149) – vývoj bezpečnostní situace, jejíž zhoršení může plnit funkci spouštěcího faktoru pro provedení VoP. Složitá síť zpravodajských a bezpečnostních služeb tak má významný preventivní/demotivační vliv na potenciální strůjce převratu.

Otevřené zdroje neposkytují relevantní a důvěryhodný přehled zpravodajských a bezpečnostních služeb, který by zároveň předkládal aktuální,

pravdivé a vyčerpávající data. Prvním nedostatkem trpí internetová databáze *Wikipedia* (její anglická mutace), resp. její politologická online encyklopedie *WikiSpooks*. Tyto zdroje sice nabízejí přehledný seznam řazený dle příslušných států, často však postrádají transparentní citační aparát. S druhým okruhem problémů se potýká databáze Federation of American Scientists (FAS).³⁸ Badatel je proto odkázán na případové studie nebo srovnávací analýzy o malé populaci zkoumaných prvků.

Třetím nástrojem režimu, sloužícím k minimalizaci jeho zranitelnosti vůči VoP, je kontrola nad vojenským rozpočtem. Při práci s touto veličinou zde ovšem dochází k rozporu s teorií vojenské dostřednosti. Zatímco ta vnímá proměnnou „výše financování armády“ coby veličinu mající s VoP příčinný vztah přímé úměrnosti, autoři vycházející z teorie protiváhy (kupříkladu Quinlivan 1999; Leon 2012; Powell 2012, 2014; dále také Huntington 1968, 1991) zdůrazňují vliv vysokého rozpočtu na snižování rizika převratu.³⁹

Odpověď na zdánlivou neřešitelnost tohoto sporu se naskýtá při podrobnějším pohledu na účel, za jakým je financování ozbrojených sil prováděno. Primárně je klíčové pro udržování, nebo v ideálním případě navyšování bojeschopnosti armády cestou zabezpečení jejích lidských a materiálních zdrojů. Tyto, slovy S. Huntingtona, „vojenské hračky“ (1991: 252) stimulují kvalitativní i kvantitativní růst schopností ozbrojených sil vést silové operace při obraně i útoku, ale rovněž, jako vedlejší efekt, zvyšují vliv armády na mechanismus politického systému, jehož jsou aktérem (což ale nemusí nutně mít za následek zvýšení rizika převratu). Stejně tak je pro vojáky určujícím faktorem jejich socioekonomické zabezpečení a z toho plynoucí společenský status.⁴⁰ Nenaplnění těchto potřeb vede k neuspokojivému stavu uvnitř ozbrojených sil a degradaci úrovně obranyschopnosti proti bezpečnostním hrozbám daného státu.⁴¹ V této souvislosti je nutné

³⁸ Pro českého uživatele je neaktuálnost a neúplnost databáze FAS doložitelná absencí Úřadu pro zahraniční styky a informace a naopak odkazem na dnes již neexistující rozdělení vojenské zpravodajské komunity na Vojenskou zpravodajskou službu a Vojenské obranné zpravodajství.

³⁹ Tato hypotéza je v příkrém rozporu se závěrem, který například předkládají P. Collier a A. Hoefflerová. Na základě studia převratů v zemích subsaharské Afriky tvrdí, že zvyšování výdajů na armádu jí motivuje k dalšímu rozšíření mocenské základny (2007: 20).

⁴⁰ Pro správnost tohoto předpokladu hovoří existence ověřené kauzality mezi úspěšným VoP a navýšením vojenského rozpočtu v popřevratovém období. Nabízí se tak velmi pravděpodobné vysvětlení, že nízké financování ozbrojených sil má motivační efekt na jejich odhodlání realizovat vojenský převrat (Leon 2012: 5).

⁴¹ Jak správně podotýká J. Powell, důsledek nesplnění finančních požadavků armády je odvislý od typu politického režimu (2014: 177). Bezpečnost státu tak může být ohrožena buď ze strany

připomenout, že rovněž vydržování „paralelní armády“ představuje značné rozpočtové zatížení (Quinlivan 1999: 153). Její případné podfinancování tak logicky implikuje další zvýšení rizika převratu. Vysoký vojenský rozpočet v období míru se tak zdá být spíše symptomatickým projevem dominance ozbrojených sil nad civilní politickou reprezentací země (např. dosaženou dříve uskutečněným VoP), nežli příčinou vojenského převratu. Tou se přitom stává nikoli svou absolutní výší, nýbrž snižující se tendencí. Jestliže je postavení armády ohroženo snížením jejích příjmů, pak toto snížení představuje potenciální spouštěcí faktor a současně je příležitostí k uskutečnění VoP.

Další z nástrojů posilování odolnosti režimu vůči vojenskému převratu, uvádí J. Quinlivan ve svém výčtu jako využití etnických, konfesních či rodinných vazeb pro zajištění loajality potenciálně nebezpečných vnitropolitických aktérů, je oproti proměnné „frakcionalizace“ na etnickém základě, obsažené v teorii vojenské dostřednosti, pojat odlišně. Nepotistické struktury, o něž mnohé nedemokratické režimu opírají svou existenci a zajišťují jejich prostřednictvím vlastní bezpečnost, jsou indikovatelné poměrem mezi skupinou obyvatelstva sdílející s vládnoucí elitou stejnou širší identitu a celkovou populací (tamtéž: 135–136). Obdobně jako teorie předchozí, také teorie protiváhy zahrnuje etnickou, národnostní, konfesní či kmenovou rozmanitost společnosti zkoumaného státu do pomyslného vzorce, jímž lze stanovit riziko VoP. Zatímco však teorie vojenské dostřednosti vnímá celkově tuto heterogenitu jako rizikovou, teorie protiváhy dává jednotlivé skupiny do vzájemného poměru a definuje je dle jejich režimní, nebo ne-režimní (popř. proti-režimní) pozici v politickém systému.

Konečně profesionalizace ozbrojených sil, jejíž význam pro vnitropolitickou stabilitu zdůrazňuje především S. Huntington (1957: 11–18), spočívá v procesu depolitizace armády cestou vzdělávání a budování profesní identity svých příslušníků na úkor identity korporátní (viz 2.3.1.). Z holistické, vnější perspektivy bývá tento proces provázen snížením počtu aktivně sloužících vojáků přechodem od masové armády, často založené na povinné vojenské službě, k armádě profesionální (Martinák 2010: 55–56). Až na tento vedlejší příznak je nicméně faktor profesionalizace, vzhledem ke své nesnadné

nespokojených vojáků (spíše v autoritářských režimech), či oslabením vlastní armády z důvodu nedostatečného materiálního zajištění a platové demotivace jejich příslušníků (spíše v demokraciích).

kvantifikovatelnosti, pro potřeby dobré operacionalizace příslovečnou „noční můrou“.

Díky teorii protiváhy byl původní kauzální model doplněn o proměnné, které se vážou na jednání objektu potenciálního VoP, čímž byla zmírněna limitující jednostrannost teorie vojenské dostřednosti. Rovněž konceptem „paralelní armády“ byly vyřešeny nedostatky příliš holistického pojetí ozbrojených sil jakožto nedělitelného politického aktéra. Navzdory těmto přínosům ovšem stále přetrvává problém konceptuální mezery v podobě absence zahrnutí politického prostředí (*polity*) coby příčinné veličiny do celkového modelu. Význam charakteru politického režimu na riziko převratu byl naopak ještě zdůrazněn rozdílností motivace, kterou konspirátorům dodává nízký vojenský rozpočet v rámci demokratických a nedemokratických států (Leon 2012: 5–6). Tento faktor si proto bezesporu zaslouhuje pozornost. Další nedostatek, jenž je přehlížen oběma výše popsanými teoriemi, je upřednostňování strukturálních faktorů při posuzování příčin VoP. Kauzální model nadále postrádá větší zohlednění role spouštěcích faktorů, mezi nimiž by měl figurovat kupříkladu aktuální stav bezpečnostního prostředí, jehož význam rozhodně nelze bagatelizovat.

příčinné faktory	teoretické přístupy k výzkumu VoP	
	teorie vojenské dostřednosti	teorie protiváhy
velikost armády	její zvyšování zvyšuje motivaci k VoP	–
vojenský rozpočet	s jeho růstem se zvyšuje pravděpodobnost VoP	# s jeho růstem se snižuje pravděpodobnost VoP
etnická heterogenita	s její projekcí do armády se zvyšuje riziko VoP	21 může působit preventivně proti VoP
paralelní armáda	–	prevence vůči VoP
síť zprav. služeb	–	prevence vůči VoP

Tabulka 5: Srovnání uvažovaného účinku příčinných faktorů působících na riziko vojenského převratu v teoriích vojenské dostřednosti a protiváhy.

Zdroj: autor.

2.3.3. Model Gaussovy křivky: formy politických režimů

Zahrnutí typologie politických režimů do výzkumu předpokladů výskytu VoP skýtá příležitost pro studium geneze univerzálně pojatého fenoménu převratu v diametrálně odlišných prostředích. Konceptuální šíře tohoto studia je dána celou řadou různých přístupů, z nichž každý typologizuje režimy dle vlastní sady určujících parametrů. V rámci studií vojenských (státních) převratů se však jako dominantní prosadil epistemologický proud, zaměřující pozornost badatelů na výzkum možné kauzality mezi VoP a jednotlivými typy režimu definovanými na základě mechanismu distribuce moci mezi vnitropolitickými aktéry – „formami politických režimů“ (např. Hanneman, Steinbach 1990; Levitsky, Way 2006; Wayman, Tago 2009; Goldstone et al. 2010; Bouzid 2011).

V souladu s touto kategorizací se ve výzkumné praxi ustálilo používání dvoupólové škály, jejíž jednotlivé stupně (typy režimu) jsou vzájemně odstupňovány dle klíče „míra demokratičnosti“ (resp. „míra autokratičnosti“). Řada studií (příkladem Hanneman, Steinbach 1990; Bouzid 2011), které pro rozeznání faktorů přispívajících ke zvyšování rizika VoP, vedla k závěru, že existuje silná kauzalita mezi absencí VoP a režimy, jejichž předlohy se na zmíněné škále nacházejí na obou jejích koncích.⁴²

Demokracie (definované nikoli pouze jako institucionální forma, nýbrž především jako normativní rámec) disponuje nástroji civilní kontroly nad armádou cestou její profesionalizace a odpolitizování a/nebo politickou kulturou oslabující korporátní identitu příslušníků ozbrojených sil. Tyto faktory (spolu-)působí na riziko převratu snižujícím účinkem (Hanneman, Steinbach 1990: 12; Bouzid 2011: 55). S tím, jak se konkrétní ideáltyp režimu na autokraticko-demokratické stupnici vzdaluje od „plně demokratického“ vzoru (Goldstone et al. 2010), se riziko převratu zvyšuje úměrně s postupným naplňováním atributů spojených s režimem, pro něž se díky práci J. J. Linze ustálilo označení „autoritativní“ (2000: 159). R. Hanneman a R. Steinbach, kteří při výzkumu vlivu charakteristik režimu na možnost realizace VoP předložili vlastní typologii, již dosáhli syntézou prací G. Almonda a B. Powella

⁴² Lingvisticky i meritorně je označení těchto dvou protilehlých pólů v souladu s výkladem podstaty demokracie a jejich konkurenčních modelů G. Sartoriho. Autokracie a demokracie, představují ideáltypy, které jsou ve vzájemném kontradiktivním vztahu, a k nimž se reálné politické režimy svými parametry více či méně přibližují.

(*Comparative Politics: A Developmental Approach*, 1966), J. Blondela (*The Organization of Governments: A Comparative Analysis of Government Structures*, 1982) a R. Hannemana (1986), by tuto abstrakci označili jako „diktaturu“, popř. za jednu z „autoritářských variant“. Zřejmě nejpřesněji tuto formu režimu, vyznačující se největší zranitelností vůči VoP, pojmenoval W. Thompson jako „pretoriánský režim“ (Thompson 1974: 241), který převzal z teoretického modelu S. Huntingtona (1968: 192–237), společně s jeho parametrickou definicí předloženou A. Perlmutterem (1969: 384).⁴³

Na autokraticko-demokratické stupnici je však patrný zrcadlový efekt, s ohniskem uprostřed škály. Míra zranitelnosti režimu totiž vykazuje podobnou dekrementační tendenci při přibližování posuzovaného režimu k parametrům „plně autokratického“ ideáltypu (Goldstone et al. 2010), jemuž v Hanneman-Steinbackově názvosloví odpovídá „režim sovětského stylu“ (1990: 12). Klasická teorie nedemokratických režimů pak pro tento model standardizovala C. Friedrichem zpopularizovaný termín „totalitarismus“ (1969: 126). Nízká pravděpodobnost vzniku VoP je důsledkem ideologické indoktrinace příslušníků ozbrojených sil (stejně jako občanské společnosti) a absorpce vyšších a středních stupňů velitelské struktury státním aparátem. Tím je fakticky odstraněna nezávislost armády na politické elitě. Zahrnutím vojenských představitelů do mocenských státních orgánů se tak VoP stává iracionální alternativou. Grafické znázornění vztahu mezi zranitelností režimu a jeho abstraktními modely nacházejícími se na autokraticko-demokratické škále by pak v ideálním případě připomínalo tzv. Gaussovu křivku (viz schéma 10).

⁴³ Perlmutter definuje pretoriánský režim na základě osmi parametrů: 1) nízký stupeň společenské koheze, 2) existence proti sobě nepřátelsky vystupujících společenských tříd, 3) vysoká úroveň společenské polarizace a absence konsolidované střední třídy, 4) nízká úroveň sociální a materiální mobilizace, 5) prohlubující se propast mezi centrem a periferií, 6) nízká úroveň politické institucionalizace a nedostatek podpory struktury politického systému, 7) přítomnost slabých a neefektivních politických stran, 8) časté civilní zásahy do záležitostí armády.

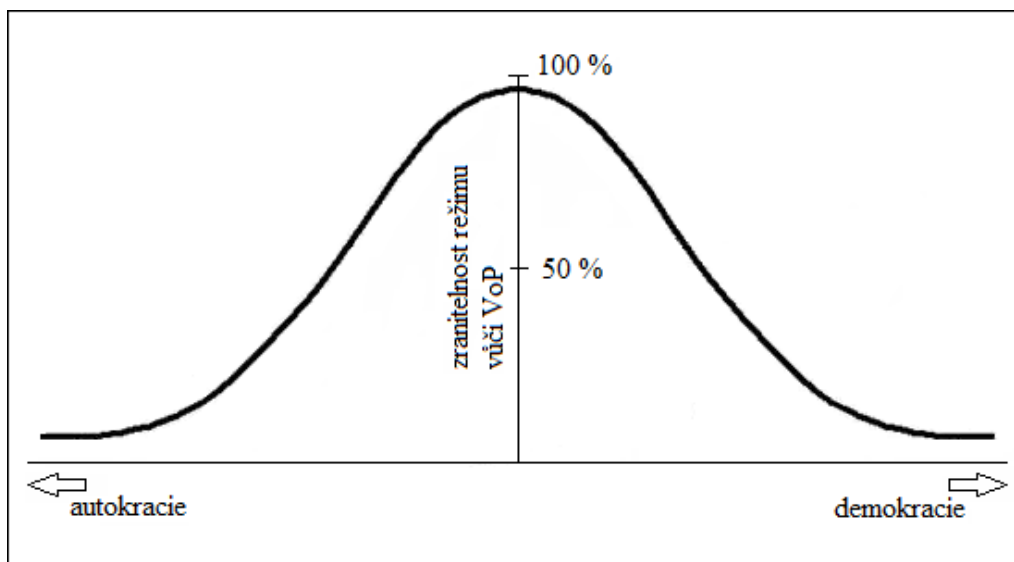

Schéma 10: Zjednodušené znázornění funkce mezi mírou zranitelnosti režimu vůči VoP a mírou naplnění parametrů ideáltypu autokracie, resp. demokracie.
Zdroj: autor.

Namísto složitého ustanovování kategorií politických režimů a přiřazování objektů výzkumu jedné z těchto předloh se při posuzování této teorie nabízí možnost použít všeobecně rozšířený indikátor či datovou sadu. Vedle složeného indexu dodržování politických práv a občanských svobod aplikovaného organizací Freedom House, který slouží spíše k rozpoznání úrovně demokratičnosti daného režimu (jedná se tedy o jednopólovou stupnici), se jeví vhodnějším použitím nástroje Polity IV (využit např. v Bouzid 2011, Brauner 2012). Tato škála o jednadvaceti stupních řadí politické režimy od „plně institucionalizované autokracie“ (-10) až po „konsolidovanou demokracii“ (+10).

Jednoduchost tohoto přístupu k analýze příčin VoP může být jeho silnou, ale také slabou stránkou. Ignoruje totiž několik důležitých faktorů, které mohou hrát v procesu utváření podmínek příznivých pro vznik převratu nezanedbatelnou roli. Forma politického režimu totiž představuje pouze jeden – jakkoli signifikantní – parametr státu. Autoři aplikující metodu autokraticko-demokratické škály tak do svých úvah například nezahrnují význam vnitřního uspořádání státního aparátu, ani podobu hospodářského systému, který do značné míry ovlivňuje schopnost státu plnit nejen své primární funkce. Taktéž nepřináší oproti předchozím teoriím posun v problematice zahrnutí dynamických, spouštěcích faktorů působících na výskyt VoP (StP).

2.3.4. Hypotézy o vlivu konfliktu centrum-periferie na riziko převratu

Vedle formy politického režimu je, jak již bylo zmíněno, dalším významným rysem státu jeho správní struktura. Z toho, zda má stát jednotný (unitární), či naopak složený (federace, konfederace, reálná unie atd.) charakter, můžeme získat apriorní poznání o politické, ekonomické nebo sociální dynamice plynoucí z předpokládaných konfliktních linií, které se na jejím utváření podílejí. Popis vnitřní strukturální diferenciacce států na úrovni unitární/federativní však pro celkovou analýzu nestačí. Tím, že do tohoto popisu zahrneme i autonomní oblasti či další jednotky vzniklé procesem decentralizace či nedokončeným vývojem budování moderního centralizovaného státu, jako jsou například samosprávné celky různých stupňů, otevřeme cestu k rozsáhlejší empirii o odlišnosti mezi vnitrostátními územními celky (či vágněji oblastmi), která stojí v pozadí pravděpodobného formování konfliktu centrum-periferie.

Poměr mezi politickým (popř. ekonomickým) jádrem státu a jeho okrajovou částí, nabývající podoby vzájemných interakcí a střetávání zájmů pramenících z jejich rozdílnosti, je u některých badatelů fundamentálním strukturálním faktorem, který se značnou měrou podílí na motivování (resp. demotivování) potenciálních strůjců VoP. Popis správní struktury státu pak posloužili k formulaci hypotéz o vlivu konfliktu centrum-periferie na riziko převratu.

Tento přístup k výzkumu VoP, který pracuje s hypotézou o vztahu mezi správní decentralizací (resp. heterogenizace centra a periferie) a poklesem rizika převratu, má v odborné literatuře dvě modifikované verze. Badatelská dvojice R. Jia a P. Liang ve svých pracích (2012a, 2012b) předkládají hypotézu o příčinné vazbě VoP na míru decentralizace převratem postiženého státu. Podle jejich modelu jsou totiž případní konspirátoři nuceni zahrnout do svých plánů i reakci představitelů lokálních vlád, přičemž se vzrůstajícími pravomocemi a reálnou mocí těchto nižších správních stupňů se zvyšuje i pravděpodobnost aktivního odporu proti převratu v politickém centru. Dispozice lokálních vlád významnými ekonomickými a sociálními zdroji má rovněž negativní dopad na následné setrvání popřevratových elit u moci (Jia, Liang 2012a: 2–3).

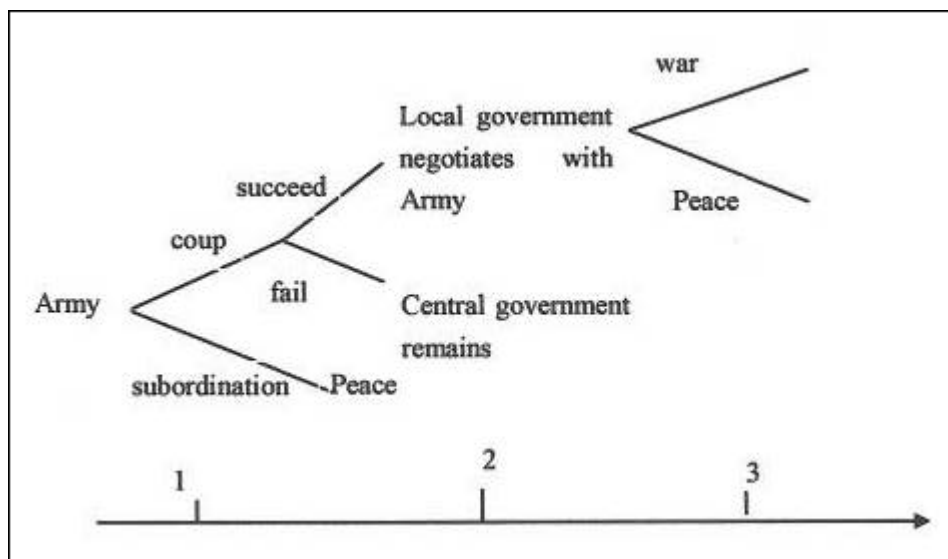

Schéma 11: Časový model vojenského převratu se zapojením vlád na místní úrovni.
Zdroj: Jia, Liang 2012a: 20.

Způsob, jakým decentralizace může klást překážky uskutečnění převratu a tím i demotivovat jeho případné strůjce ve fázi samotných úvah o VoP, lze odvodit z časového Jia-Liangova modelu (viz schéma 11). V centralizovaném státě, tedy v takovém státě, v němž jsou fundamentální zdroje kumulace a uplatňování moci (finanční zdroje, ozbrojené síly a další bezpečnostní složky, prostředky řízení zahraniční politiky) koncentrovány do jednoho politického centra, bývá obecného cíle převratu dosaženo ovládnutím právě jediného mocenského ústředí. Oproti tomu převedení části těchto mocenských zdrojů na nižší, lokální či regionální stupně vládnutí staví při přípravě VoP armádu před problém, kdy svržením centrální vlády není dokonáno převzetí kontroly nad státem jako celkem. Odpor politické reprezentace periferie proto uzurpátorům totiž může vyústit až v rozpoutání občanské války, jejíž vypuknutí je v příkrém rozporu s cílem jakéhokoli převratu.

Schopnost lokálních politických aktérů zabránit armádě v provedení VoP je strukturálním faktorem, který příznivě působí na odolnost režimu vůči takovýmto náhlým protiústavním změnám. Nicméně potřebná moc, nebo spíše politická vůle regionálních aktérů uplatnitelná ve vztahu k mocenskému centru státu se v pojetí druhé hypotézy o vlivu decentralizace na riziko převratu zdá být pouze intervenující proměnnou. Tato druhá perspektiva, jejímuž ověřování věnuje badatelskou pozornost například M. Lissak, totiž dosazuje do vzorce VoP na místo nezávislé proměnné nominální veličiny (a) „síla centra“ a (b)

„odlišnost periferie“ (1973: 61). Jejich různé kombinace pak různou měrou ovlivňují zranitelnost režimu.

Dvě proměnné o dvou možných hodnotách dávají vzniknout skupině čtyř typů státu (A–D) definovaných dle parametrů centra a periferie (viz schéma 12). Z této skupiny je vůči převratu nezanitelnějším státem typ B, vyznačující se „slabým národním, politickým a sociálním centrem“ a „výrazně se lišící periferií“. Taková kombinace vytváří „strukturu přeplněnou příležitostmi pro kolaps celého společenského systému“ (tamtéž: 61–62). Signifikantní protichůdnost zájmů centra a periferie je v tomto případě navíc umocňována slabostí centra, které není schopno čelit své mocenské degradaci plynoucí ze vzájemných sporů. Státy kategorizované jako C a D budou oproti tomu čelit poměrně malému sociopolitickému pnutí uvnitř svých společností, jež, a to zejména u typu C, nemá dostatečnou destruktivní sílu.

		<i>Strength of the center</i>	
		Strong (–)	Weak (–)
<i>Differentiation of the periphery</i>	High (+)	A	B
	Low (–)	C	D

Schéma 12: Matice o čtyřech typech státu definovaných silou jejich politického centra a mírou odlišnosti jejich periferie.

Zdroj: Lissak 1973: 61.

Jedná se o další z koncepcí zahrnujících strukturální veličiny – příležitostní faktory. Nyní, když máme pro náš kauzální model VoP k dispozici použitelné nezávislé proměnné vyjadřující jak holistický, tak i partikulární pohled na charakter státu, vycházejíce z kategorizace Z. Baranyho (viz 2.1.), zbývá do vzorce zakomponovat teorii o vlivu sociální stratifikace společnosti. Hypotézy o konfliktu centrum-periferie taktéž nepředkládají odpověď na možné dopady socioekonomických podmínek na bezpečnostní prostředí státu.

2.3.5. Obecná teorie legitimacy a koncept vakua

Všechny teoretické přístupy, které byly doposud v této práci popisovány a zvažovány dle své relevance, měly přes svou různorodost něco společného. Teorie vojenské dostřednosti, teorie protiváhy i hypotézy o vlivu odlišných

forem režimu či konfliktní linie centrum-periferie na výskyt VoP (StP) pokládají za fundamentální nezávislé proměnné vybrané strukturální faktory. Jejich autoři a uživatelé se pokouší vysvětlit proces formování takového společenského prostředí, jež nabízí vhodné podmínky pro plánování a uskutečnění převratu. Takové prostředí je sice nutnou podmínkou pro existenci VoP (StP), nebo alespoň pokus o něj, avšak není postačující k pochopení dynamiky politického, ekonomického i bezpečnostního prostředí, v jejichž komplexních příčinných vazbách se mnohdy nachází spouštěcí impuls pro zahájení převratu. Nápravu tohoto nedostatku představují studie, které kladou důraz na spouštěcí potenciál faktorů s delegitimačním efektem na vládnoucí režim.

Legitimita je jednou z nejužívanějších politologických (sociologických) abstrakcí, která se pro odbornou i laickou veřejnost stala základní interpretační pomůckou, díky níž lze popsat problematiku delegování moci mezi politickou elitou a masou. Bez ohledu na její zdroje, které Max Weber popsal ve své typologii „tří čistých typů autority“ (1978: 215–145), je legitimita definovatelná coby víra v oprávněnost nadvlády a „systému nadvlády“ (tamtéž: 214). Při jejím posuzování je potřeba vycházet z několika skutečností, které J. Clark shrnul do tří popisů: (1) legitimita je psychologickým, nikoli právním fenoménem (2007: 143) – slovy R. Krause je jistým druhem „iluze veřejnosti“ (cit. v Johnstad 2012: 518). Ze své podstaty je neuzákonitelná, nikterak ustanovitelná; vždy vyplývá z momentálních nálad veřejnosti, která reaguje na aktuální stav svých životních podmínek a neformálně hodnotí jejich přijatelnost (Clark 2007: 143).

Z tohoto poznání částečně plyne další specifikum legitimacy: (2) závislost na kontextu. Již zmíněné životní podmínky bývají často redukovány na pouhý bezpečnostní stav, tedy hlavní funkční oblast státu, popř. jedinou působnost státu minimálního. Ač ji lze považovat za klíčovou, není jedinou hybnou veličinou legitimacy. P. Johnstad ve své studii kauzality mezi legitimitou a politickou stabilitou režimu předkládá čtveřici sekundárních zdrojů, které zpravidla ospravedlňují postavení vládnoucí elity: jsou jimi „politická mythologie“ (soustava společenských norem a politické tradice utvářející iluzi nezvratnosti mechanismu politického systému, jímž je elita dosazována do vládnoucích pozic – dědičné právo, volby, aj.), „výkonnost“ (vládou dosažené výsledky, jež pozitivně působí na její vnímání

obyvatelstvem), „mezinárodní podpora“ (externí legitimita politického, vojenského, ekonomického, ale také kulturního či ideologického původu) a existence hrozby či její „iluze“ (vyvěrající jak z vnitřního společenského štěpení, tak z vnějšího bezpečnostního prostředí) (Johnstad 2012: 519–522).

Posledním důležitým specifikem legitimacy je (3) její relativnost. Absolutní legitimita režimu – uznání vlády veskrze celým obyvatelstvem – je nereálná a pro vládu hodnocenou jako legitimní není ani nezbytná. Na druhou stranu vládnoucí režim zpravidla zcela nepostrádá legitimitu ani během období krize (povstání části vlastní populace či občanské války), ačkoli ta bývá za těchto podmínek značně otřesena. Pro zjednodušení lze považovat konkrétní politický režim za v očích vlastních obyvatel legitimní, pokud jeho vládu uznává relativní většina populace žijící na jí spravovaném teritoriu.

Při přijetí poslední ze zmíněných premis se však okamžitě nabízí otázka: Jakou podobu na sebe bere toto uznání? Co vlastně obnáší v odlišném strukturálním nastavení různých forem politického režimu? Legitimita, jak ji vnímá M. Weber, může být různého charakteru v závislosti na jejím původu a způsobu její demonstrace – nebo možná lépe, na způsobu „udělování“. Její operacionalizace pro potřeby definice veličiny a dosažení její hodnoty tak vyžaduje preciznější přístup.

Definice legitimacy vlády ve státech s demokratickou formou vlády je nasnadě: vláda je legitimní, pokud byla zvolena ve svobodných volbách konaných v časových intervalech nepřekračujících běžnou dobu funkčního období vlády (sedm let – některé prezidentské systémy upřednostňují politickou stabilitu zajišťovanou delším funkčním obdobím hlavy státu/vlády, jako např. Francie před rokem 2000). Přízeň elektorátu je ovšem mnohem proměnlivější, nežli dokáže mechanismus pravidelně konaných voleb reflektovat. Jak ukazuje teorie volebních cyklů,⁴⁴ voličská podpora vládnoucí elity (politické straně či koalici stran) se v průběhu jejího funkčního období mění – s takřka železnou pravidelností dojde k jejímu alespoň dočasnému snížení. Proto je při hodnocení okamžité úrovně uznání vlády obyvatelstvem

⁴⁴ Teorie volebních cyklů (více viz např. Šaradín, Pavel. 2008. *Teorie voleb druhého řádu a možnosti jejich aplikace v České republice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci) nabízí vysvětlení proměnlivosti voličských preferencí, resp. podpory elektorátu vládním politickým stranám v průběhu volebního období. Vládní strany ztrácí oblibu voličů na počátku svého vládního angažmá z důvodu prosazování nepopulární politické agendy, zatímco v závěrečné etapě se jejich preference zvedají díky méně kontroverzní politice nesoucí z důvodu blížících se voleb zřetelné znaky populismu.

potřeba vycházet z momentálních nálad voličstva. Nicméně diskuze nad legitimitou v demokratickém režimu v našem případě ztrácí ve světle malé pravděpodobnosti výskytu VoP (viz 2.3.3.) na významu.

V nedemokratických režimech je posuzování legitimacy vlády poněkud složitější. Zatímco normativní soud nad legitimitou nedemokraticky dosazené či autokraticky vládnoucí elity by byl, zejména z lidskoprávního pohledu, jednoznačně odsuzující, pozitivistická perspektiva připouští situaci, v níž autokratická vláda může opřít svůj nárok o aktivní nebo pasivní podporu mas. Koncepční odpovědí na tento problém je teorie „mocenského vakuu“.

Podobně jako na úrovni mezinárodního politického systému,⁴⁵ také ve vnitrostátní politice může mocenské vakuum pomoci vysvětlit, proč armáda za určitých okolností intervenuje do politiky cestou VoP. Vakuum je prázdný prostor, do kterého vlivem tlaku expanduje prostor okolní. Rovněž mocenské vakuum se vyznačuje prázdnotou způsobenou mocenskou marginalizací státního subjektu, nominálního suveréna v daném prostoru. Jestliže výkonné složky státu pod vedením politické elity nejsou schopny plnit své funkce při kontrole a správě území, jiní vnitropolití aktéři disponující vlastními mocenskými kapacitami (donucovacími prostředky) mohou využít této příležitosti k uplatnění a zvýšení vlastní moci (Ben-Eliezer 1998: 313).

V tomto pojetí se však nejedná o vakuum celosystémové, které by podněcovalo vnější (zahraniční) subjekty ke vstupu do politického systému a zaujetí pozice jeho organické součásti. Ačkoli mocenské vakuum na vnitrostátní úrovni sice může být zaplněno nestátním aktérem pocházejícím z vnějšku systému (což je vzhledem k zmíněné nutné disponibilitě mocenskými kapacitami nepravděpodobné), nelze vyloučit, že se stane cílem systémového subjektu, kterým je například armáda. Toto vnímání mocenského vakuu (Thompson 1975: 466–467) zahrnuje představu politického systému jakožto nedělitelného celku, obklopeného subjekty nepodílejícími se na jeho vnitřním mechanismu (rozhodovacím procesu). Při posuzování zranitelnosti režimu vůči převratu je ale potřeba zahrnout i vývoj vztahů mezi systémovými subjekty, obzvláště ze sféry civilně-vojenských vztahů.

Stručně řečeno, mocenské vakuum je důsledkem delegitimizace vládnoucí elity, k níž dochází ztrátou legitimizačních zdrojů, jak je předložil P. Johnstad (viz výše). Nejvhodnějším indikátorem této delegitimizace je

⁴⁵ Pro podrobnosti k mocenskému vakuu v mezinárodní aréně viz Martinák 2011.

přítomnost lidového odporu vůči vládě – masové demonstrace za odstoupení vlády, srážky účastníků protestních hnutí s bezpečnostními složkami, ozbrojený odpor –, které souhrnně přispívají k degradaci bezpečnostního prostředí. Hobbesovský leviatan, garant stability a ochrany před násilím přirozeného stavu, tím ztrácí důvod další existence.

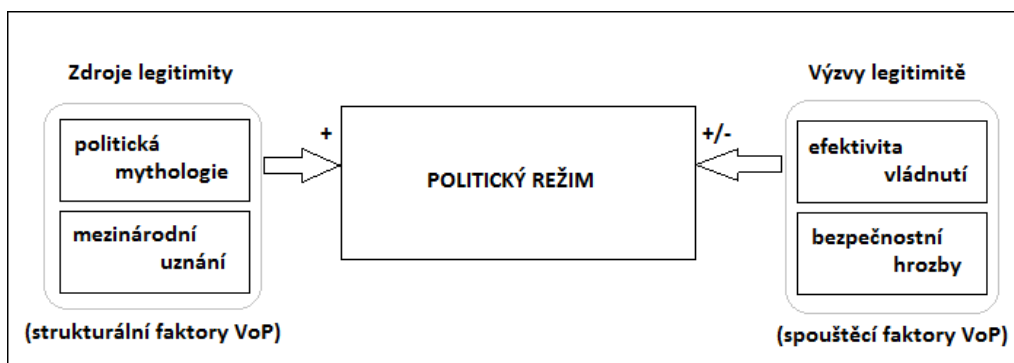

Schéma 13: Schématický model legitimizace politického režimu.
Zdroj: autor.

Zatímco zdroje (viz schéma 13) spoluutvářejí politický systém a dodávají mu větší či menší míru legitimacy, její formu a rozsah, v němž se aktuální úroveň legitimacy může v rámci systému pohybovat, výzvy vznikají z dynamiky vnitropolitické scény a přispívají k legitimitě (např. dobrá výkonnost státního aparátu, dobrá bezpečnostní situace), či naopak delegitimizují (např. nevýkonnost, bezpečnostní hrozby) vládnoucí režim. Zejména pod položku „efektivita vládnutí“ lze zahrnout mnoho faktorů, které mohou oslabovat režim a souběžně s tím zvyšovat i jeho zranitelnost vůči převratu. Ty vyvěrají z vývoje sociálního a ekonomického prostředí.

2.3.6. Teorie etnického antagonismu: změna mocenského postavení

Teorie vojenské dostřednosti a teorie protiváhy zdůrazňují etnické složení obyvatelstva státu, v němž hrozí vznik VoP, a pracují s ním jako s dílčím faktorem doplňujícím příčinný účinek fundamentů (finanční/materiální zabezpečení potřeb armády, resp. systémové nástroje kontroly ozbrojených sil). V rámci studií převratů se vyprofiloval teoretický přístup, který posuzuje meziektnické vztahy v rámci sociální struktury jakožto faktor ústřední. Etnický antagonismus je tak z pohledu autorů upřednostňujících tuto koncepci hlavní příčinou VoP.

Teorie etnického antagonismu bývá nejčastěji využívána při výzkumu států subsaharské Afriky, v nichž si etnická kompozice obyvatelstva stále ponechává signifikantní vliv na jejich politické a bezpečnostní klima. Jak upozorňuje například P. Roessler, pro tyto země je typický postkoloniální společenský vývoj, přičemž právě etnický antagonismus je důležitým dědičným koloniální správou (2011: 304). Rozdělení dle etnických linií a posilování kolektivních identit „přirozených vůdců“ a „přirozených poddaných“ bylo rozšířeným způsobem řízení domorodé populace (belgické kolonie v Africe *par excellence*). Zřejmě nezamýšleným důsledkem pak je po generace zakořeněné opovržení na straně upřednostňovaných a nenávisť na straně upozaděných. Avšak konfliktní povaha mezietnických vztahů je hybnou silou nejen v afrických zemích, nýbrž je vlastní všem multietnickým společnostem světa.

Otázkou tedy zůstává, jak rozpoznat jednotlivé faktory a míru jejich působení, jež vedou k vyhocení této přirozené konfliktnosti zájmů rozdílných etnik do podoby „nemoci“ oslabující společenský organismus – její soudržnost a tím i její politický konsensus. Odpověď se podle L. Cedermana, A. Wimmera a B. Mina – výzkumníků v oblasti teorií etnického konfliktu – skrývá v rozdílech v přístupu jednotlivých etnik k politické moci. Na základě jejich kódování následně sestavili kategorie etnik definovaných dle jejich podílu na procesu politického rozhodování: 1) disponující absolutní mocí (dále subkategorizováno na „monopol“ a „dominanci“), 2) dělící se o moc (buďto v pozici „senior partner“ nebo „junior partner“), 3) vyloučené z přístupu k centrální moci („podílející se na správě regionální autonomie“, „projevující se separatistickými tendencemi“, „bez politického vlivu“ a „diskriminované“) (2010: 100–101). Každá kategorie a její subkategorie v tomto výčtu je odstupňována sestupně dle participace na politické moci. Závěrem výzkumu uvedené trojice badatelů je indikace zvýšené pravděpodobnosti násilného aktu ze strany etnika zařaditelného do intervalu od „junior partner“ až po „diskriminované“, které bylo zároveň v průběhu posledních dvou let degradováno z postavení charakterizovatelného v intencích „monopol“ až „senior partner“.

Pokud mocenská degradace zvyšuje pravděpodobnost násilného aktu ze strany degradované etnické skupiny, zvyšuje se současně i riziko převratu, neboť StP bezesporu patří mezi takové projevy. Většina autorů studujících dopad etnické skladby na vznik převratu však dává přednost – zřejmě

z důvodu převahy kvantitativního výzkumu – jednodušším indikátorům, které A. Kposowa a J. Jenkins koncepčně sdružili do tří hlavních skupin: zdůrazňující etnickou diverzitu (teorie etnické plurality), vyzdvihující etnickou konkurenceschopnost (teorie etnické soutěže) a zaměřující se na rovnováhu sil (teorie etnické dominance) (1990: 866–867; 1993: 131–132). Tato pojetí vychází nikoli z proměnnosti mocenské pozice etnika v rámci politického systému a změny v tomto postavení, nýbrž ze statického a dlouhotrvajícího charakteru etnického složení převrátě země.

První z Kposowou a Jenkinsem uvažovaných teorií tvrdí, že riziko převratu se zprostředkovaně zvyšuje vinnou velkého počtu etnik obývajících území daného státu. Vysoký stupeň etnické heterogenity zapříčiňuje menší schopnost politických aktérů uzavírat politické koalice, jež právě v takovém prostředí získávají na důležitosti (Rabushka, Shepsle 1972), a vede tak i k nejistému postavení politických elit a nenaplnění očekávání mas (Morrison, Stevenson 1972a, 1972b; McGowan 1975). Podstatou druhé teorie je přesvědčení o negativních dopadech přítomnosti minimálně dvou vzájemně mocensky paritních etnických skupin, přičemž jedna pro druhou znamená politického konkurenta, a tedy i hrozbu jejich mocenským aspiracím. Čím vyváženější tyto dvě skupiny v přístupu ke zdrojům a v kvantitativních parametrech jsou, tím je nebezpečí jejich střetu vyšší (Korpi 1974; Horowitz 1985). Konečně třetí teorie klade důraz na koncentraci moci v rukách jediného etnika. Takto vzniklá dominance je nutně doprovázena vyloučením zbylých skupin z nejvyšších mocenských postů, což přirozeně podněcuje jejich odpor a vede k destabilizaci bezpečnostního prostředí (Jackman 1978; Brass 1985).

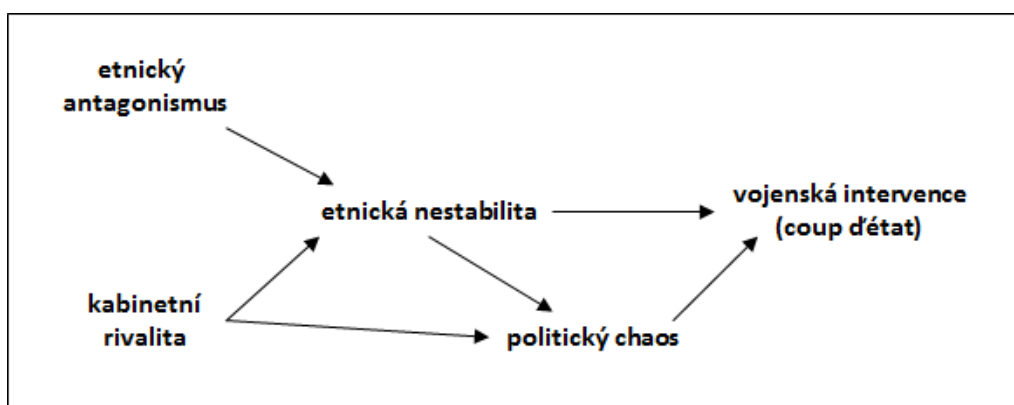

Schéma 14: Kauzální model teorie etnického antagonismu.
Zdroj: autor (modifikované schéma Kposowa, Jenkins 1993: 141).

Ze statistického výzkumu, v němž A. Kposowa a J. Jenkins sledovali kauzální efekt mezi, *inter alia*, etnickou diverzitou, konkurenceschopností a dominancí coby nezávislými proměnnými a přítomností VoP v podobě proměnné závislé, vyplývá, že existence dominantního etnika ve společnosti má (na rozdíl od prvních dvou jmenovaných) na odolnost politického režimu vůči převratu příznivé účinky (1993: 141). Diverzita a konkurence oproti tomu zvyšují pravděpodobnost VoP přímo tím, že vyvolávají konflikty uvnitř politických a vojenských elit, a nepřímo (viz schéma 14), když způsobují všeobecný politický chaos, na něhož mohou ozbrojené síly reagovat převzetím výkonné moci (tamtéž: 141–142).

2.3.7. Politicko-ekonomický přístup ve výzkumu státního převratu

Celá řada badatelů hledá příčinnou vazbu mezi VoP (StP) a strukturálními faktory bez ucelené teoretické konstrukce, jejíž premisy a předpoklady by aplikovali. Někteří z nich (především anglosaští autoři) tak sdílí zaměření na proměnné ekonomické povahy, tedy volbu přístupu k výzkumu převratu za pomoci metod politické ekonomie. Ačkoli je tato oblast výzkumu velmi oblíbená u anglosasky píšících autorů, postrádá jasně formulovanou teorii, protože vychází z převážně z kvantitativních přehledů různých socioekonomických ukazatelů a sledování jejich kauzálního efektu na pravděpodobnost vzniku VoP (StP). Principiální hypotéza tohoto přístupu – ekonomická krize způsobuje politickou nestabilitu – totiž žádné vyjádření ve formě sofistikované teorie nevyžaduje.

Obdobně jako u teorie etnického antagonismu, také vliv neuspokojivé ekonomické situace na zhoršení bezpečnostního prostředí a tím i riziko VoP (popř. jiných bezpečnostně-patologických jevů) je dvojitý podoby: přímý, neboli mající původ v obraně socioekonomických zájmů armády, a nepřímý, tedy zprostředkovaný politickým chaosem (*political turmoil*). První pojetí předpokládá ohrožení vlastních ekonomických zájmů vojenských elit i řadových příslušníků, které může vyvolat potřebu politické změny a normalizace poměrů v zemi rozjitřené hospodářskými problémy. Taková potřeba může být dále násobena politickým spojenectvím armády a velkokapitálu, přičemž podobná kooperace je typická zejména pro období hospodářských transformací, kdy reformní politika vlády ohrožuje životní

jistoty vojáků a majetek byznysmenů. K odstranění hrozby se jim, mimo jiné, nabízí VoP následovaný nastolením politického režimu vyznačujícím se protekcionismem národního hospodářství, odporem vůči zahraničnímu kapitálu a technokratickým, od ideologie oproštěným výkonem vlády. Často samozřejmě provázeným vyloučením veřejnosti z politického procesu (Casper 1991: 194).

Druhé pojetí – nepřímá projekce ekonomické krize do zranitelnosti režimu – zasazuje do vzorce intervenující proměnnou: politickou destabilizaci (srovnej s 2.3.6.). Jedná se nejen o krizi na úrovni režimních elit a vyhocení vztahu mezi vládou a politickou či vojenskou opozicí, ale především o nepokoje v celospolečenském měřítku. Masy nespokojené se špatnými socioekonomickými podmínkami, mnohdy provázenými jejich politickou marginalizací a velkou korupcí byrokratického systému, požadují změnu ve vedení země, čímž motivují armádu k jejímu provedení (viz schéma 15). Kauzální zákonitosti dopadů ekonomické krize jsou přitom nápadně podobné kauzálnímu modelu teorie etnického antagonismu, což ovšem není nijak zvlášť překvapivé (srovnej schémata 14 a 15).

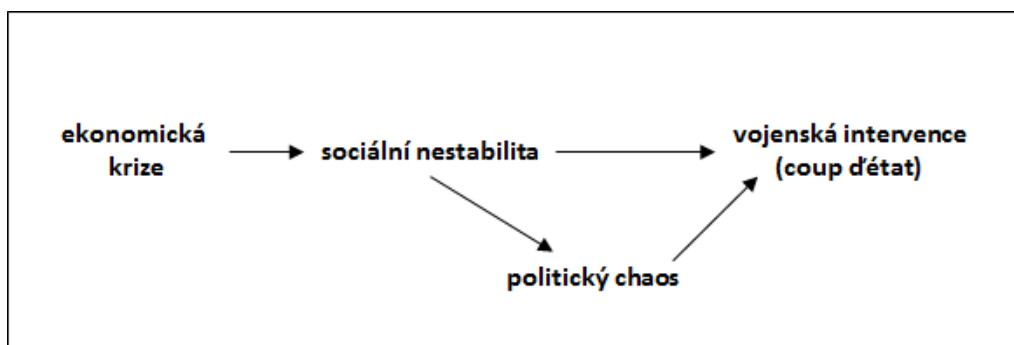

Schéma 15: Kauzální model dopadů ekonomické krize na výskyt vojenských převratů.
Zdroj: autor.

Jako indikátory ekonomické krize volí autoři hledající její příčinný dopad na vznik StP běžně užívané makroekonomické ukazatele hospodářské kondice. Patří mezi ně meziroční změna hrubého domácího nebo národního produktu (Wells, Pollnac 1988), hodnota HDP přepočítaná na hlavu (Putnam 1967; Ades, Chua 1997), index lidského rozvoje (McGowan 2005), ale také parciální ukazatelé vyjadřující strukturu nezaměstnanosti v zemědělském či průmyslovém odvětví ekonomiky (Putnam 1967; Wells, Pollnac 1988) nebo podíl exportu na celkové produkci hospodářství (O’Kane 1993). Zatímco první tři indikátory vypovídají o povšechné socioekonomické situaci obyvatelstva

(zejména pak HDI) a tím i o potenciální nespokojenosti s vládou a radikalizaci ve volbě možných řešení neutěšeného stavu – tedy o strukturálních faktorech, zbylé dva mohou odhalit existenci faktorů motivačních. Vysoká míra zaměstnanosti v agrárním sektoru a exportní zaměření ekonomiky tvoří překážky, s nimiž strůjci převratu musí ve svých úvahách počítat a dobu jeho realizace tomu přizpůsobit. Rurální populace se vyznačuje spíše konzervativním smýšlením a loajálním postojem k vládnoucímu establishmentu, z čehož může pramenit její případná negativní reakce na převrat ve vnitropolitické oblasti. V případě exportně zaměřené ekonomiky musí konspirátoři zvážit zahraničněpolitickou reakci, kdy možný úspěšný převrat může mít za následek mezinárodní embargo se zničujícími dopady pro hospodářství převráceného státu.

2.3.8. Teorie nákazy: šíření bezpečnostní nestability

Oproti ostatním teoretickým přístupům, které zde předkládáme, se řada badatelů (např. Wells 1974; Agyeman-Duah 1990; Iqbal, Starr 2008; Rittinger, Cleary 2013) ve svých snahách o pochopení kauzálních vztahů a vytvoření explanačních konstrukcí VoP (StP) zaměřuje na zcela odlišný typ nezávislých proměnných – faktorů, jejichž původ lze vysledovat vně předmětného státu. Již z názvu, jímž mnozí z nich souhrnně označují způsob projevu jimi preferované veličiny, totiž „nákaza“ (Wells 1974: 873; Agyeman-Duah 1990: 550; Lunde 1991: 15; Iqbal, Starr 2008: 318; Barany 2011: 25), je zřejmé, že v centru zájmu tohoto badatelského přístupu je proces projekce nepříznivých regionálních jevů na bezpečnostní (vlastně celospolečenské) prostředí uvnitř hranic daného státu. Jak ovšem někteří autoři upozorňují (např. Levitsky, Way 2006; Rittinger, Cleary 2013), mezinárodní politický systém může mít na vnitropolitickou situaci i pozitivní vliv.

Z. Iqbal a H. Starr, kteří se zaměřují na studium příčin, průběhu a důsledků rozpadu státních struktur, ve svých studiích nejprve identifikovali a kategorizovali hlavní destabilizační faktory, jež vedou k selhání státu (*state failure*): jsou jimi „politická nestabilita“, „nepokoje“, „mezinárodní konflikt“ a „občanská válka“, a to ve vzestupném pořadí dle pravděpodobnosti, s níž mohou vyústit v rozpad státu (2007: 13–14). Poté se zaměřili na problém rozpadu státu a degradace bezpečnostního prostředí z pohledu jeho dopadů

navenek. Negativní vlivy procesu imploze státní struktury,⁴⁶ akcelerované čtyřmi výše zmíněnými skupinami faktorů, se dále šíří mezinárodní arénou a jako nákaza nejprve dopadají na státy bezprostředně sousedící se zemí prvotního výskytu, posléze i na státy hraničící se sekundárně napadenými zeměmi. I když samotné selhání státu není dle Iqbalova a Starrova závěru „nakažlivé“ (2008: 328), patologické jevy bezpečnostního prostředí (mezi něž řadí i StP), které jsou současně průvodními jevy rozpadu státu, nosí prokazatelnou tendenci šířit se mezi jednotlivými státními aktéry mezinárodního politického systému. Jak upozorňuje Z. Barany, šíření může nabýt podoby destabilizační vlny, která je částečně odbornou, ale obzvláště laickou veřejností opatřována adjektivem „revoluční“ (2011: 25), a prostřednictvím níž se, snad s výjimkou mezinárodního konfliktu, který však také může vypuknout jako reakce na mezinárodní krizi zapříčiněnou „revoluční vlnou“, šíří všechny destabilizační jevy tak, jak je popsali oba badatelé (tedy i včetně StP). Pravděpodobnost bezpečnostní destabilizace konkrétního státu je přitom udávána dvěma činiteli: geografickou vzdáleností (nejzranitelnější jsou pochopitelně bezprostředně sousedící státy) a závažností průvodního jevu destabilizace (nejčastěji se mezi státy šíří občanská válka, naopak politická nestabilita, vyznačující se nízkou intenzitou, spíše zřídka) (Iqbal, Starr 2008: 328–329).

Jestliže si odmyslíme občanské války, zejména v druhé polovině dvacátého století sužující země třetího světa, a mezistátní konflikty, které sice mají značný destabilizační potenciál i pro nezainteresované státy válkou stíženého regionu, ale zároveň, jak správně podotýká B. Agyeman-Duah, mnohdy plní pro vládnoucí režim čelící krizi legitimacy (viz 2.3.5.) „sebezáchovnou“ funkci (1990: 549), představuje VoP (StP) z důvodu své poměrně vysoké nakažlivosti signifikantní hrozbu. Z této skutečnosti plynoucí příčinný účinek je koncepčně vyjádřen teorií nákazy vycházející z již výše popsaného trendu: „přítomnost převratu v jedné zemi stimuluje vznik dalších převratů v jiných zemích, v prvé řadě těch sousedících“ (Wells 1974: 874).

⁴⁶ Pozornost si zaslouží především role státního převratu, kterou mu Iqbal se Starrem ve svém výzkumu přisuzují. StP je v jejich modelu jedním z činitelů destabilizace a následného rozpadu státu. Takové pojetí potom přirozeně vede ke kauzální smyčce, v níž příčina (úspěšný StP) je zároveň důsledkem procesu, který vyvolává nebo k němu alespoň výrazně přispívá. Tento předpoklad koresponduje s teorií pastí převratu (viz 2.3.10.).

Tato teorie se v anglosaské odborné literatuře stala velmi oblíbenou především v šedesátých až osmdesátých letech minulého století, kdy tvořila konzistentní symbiózu s rovněž populární a často aplikovanou teorií modernizace (Lunde 1991: 15),⁴⁷ která představuje konkurenční přístup k teorii přechodů (Gans-Morse 2004).

K nákaze bezpečnostních hrozeb, které samy o sobě představují motivační faktor pro přípravu a realizaci VoP, se mnohdy přidává i řízená, za určitým politickým cílem plánovaná činnost ze strany cizích velmocí. Řízená finanční a materiální podpora armádě od jiného státu, doprovázená politickými zárukami neutrality při uskutečnění převratu či aposterioriho diplomatického uznání nové vlády po jeho úspěšném dokončení, nebo naopak provádění diverzních akcí ozbrojených jednotek na území cizího státu, jehož bezpečnostní prostředí má být úmyslně vyvráceno, jsou dostatečně silnými spouštěcími impulsy, které mohou vést k VoP (Wells 1974: 881–882). Tyto rozdílné vlivy – šíření bezpečnostní destabilizace (včetně převratů), přímá vojenská podpora zvnějšku a aktivity cizí moci podrývající vnitropolitickou a bezpečnostní situaci – se pak spolupodílí na utváření vhodných podmínek pro provedení VoP (viz schéma 16).

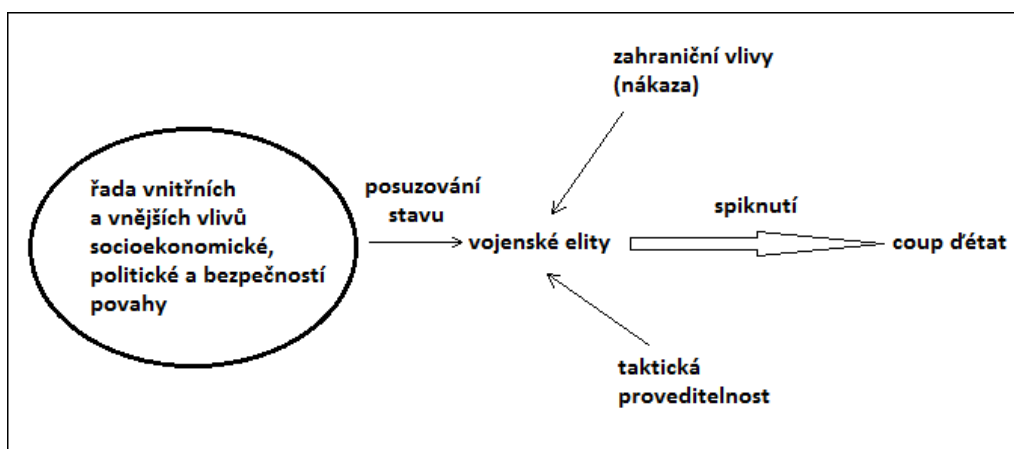

Schéma 16: Kauzální model státního převratu z perspektivy teorie nákazy.
Zdroj: upraveno z Wells 1974: 885.

⁴⁷ Kompatibilita teorie nákazy s teorií modernizace spočívá v průvodních jevech procesu normalizace role a pozice armády jakožto aktéra politického systému v modernizujících se rozvojových zemích. VoP, v těchto zemích vnímaný jako legitimní nástroj ozbrojených sil k zachování modernizačního rozvoje, je volbou pro obdobné skupiny „mladých důstojníků“ při eliminaci „reakcionářských odchylek“ svých politických elit.

2.3.9. Hypotéza pákového efektu a provázání

Teorie náказы (viz 2.3.8.) je takřka intuitivně pochopitelnou konstrukcí, která ilustruje kauzální vazbu mezi bezpečnostním prostředím mezinárodního politického systému a výskytem bezpečnostně-patologických jevů, mezi něž patří i VoP (StP). Vyjadřuje však pouze omezenou perspektivu, neboť vnější jevy nemají výhradně negativní vliv na vnitropolitickou stabilitu. V rámci teorie tak absentuje snaha vysvětlit konsekvence faktorů pocházejících ze zahraničí, mající za jistých podmínek posilující účinek na odolnost režimu vůči StP. Tuto konceptuální mezeru může zaplnit přístup k výzkumu determinantů StP vycházející z premis teorie interdependence a racionální volby.

Jestliže vzájemná závislost státních aktérů mezinárodní arény skutečně ovlivňuje zahraniční politiku jednotlivých aktérů tak, že snižuje význam *hard power* prostředků při řešení mezistátních sporů, snižuje počet a závažnost těchto konfliktů a působí preventivně proti násilným změnám v uspořádání mezinárodního politického systému. To vše skrze posilování interdependence států (více viz Keohane, Nye 1987), čímž nutně formuje rozhodování politických elit také na vnitropolitické úrovni. To se rovněž vztahuje i na ozbrojené síly, které musí reflektovat podmínky, v nichž plánují a rozvíjí svou činnost. Závěry studií zaměřených na výzkum příznivých účinků mezinárodního prostředí na odolnost (vnitrostátního) politického režimu proti VoP (StP) lze v zásadě shrnout do dvou výkladů (Levitsky, Way 2005; Cleary 2006; Barracca 2007; Rittinger, Cleary 2013), které definují kauzální vztah *soft power* nástrojů buď politického, nebo ekonomického charakteru.

V rámci prvního je za klíčový faktor pokládán efekt (někdy až samovolného) prosazování se demokratických a liberálních hodnot spoluutvářejících takový politický režim, v němž je StP považován za nelegitimní způsob obměny politické elity (Arceneaux, Pion-Berlin 2007). Toto působení může nabývat podoby přímého zasahování, kdy demokratické státy vyvíjí zahraničněpolitický tlak s cílem iniciovat či akcelarovat proces demokratizace autokratického režimu, přičemž charakter podpory je závislý na interním prostředí objektu působení (Barracca 2007: 141), anebo nepřímé, vedlejší a samovolné tendence vyvolané integrací daného státu do politických, vojenských či ekonomických mezinárodních režimů, v jejichž rámci disponují

demokratické státy mocenskou převahou.⁴⁸ Konceptuální problém tohoto výkladu představuje zejména fenomén demokratického převratu, jehož pravděpodobnost vzniku rozhodně nebude snižována vnějším demokratizačním tlakem – spíše naopak. Nesporným faktem ale je, že členství v nadnárodních celcích, jejichž přirozenou součástí je i snaha o různou míru politické integrace, je takřka zárukou prevence VoP. Se zvyšující se úrovní vzájemného politického provázání států se marginalizují možné mocenské zisky dosažitelné cestou převratu, čímž se snižuje i riziko jeho výskytu.

Druhý výklad je pro změnu založen na premise o důsledcích hospodářské spolupráce mezi zeměmi, kterou lze do značné míry považovat za průvodní jev globalizace. Oproti předchozímu přístupu, kladoucímu důraz na „normativní sílu“ hodnotového řádu liberální demokracie, vychází tento výklad z racionálního posuzování rizik a příležitostí: uskutečnit VoP (StP) v zemi, která je navázána na světový (popř. regionální) trh cestou institucionalizace ekonomických vztahů na mezinárodní úrovni, by bylo iracionální (Remmer 1992: 17; Rittinger, Cleary 2013: 408). Nejenže by převrat zkomplikoval pozici státu na diplomatickém poli a měl by tak negativní vliv na vnitropolitickou legitimitu převratem dosazené politické elity, neuznání ze strany mezinárodních aktérů a nepříznivým dopadům možné ekonomické recese způsobené špatnou obchodní bilancí, ale zejména by zvýšil nebezpečí uvalení hospodářských sankcí (Levitsky, Way 2005: 21; Barracca 2007: 141; Rittinger, Cleary 2013: 408). Komplikací tohoto přístupu je dle E. Rittingera a M. Clearyho historicky ověřená zranitelnost těch režimů, u nichž dosud nedošlo k socioekonomické transformaci společnosti vyvolané liberalizací národního hospodářství (2013: 408). Zatímco ekonomická integrace zvyšuje odolnost režimu vůči převratu, reformní (či revoluční) přechod na globálně liberalizovaný ekonomický systém naopak zvyšuje riziko převratu, nanejvýš však ve střednědobém horizontu (tedy po dobu trvání transformace – nelze ovšem vyloučit ani dlouhodobé trvání zvýšeného rizika převratu vinnou neúspěšné transformace).

Vyššího stupně konceptualizace dosáhla dvojice autorů S. Levitsky a L. Way, kteří předložili badatelům zabývajícím se státními převraty

⁴⁸ Je bezesporu diskutabilní, nakolik může politika „šíření demokracie“ Západu nebo role mezivládních organizací globálního významu přispět k upevňování demokracie ve světě. Příkladem kontroverznosti této myšlenky je rozpad tradičních mocenských struktur v regionu Blízkého východu a severní Afriky, ke které zřetelně dochází od první poloviny roku 2011.

modifikovanou hypotézu „pákového efektu a provázání“ (*leverage and linkage*). Na základě výsledků řady případových studií se soustředili na pochopení dynamiky vztahů mezi konkrétním státem, jež se stal dějištěm převratu, a hráči mezinárodní arény. Prostřednictvím diferenciací parametrů vzájemného působení (orientace, intenzita, původ) a typů politického režimu (demokracie, autokracie) dospěli k závěru, že tendence ke změně rizika převratu může nabývat nejen zcela odlišných hodnot, ale dokonce i opačné polarity (2006: 382–388).

Pákovým efektem (*leverage*), který přisuzují výhradně mocnostem Západu (*Western leverage*), pak rozumí „zranitelnost úřadujících vlád vůči vnějšímu demokratizačnímu tlaku“ (tamtéž: 382). Takovýchto „pák“, podmiňujících čerpání benefitů plynoucích z participace na mezinárodní spolupráci, je vícero: členství v mezivládních a nadnárodních organizacích, materiální sankce, diplomatická izolace nebo vojenská intervence, popř. hrozba použití všech těchto zahraničněpolitických instrumentů. Pákový efekt, jež mohou uplatnit (a často uplatňují) státy Západu k dosažení svých národních zájmů a využití všech výhod, které skýtá jejich tzv. „oblast zájmu“ (EU a státy subsaharské Afriky, USA a Latinská Amerika, EU/USA a region MENA), je ovšem výrazně limitován trojicí činitelů geopolitické povahy. Prvním jsou subjektivní mocenské proporce státu, na něhož pákový efekt působí. Velké země, disponující dostatečně velkými vojenskými a ekonomickými kapacitami potřebnými k realizaci vlastní nezávislé zahraniční politiky, zastávají takovou geopolitickou pozici, která jim umožňuje vzdorovat tlaku Západu (tamtéž: 383). Druhým je existence mocnosti v daném regionu, která nesdílí západní zájem o prosazování demokratických hodnot a odpovídajícího modelu vlády a nabízející státu čelícímu pákovému efektu vojenskopolitickou a ekonomickou alternativu (Ruská federace a Společenství nezávislých států, Čína a státy jihovýchodní Asie). Třetím a posledním faktorem je upřednostnění zájmu o vnitropolitickou stabilitu předmětného státu nebo regionu před budováním tamního demokratického řádu. Během bezpečnostní destabilizace, způsobené například destabilizační nákazou (viz 2.3.6.), bývají autokratické režimy ušetřeny pákového efektu z důvodu ochrany ekonomických zájmů zemí, které jinak pákový efekt využívají.

Zatímco pákový efekt si lze představit jako partikulární politiku, konceptuálně snadno uchopitelnou a rozpoznatelnou, provázání (*linkage*) je

mnohem složitějším, víceúrovňovým, polysférickým fenoménem, jež můžeme chápat spíše coby přirozený, živelný důsledek globalizace. Levitsky a Way jej definují jako „hustotu vazeb a přeshraničních toků mezi předmětnými zeměmi a Spojenými státy, Evropskou unií a multilaterálními institucemi, při jejichž rozhodování hrají západní státy dominantní roli“ (tamtéž: 383). Komplexnost provázání jakožto celospolečenského jevu a jeho rozsah, v němž účinně ovlivňuje jednání státu, je zřejmá z následujícího výčtu jeho variant: geopolitická (např. participace ve vojenských spojeneckých blocích), sociální (např. migrace, vznik diaspor, neboli tok osob), komunikační (tok informací, neboli přístup ke globální internetové síti, vysílání západních televizních či rozhlasových stanic globálního záběru), transnacionální (např. činnost církví či jiných nevládních organizací západního původu). Jak autoři zdůrazňují, síla a následný účinek všech typů provázání je nejvíce odvislá od geografické vzdálenosti objektu působení od center Západu, tedy USA a EU (tamtéž: 383–384).

	velké provázání	malé provázání
silný pákový efekt	soudržný a efektivní demokratizační tlak	přerušovaný a omezený demokratizační tlak
slabý pákový efekt	soudržný, avšak rozptýlený, nepřímý demokratizační tlak	slabý vnější demokratizační tlak

Tabulka 6: Variační rozpětí demokratizačního tlaku při rozdílné intenzitě pákového efektu a provázání.

Zdroj: Levitsky, Way 2006: 388.

Paralelní působení „pákového efektu“ a „provázání“ násobí jejich jednotlivé dopady na legitimitu a tím i stabilitu politického režimu (viz tabulka 6). Uvalení ekonomických sankcí, účast na vojenské intervenci na území třetího státu, přítomnost ve sféře vlivu regionální velmoci (pákový efekt) a členství ve vojenské alianci, mezivládních organizacích, napojení na mezinárodní obchod, který produkuje důležitou část příjmů státního rozpočtu, či rozvinutý turistický průmysl (provázání) může buď snižovat riziko převratu v případě demokratických režimů, anebo jej naopak zvyšovat u režimů autokratických.

2.3.10. Teorie pasti převratu

„Výskyt převratu v nedávné minulosti zvyšuje pravděpodobnost provedení dalšího převratu v budoucnosti.“ Takto lze zjednodušeně vyjádřit fundamentální motiv teorie pasti převratu (*coup trap*) (Zimmermann 1979b: 276; Collier, Hoeffler 2005: 2; Bouzid 2011: 62), která jako jediná z výše popisovaných teorií reflektuje význam historicko-politického vývoje podílejícího se na utváření podmínek příhodných pro realizaci převratu. Dle tohoto přístupu k výzkumu StP představuje převrat značně negativní faktor, který se podepisuje na stabilitě politického systému: ta degraduje s růstem počtu změn výkonné moci, jež mají nenormální (*non-normal*) povahu (Hanneman, Steinback 1990: 8), a byly uskutečněny mimoústavními (*extraconstitutional*)⁴⁹ metodami (Belkin, Schofer 2003: 608). Množství badatelů aplikuje tuto teorii na výzkum VoP cíleně, avšak celá řada dalších přistupuje k analýze příčin převratu způsobem, který buď z této teorie (někdy i zcela neúmyslně) vychází, anebo s ní alespoň sdílí klíčové předpoklady.

Nebezpečí „sklapnutí pasti“ vzrůstá úměrně se zvyšující se erozí politické kultury. Podstata této „černé díry stále se opakujících režimních změn generovaných armádou“ (Collier, Hoeffler 2005: 3) tkví v narušení složitého mechanismu politického systému. Časté střídání vlád, násilné či pod hrozbou násilí vynucené změny ve vedení výkonné moci, nebo poměrně krátké trvání po sobě jdoucích režimů (jejich institucionálních forem) vytváří a dále prohlubuje krizi systému (Hanneman, Steinback 1990: 8), jejímž hlavním důsledkem je postupná ztráta schopnosti samoregulace a obnovení jeho řádných interních pochodů. Po úspěšném, zpravidla vojenském převratu totiž dochází k řízenému oslabování pravomocí těch institucí, které se podílejí na soustavě brzd a protivah vůči nestandardnímu opanování moci a mezi něž patří zejména zákonodárny sbor a nezávislá justice (Belkin, Schofer 2003: 608).

Tato eroze „proti-převratového obranného systému“ není v rozporu se skutečností, že VoP bývá nezřídka následovaný „kontra-převratem“

⁴⁹ Belkin a Schofer použili zajímavý výběr slov. Namísto výrazu „neústavní“ (*nonconstitutional*), které evokuje představu něčeho nepřijatelného, odsouzeníhodného a snad i nemyslitelného, termínem „mimoústavní“ zachycují podstatu problému pasti převratu. StP přináší bezprecedentní způsob změny vrcholné exekutivy, porušující ústavou zavedená pravidla vládní obměny. Tím však v důsledku vytváří precedens, jež sice nemusí být součástí litery ústavy, ale zakládá přinejmenším neformální dojem legitimacy. Převrat tak nadále nemusí být vnímán jako popírající ústavu, nýbrž stojící nad ústavním pořádkem.

(Zimmermann 1979b: 277; Londregan, Poole 1990: 152). Ten je buďto odpovědí opozice, v jejímž zájmu je zachování odstraňovaného režimu (zastavení probíhajícího převratu, popř. svržení nově se konsolidujícího režimu), anebo představuje reakci na zhoršení politického, ekonomického, sociálního či bezpečnostního prostředí způsobeného dřívějším převratem, jež se stal příslovečným „lékem horším než nemoc samotná“.

Praxe opakovaně prováděných VoP navíc posiluje korporátní identitu příslušníků ozbrojených sil (viz schéma 17), s níž pracují také teorie vojenské dostřednosti (viz 2.3.1.) a teorie protiváhy (viz 2.3.2.). Vytváří „spasitelský mýtus“ o armádě coby ochranitelce vlasti před vnitropolitickým chaosem nebo hrozbou zvenčí. K diskreditaci této ideje pak dochází vlivem neúspěšnosti VoP, prováděním proti-převratů a ztrátou legitimacy převratem dosazeného režimu.

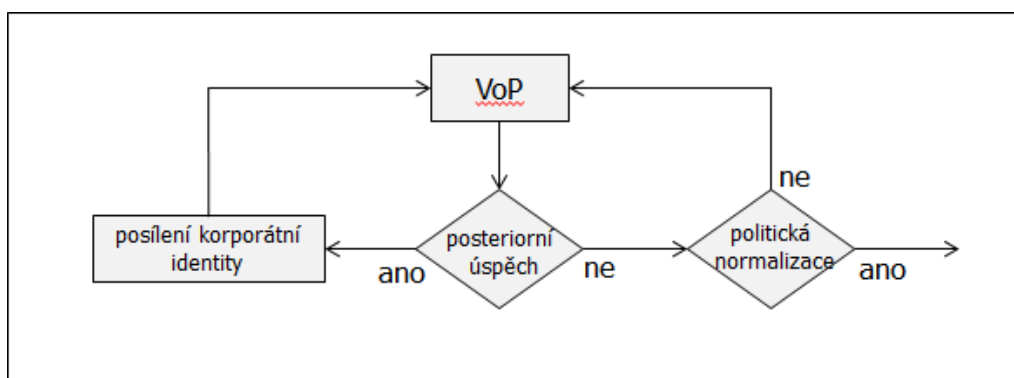

Schéma 17: Zjednodušený algoritmický model „pasti převratu“.

Zdroj: autor.

Riziko převratu, akcelerované převraty uskutečněnými v minulosti, se pochopitelně časem snižuje. V názoru na délku doby, během níž StP zvyšuje motivaci potenciálních konspirátorů k provedení dalšího převratu, během které tak představuje předchozí převrat spouštěcí faktor (StP nelze považovat za strukturální součást politického systému, poněvadž vždy překračuje hranice jeho komunikačního a interakčního soukolí, většinou definovaného ústavou) se badatelé rozcházejí. Rozpětí začíná třemi roky (Bouزيد 2011: 62), pokračuje přes pět (Thompson, Christopherson 1979: 285), šest (Londregan, Poole 1990: 152) a končí deseti lety (Belkin, Schofer 2003: 608). Tato variabilita ve stanovování účinné doby pasivního ovlivňování společenských norem precedentem StP je v podstatě důsledkem odlišné metody výzkumu a odlišným výběrem zkoumané populace případů jednotlivými badateli. Nicméně při zhodnocení způsobu, jakým StP působí na vznik budoucích převratů, se zdá

správnou možností období dokonce přesahující deset let. Jestliže totiž převrat vytváří precedens „řešení“ krizových situací a inkorporuje se do neformální normativního řádu společnosti, pak je vzpomínka na něj „živá“ v paměti jeho současníků a ztrácí svou sílu teprve generační obměnou. Nelze tudíž vyloučit, že ovlivňuje rozhodování politických elit i mas po dobu trvající i 25 let (20–30 let vzhledem ke stále posouvajícímu se věku prvorodiček).

Historie bohatá na vojenské převraty a pokusy o ně vytvářejí specifický formální i neformální normativní řád, slovy J. Clarka „kulturu vojenského intervecionalismu“ (2007: 153). Tato „patologická“ kultura oslabuje jistoty politického režimu, o které opírá svou existenci a zvyšuje jeho zranitelnost vůči vnitřním (ale částečně i vnějším) bezpečnostním hrozbám, tedy i StP. Pro operacionalizaci proměnné „precedens převratu“ bývá tato definována jako realizovaný převrat nebo pokus o něj v období předcházejících dvaceti let. Někteří autoři do této doby zahrnují také jiné projevy politického násilí, jimiž jsou kupříkladu povstání nebo občanská válka (Londregan, Poole 1990: 154–155).

3. Teorie vojenského převratu

Následující podkapitoly přirozeně navazují na předešlé výstupy práce. Prvním krokem k dosažení ukotvené teorie bylo sestavení terminologického slovníku a formulace definic pojmů klíčových pro teorii vojenského převratu (viz 1.2.3.). V důsledku toho tak mohl být vymezen konceptuální rámec teorie, který nemůže být její aplikací překročen. Termín vojenský převrat, fundamentální objekt této teorie, byl pevně obsahově zasazen do abstraktní soustavy pojmů (viz 1.2.1.) tím, že byla provedena kategorizace jak tohoto termínu, tak i termínů nadřazených a alternativních či výrazů významově podřadných (viz 1.2.2.). Druhý krok spočíval v předložení přehledu substantivních teorií státního, či konkrétněji vojenského, převratu, čímž byl vymezen širší konceptuální základ, nabízející soubor možných nezávislých proměnných, jejich rozlišení a vliv na zkoumaný fundament. Třetí krok pak představuje vytvoření syntetizované formální teorie, jež vznikne na základě takto získaných poznatků. Vymezení takovéto teorie je úkolem následující kapitoly.

3.1. Srovnání dosavadních teoretických přístupů

Dovolme si v tomto bodě stručné zopakování. V rámci výzkumu VoP (StP) se od šedesátých let dvacátého století zformovalo velké množství teoretických přístupů ke studiu kauzálního řetězce, na jehož konci se nachází svržení vládnoucí elity. Zranitelnost těchto elit, resp. kapacity a odhodlání strůjců převratu, jsou dány faktory politického, ekonomického, sociálního a bezpečnostního prostředí, v němž se celý proces, preiniciační fázi rozhodování o zahájení příprav a plánování akce počínaje a samotnou realizací převratu konče, odehrává. A právě v identifikaci těchto faktorů a způsobů jejich formalizace se od sebe teoretické přístupy liší. Na základě jejich odlišnosti je lze rozdělit do několika skupin, avšak, což je důležitější, čím více se přístupy různí, neboli čím více odlišných faktorů jednotlivé substantivní teorie do svého kauzálního vzorce zahrnují, tím širší pole potenciálních příčin převratu souhrnně pokrývají.

substantivní teorie	hlavní badatelé	kauzální faktory		typ kauz. faktoru	zdroj kauz. faktoru	efekt na riziko VoP
		hlavní	vedlejší			
teorie vojenské dostřednosti	Wells 1974; Johnson et al. 1984; Jenkins, Kposowa 1990	početná armáda	-	strukturální/ motivační	armáda	↑
		dispozice zdroji	-	strukturální/ motivační	armáda	↑
		kompetenční a personální zásahy	-	strukturální/ motivační	režim	↑
		zásahy do sfér vlivu	-	strukturální/ motivační	režim	↑
		-	etnická heterogenita	strukturální/ motivační	společnost	↑
teorie protiváhy	Feaver 1999; Quinlivan 1999; Belkin, Schofer 2003	klesající vojenský rozpočet	-	strukturální/ motivační	režim	↓
		paralelní armáda	-	strukturální/ motivační	armáda	↓
		paralelní zpravodajské služby	-	strukturální/ motivační	režim	↓
		-	etnická heterogenita	strukturální/ motivační	společnost	↓
		-	-	-	-	-
model Gaussovy křivky	Hanneman, Steinbach 1990; Goldstone et al. 2010; Bouzid 2011	autoritářský režim	-	strukturální/ motivační	společnost	↑

konflikt centrum-periferie	Lissak 1973; Jia, Liang 2012a, 2012b	decentralizace státu	-	strukturální/ motivační	režim	↓
		silné centrum	-	strukturální/ motivační	režim	↓
		odlišující se periferie	-	strukturální/ motivační	společnost	↑
teorie legitimacy	Ben-Eliezer 1998; Clark 2007; Johnstad 2012	politické vakuum	-	strukturální/ motivační	režim	↑
		mezinárodní uznání	-	strukturální/ motivační	zahraničí	↓
		zpochybnění legitimity	-	spouštěcí/ příležitostní	společnost	↑
		bezpečností hrozby	-	spouštěcí/ příležitostní	společnost/ zahraničí	↑
teorie etnického antagonismu	Jenkins, Kposowa 1993; Roessler 2011	etnická heterogenita	-	strukturální/ motivační	společnost	↑
		kabinetní rivalita	-	strukturální/ motivační	režim	↑
		etnická nestabilita	-	spouštěcí/ příležitostní	společnost	↑
		-	politický chaos	spouštěcí/ příležitostní	společnost	↑
politická ekonomie	Putnam 1967; Wells, Pollnac 1988; McGowan 2005	ekonomická stagnace	-	strukturální/ motivační	společnost	↑
		-	bezpečnostní krize	spouštěcí/ příležitostní	společnost	↑

		-	politický chaos	spouštěcí/ příležitostní	společnost	↑
teorie nákazy	Wells 1974; Lunde 1991; Iqbal, Starr 2008	destabilizační vlna	-	spouštěcí/ příležitostní	zahraničí	↑
teorie pákového efektu a provázání	Levitsky, Way 2005	silný pákový efekt rozsáhlé provázání	-	strukturální/ motivační	zahraničí	↓/↑
			-	strukturální/ motivační	zahraničí	↓/↑
teorie pasti převratu	Zimmermann 1983; Collier, Hoeffler 2005	předchozí převraty	-	strukturální/ motivační	společnost	↑

Tabulka 7: Přehled převažujících teoretických přístupů k výzkumu vojenského (státního) převratu a jejich charakteristika.
Zdroj: autor.

Mezi nejčastěji aplikovanými teoretickými přístupy ve studiích převratů jsme popsali deset teorií, které společně zahrnují příčinné faktory VoP pocházející jak od subjektu, tak i objektu převratu; jak z prostředí politického systému, tak z prostředí mimo něj (viz tabulka 7). Všechny uvedené teorie – ať už substantivní, autenticky zaměřené na výklad příčin výskytu převratu (teorie vojenské dostřednosti, teorie protiváhy, model Gaussovy křivky, teorie pasti převratu), či obecněji aplikovatelné teoretické přístupy, v tomto případě využité pro pochopení posloupnosti událostí vedoucí k VoP (teorie legitimacy, konflikt centrum-periferie, teorie etnického antagonismu), nebo teorie primárně zaměřené na vysvětlení důvodů degradace bezpečnostního prostředí (politicko-ekonomický přístup, teorie nákazy) a popis způsobů jejího předcházení (teorie pákového efektu a provázání) – přitom ve svých výkladech zahrnují faktory jak strukturální, tak spouštěcí, které hrají svou roli ve více fázích procesu, na jehož konci se nachází VoP.

Deset teorií představuje deset různých variací kauzálních faktorů. Ve výlučném přehledu všech použitých faktorů jich figuruje třiadvacet, které byly předešlým výzkumem označeny za nezávislé proměnné StP, či specifitějšího VoP, a následně zahrnuty do jednotlivých konceptuálních výkladů. Pro potřeby zakotvené teorie vojenského převratu, která je ústředním cílem této práce, bylo rozeznáno deset faktorů pocházejících ze společnosti (viz tabulka 8). Jedná se o činitele snižující odolnost režimu vůči převratu, jejichž původ navíc není spojen s patologií prostředí politického systému. Lze o nich uvažovat jako o nemocích postihujících politický, ekonomický a sociální život společnosti.

kauzální faktory společnosti	popis
etnická heterogenita	duální nebo polyetnické složení obyvatelstva, přičemž alespoň jedna etnická menšina musí být demograficky či politicky významná
etnická nestabilita	přítomnost spontánních projevů etnické nesnášenlivosti, jejichž výsledkem je jednostranná či oboustranná diskriminace potenciálně provázená etnickým násilím
bezpečnostní hrozby	existence vnitřních či vnějších hrozeb bezpečnosti pro vládnoucí režim nebo pro stát, a to v podobě mezistátního, občanského či hybridního konfliktu
bezpečnostní krize	degradace bezpečnostního prostředí projevující se významným počtem bezpečnostních incidentů – nepokojů, násilných demonstrací, vzpour atp.

ekonomická stagnace	špatný stav hospodářství, projevující se absencí ekonomického růstu, vysokou nezaměstnaností, nízkou životní úrovní atp.
politický chaos	polarizace a/nebo radikalizace politické scény, posilující politicky motivované antagonismy uvnitř společnosti
autoritářský režim	autoritářské řízení společnosti a státu, neupravující pouze vnitřní fungování režimu, nýbrž ovlivňující celý politický systém
odlišující se periferie	politicky, národnostně či kulturně odlišně se identifikující oblasti, vyhraňující se negativně vůči politickému centru, v extrémním případě nabývající podoby separatistických nebo iredentistických hnutí
zpochybnění legitimacy	neuznání nároku politické elity vládnout ze strany relativní většiny obyvatelstva, resp. absence loajality k politickému režimu
předchozí převraty	historická zkušenost s předcházejícím(-i) převratem(-y), která není starší než generace, z níž pochází příslušníci izochronních vojenských a politických elit

Tabulka 8: Přehled kauzálních faktorů pocházejících ze společnosti a popis jejich projekce.
Zdroj: autor.

Nejčastějším zdrojem těchto kauzálních faktorů přitom je společnost. Celkem jich v tomto prostředí má svůj původ deset, což je více než u osmi faktorů vycházejících z politického režimu (viz tabulka 10), pěti vycházejících ze zahraničního prostředí (viz tabulka 11) a třech odvíjejících se od samotné armády (viz tabulka 9).

Tato dominance jednoznačně dokládá váhu parametrů prostředí, vytvářejících základní rámec pro fungování transcendentálního mechanismu politického systému.⁵⁰ Ve světle tohoto poznání pak není překvapující, že ve skupině společenských faktorů panuje početní rovnováha mezi jejich strukturálními – statickými faktory tvořícími pevnou stavbu systému, odolnou proti náhlým změnám – a spouštěcím charakterem, udávajícím proměnlivost interakcí (v terminologii teorie politického systému systémových vstupů) mezi prostředím a rozhodujícím centrem systému. Tyto parametry tak mohou představovat jak proměnné, které dlouhodobě posilují přesvědčení armády o legitimitě VoP coby možnosti obrany svých zájmů, tak i proměnné usnadňující samotné zahájení převratu.

⁵⁰ Silná příčinnost mezi faktory transcendentální povahy a vojenským převratem je příhodná vzhledem ke snaze dosáhnout ideálně formalizující, univerzálně platné teorie VoP. Existenci tohoto typu faktorů lze totiž očekávat napříč libovolnou populací zkoumaných případů.

Mezi jednotlivými výše představenými skupinami faktorů hrají při utváření podmínek vhodných pro realizaci VoP neoddiskutovatelnou roli především *faktory pocházející z vojenského segmentu politického systému*.

Ty jsou, jak již bylo řečeno, celkem tři, všechny shodně strukturálního typu (viz tabulka 9). Na riziko převratu však působí zcela nezávisle na společenských faktorech. Vytvářejí příznivé/nepříznivé podmínky pro vznik VoP bezprostřední motivací/demotivací armády plynoucí z jejích vlastních kapacit a uspořádání. Z pohledu kauzality mohou být armádní faktory důsledkem těch společenských, tedy reakcí na vývoj zejména bezpečnostního prostředí, a představují prostředek k dosažení primárního cíle – bezpečnostní stabilizace. Avšak to není podmínkou, neboť v některých případech, kdy posílení armády představuje hlavní účel VoP, nemusí existovat žádná spojitost mezi faktory prostředí a subjektu VoP – například v případech, kdy tyto faktory vznikají v důsledku politiky vojenských režimů nebo civilních režimů pod kontrolou ozbrojených sil (nezřídka ustanovených VoP), která odpovídá zájmům armády.

kauzální faktory armády	popis
početná armáda	kvantitativně pojatá síla armády, vyjádřitelná poměrem počtu jejích příslušníků k celkové populaci
paralelní armáda	existence elitních, armádnímu velení nepodřízených vojenských útvarů, tvořících tzv. pretoriánské jednotky
dispozice zdroji	značná část výdajů státního rozpočtu je alokována pro ekonomické zabezpečení akvizičních a mandatorních nákladů armády

Tabulka 9: Přehled kauzálních faktorů vlastních armádě a popis jejich projekce.
Zdroj: autor.

Rovněž objekt případného VoP nezávislý na armádě může svými kontroverzními či vyloženě neúspěšnými politickými kroky podněcovat touhu vojenského velení ukončit jeho vládu. Vedoucí představitelé státu, popřípadě celý politický režim však na druhou stranu mohou přistoupit k implementaci institucionálních mechanismů, které působí vůči VoP preventivně. Tyto postupy reprezentují *faktory pocházející z povahy režimu* (viz tabulka 10).

Vzhledem k tomu, že riziko převratu lze přitom principiálně snižovat pouze umenšováním vlivu strukturálních příčin (viz 2.3.2.), musí být tyto faktory zesilující odolnost režimu právě strukturálního charakteru. Převážná většina *režimních faktorů* je sice stejného typu, nicméně „politické vakuum“ se

z tohoto rámce vymyká, protože coby spouštěcí impuls nabízí armádě příležitost jej zaplnit intervencí do politické sféry. Na rozdíl od společenských faktorů, formujících prostředí, v němž se proces vzniku a realizace VoP odehrává, a armádních faktorů, které ovlivňují míru rizika VoP svou autoregulační funkcí uvnitř ozbrojených sil, zastávají „režimní faktory“ roli návazně působících faktorů určujících zranitelnost režimu a tím i možnost docílit jeho změny.

kauzální faktory režimu	popis
kompetenční a personální zásahy	realizované nebo plánované změny v rozsahu pravomocí a obsazení nejvyšších velitelských postů v armádě ze strany stávající či budoucí vrcholné exekutivy
zásahy do sfér vlivu	snahy stávající vrcholné exekutivy o prosazení vlastní politiky v oblastech vnímaných armádou jako vlastní pole působnosti (vojenská, popř. zahraniční politika, vyzbrojování, politika vojenskoprůmyslového komplexu atd.) či úmysl exekutivy budoucí
klesající vojenský rozpočet	neklesání výdajů státního rozpočtu určených pro potřeby armády, jejichž snížení by jinak vedlo k jejímu chronickému podfinancování
paralelní zpravodajské služby	existence sítě zpravodajských služeb s kontrarozvědným zaměřením s překrývajícím se polem působnosti
decentralizace státu	přenos značné části pravomocí státní správy na samosprávné celky, popř. existence autonomních oblastí či federalizované uspořádání státu
silné centrum	relativní síla politického centra se projevuje, kromě ovládnutí převážné části donucovacích prostředků, rozhodnou politickou vůlí uplatňovanou na celém teritoriu státu
politické vakuum	faktický stav bezvládní, kdy je rozhodovací proces politického centra zablokovaný politickou krizí mezi elitami
kabinetní rivalita	multietnická skladba vládního kabinetu projevující se vnitřní segmentací na základě etnických linií

Tabulka 10: Přehled kauzálních faktorů vlastních režimu a popis jejich projekce.
Zdroj: autor.

Rozdílnost účinků těchto jednotlivých skupin faktorů je ještě patrnější, pokud do kauzálního modelu VoP zahrneme faktory zahraniční, které, jak již vyplývá ze shrnutí (viz 2.3.) a srovnání (viz 3.1.) dominantních substantivních teorií představují poslední skupinu potenciálních příčin VoP. Zatímco „bezpečnostní hrozby“ (na rozdíl od stejnojmenného společenského faktoru

pokrývajícího hrozby pocházející zvnějšku prostředí politického systému) a „destabilizační vlna“ jsou spouštěcími faktory, které paralelně s faktory předešlých skupin stejného typu představují pro subjekt VoP impuls k zahájení akce, většina faktorů z této skupiny má strukturální podobu, a představitelé armády tak na jejich základě mohou usoudit, nakolik bude jejich snaha o svržení vlády úspěšná, což následně musí nutně zahrnout do svých úvah o realizaci VoP. K aktivaci zahraničních faktorů totiž dochází v závěrečné fázi procesu realizace převratu, kdy se rozhoduje o dosažení hlavního cíle jeho strůjců.

kauzální faktory zahraničí	popis
mezinárodní uznání	uznání politického režimu mezinárodním společenstvím coby zdroj jeho legitimizace
bezpečnostní hrozby	hrozba vypuknutí mezistátního konfliktu, hybridní války, mezinárodního či širokoprofilového systémového konfliktu, jehož by se stát mohl přímo účastnit, popř. hrozba konfliktu s nestátním aktérem
destabilizační vlna	přítomnost zdroje narušení bezpečnostního prostředí, jehož působení se v mezinárodním prostoru nekontrolovaně šíří mezi státy
silný pákový efekt	úroveň politické integrace do regionálních či mezinárodních mezivládních či nadnárodních organizací, v nichž má Západ rozhodující vliv
rozsáhlé provázání	úroveň ekonomické integrace do mezinárodní ekonomiky

Tabulka 11: Přehled kauzálních faktorů pocházejících ze zahraničí a popis jejich projekce.
Zdroj: autor.

Výše jsme tedy definovali jednotlivé faktory, nezávislé proměnné, které dle současné úrovně výzkumu VoP (StP) zasahují do procesu vzniku a realizace převratu. Co však poznatky získané z deskriptivního přehledu separovaných substantivních teorií nemohou poskytnout, je vzájemná provázanost mezi faktory, které na základě předchozího přehledu vystupují jen jako samostatné veličiny. Až na nepočtené výjimky totiž postrádá takový přehled předpoklad existence intervenujících proměnných, jejichž přítomnost v kauzálním modelu VoP je vzhledem k počtu a povaze faktorů pravděpodobná. Právě z jejich zařazení do modelu může vzájemná provázanost vyplynout.

3.2. Grafické znázornění vzniku a realizace vojenského převratu

Každý z výše uvedených faktorů zaujímá v soustavě kroků vedoucích ke vzniku VoP své specifické místo. Jestliže pracujeme s konceptuální abstrakcí státu nikoliv jako monolitního celku,⁵¹ nýbrž jako s komplexní soustavou souběžně existujících a společně příčinně provázaných systémů, je z této perspektivy patrné, že vzhledem k původu jednotlivých faktorů v různých subsystémech, působí tyto faktory na riziko převratu odlišně. Tato odlišnost konkrétně tkví v jejich umístění v rámci struktury politického systému, od níž se taktéž odvíjí fáze jejich aktivace v procesu vzniku VoP, a ve významu faktoru, resp. intenzitě jeho vlivu na změnu rizika převratu. Jaká je tedy strukturální pozice původních subsystémů, které jsme v návaznosti na logiku členění užitou ve studiu revolucí Z. Baranym pracovním nazvali společenský, armádní, režimní a zahraniční, (viz 2.1.)?

3.2.1. Model politického systému a časový model vojenského převratu

Strukturu politického systému, tedy slovy funkcionalistické koncepce systémové teorie množinu prvků a vazeb mezi nimi, tvoří, při užití nejnižší rozlišovací úrovně, systém samotný (při určitém dialektickém zjednodušení jej můžeme nazvat „stát“) a okolní prostředí tak, jak jej formuloval D. Easton ve své dnes již rudimentární práci *Analýza systémů politického života* (1965). Analytická abstrakce politického systému (viz schéma 18) přitom představuje pro náš komplexní kauzální model vojenského převratu výchozí konceptuální nástroj. Eastonův model je široce aplikovatelným znázorněním struktury politického systému, který v mnoha politologických subdisciplínám stojí v centru badatelského zájmu, či alespoň představuje bod, od něhož se výzkum specifických jevů odvíjí. Stejně je tomu tak i u výzkumu StP. Díky systémovému modelu může badatel lépe pochopit vnitřní mechanismus státu

⁵¹ Personifikace fenoménu stát, ke které v disciplíně mezinárodních vztahů tíhnou zejména původní pozitivistická paradigmata (realismus a neorealismus, resp. idealismus/liberalismus) a která stále nalézá své příznivce díky svému holistickému simplicitu vhodnému při výzkumu zákonitostí jednání aktérů mezinárodní arény (více viz Wendt 2004), byla v průběhu devadesátých let dvacátého století upozaděna v důsledku rozvoje alternativních, k zavedeným paradigmátům kritických škol, které později získaly souhrnné označení postpozitivistické. Z nich pak konstruktivismus nejvýrazněji přispěl k nahlížení státu coby víceúrovňové soustavy paralelních systémů: politického, ekonomického, sociálního, bezpečnostního, institucionálního, kulturního atd.

(systému) a kategorizovat jím studované proměnné dle jejich původu a předpokládaného efektu.

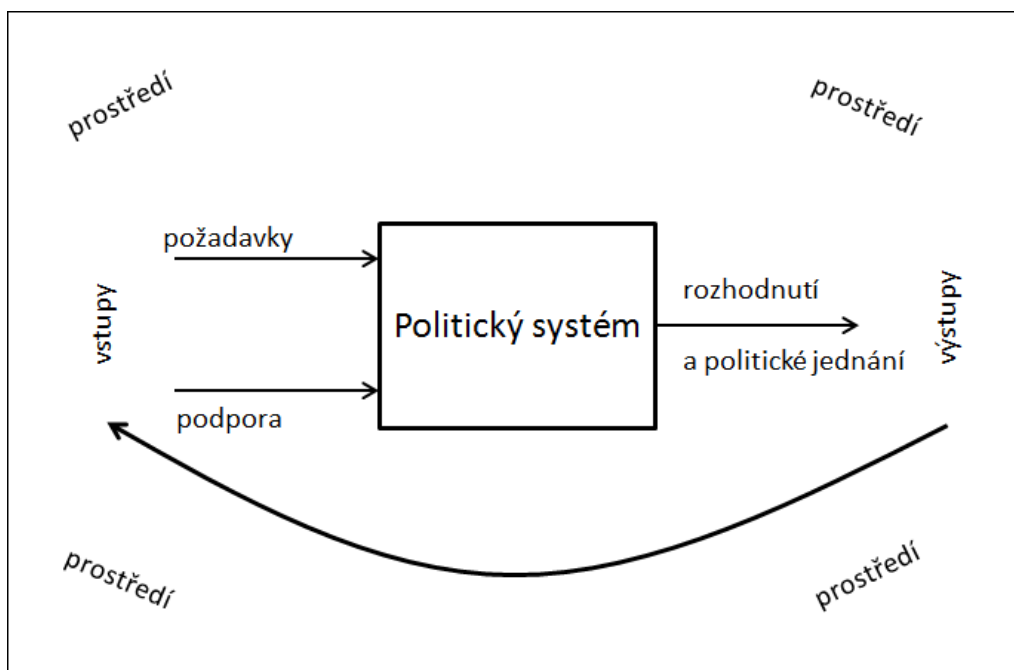

Schéma 18: Zjednodušený model politického systému D. Eastona.
Zdroj: Easton 1965: 112.

Z elementární logiky systémové teorie vyplývá dichotomie politického systému a okolního prostředí. Potřebu další diferenciaci druhé ze dvou částí si uvědomuje i sám D. Easton, a proto následně přichází s koncepcí dělení prostředí na „vnitro-společenské prostředí“ a „vně-společenské prostředí“ (Easton 1979: 30, cit. ve Fiala, Schubert 2000: 57). Toto rozdělení přitom ve formální koncepci státu, jež se přibližuje od abstraktnějšího pojetí politického systému k ideálnímu předobrazu státu coby reálné entity, má ekvivalent státní hranice – dělicí linie mezi vnitřní politickou a institucionální soustavou a mezinárodním prostorem, kde stát postrádá pozici suveréna.

Stejně jako prostředí, tak i politický systém se při vyšší rozlišovací úrovni rozpadá z monolitního prvku (*black box*) na soubor interakčně provázaných prvků, plnících odlišné funkce a hájících partikulární zájmy uvnitř systému. Ty navíc nejsou vždy v souladu se zájmem celku a, což je horší, nezřídka se projektují ve formě výstupu politického systému do prostředí (v našem případě tato situace nastává při konfliktu civilního a vojenského sektoru). Variací modelů vnitřního uspořádání je nepřehledné množství, stejně jako determinantů jejich zobrazení, odvozených z účelu použití (jako příklad

viz schéma 19), avšak pro pochopení eventuálního antagonistického jednání vnitřních součástí politického systému je nezbytné zahrnout do modelu parametr sdíleného přijímání vstupu.

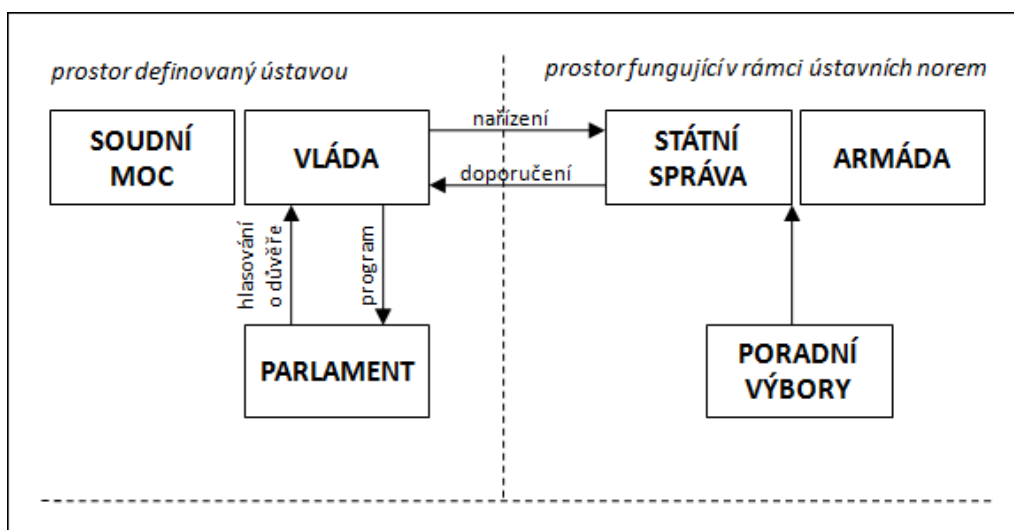

Schéma 19: Vnitřní segmentace politického systému liberálně-demokratického uspořádání.
Zdroj: upraveno z Allum 1995: 12.

Ačkoli zjednodušený, upozorňuje námi předložený model vnitřního uspořádání politického systému na důležitý aspekt vlivu vstupů z prostředí na rozhodovací proces (viz schéma 20). Tyto informace, produkované společností v podobě požadavků či podpory, jsou sice přímo adresovány politickému systému – této černé skřínce obsahující mechanismus tvorby rozhodnutí a jednání, avšak po průchodu hranic, oddělující jej od původce vstupu, se tento impuls dále větví, přestože byl určen politickým představitelům zákonodárné a výkonné moci státu. Tyto vstupy tak zaznamenává každá vnitřní součást systému bez ohledu na to, že nepatří mezi její adresáty a nenesou primární odpovědnost za následnou reakci v podobě formulace výstupu. Jinými slovy, vnitřní segmenty systému, jimiž jsou bezpečnostní aparát (včetně armády) a byrokracie, nejsou „hluché ani slepé“ vůči dynamice prostředí. Ta je ovlivňuje buďto přímo a ihned, anebo (skrže rozhodnutí vlády a zákonodárského sboru, jímž jsou formálně podřízeny) s jistým časovým odstupem. Struktura systému tedy je při posuzování faktorů zcela relevantní.

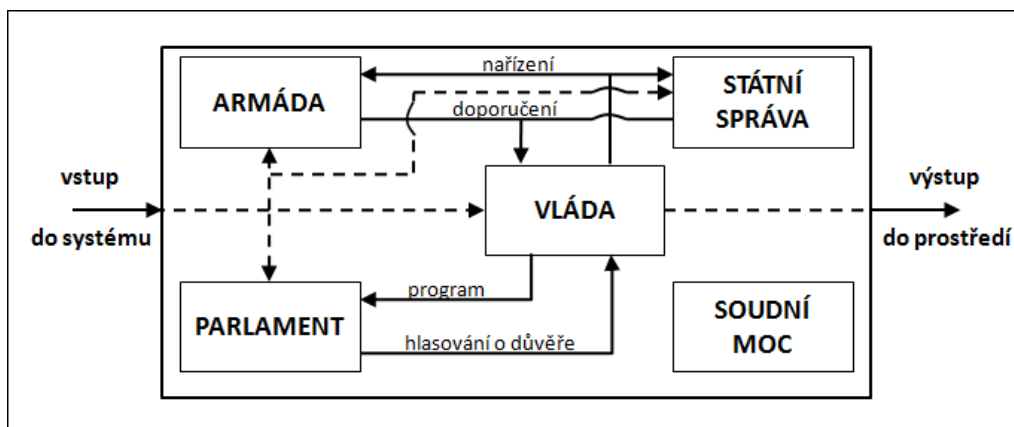

Schéma 20: Zjednodušené znázornění vnitřního uspořádání politického systému zachycující sdílené přijímání vstupu.
Zdroj: autor.

Jednotliví faktory se od sebe liší, vedle svého původu, také dobou jejich působení na míru rizika převratu, neboli fází procesu vzniku VoP, v níž dochází k jejich aktivaci. Dlouhodobě působící faktory se spolupodílejí na utváření motivačního prostředí svádějícího k úvahám o převratu, kdežto faktory umožňující jeho provedení jsou krátkodobé povahy. Pro pochopení časového rámce, v němž se kauzální model pohybuje, je nutné předložit temporální vyjádření samotného předmětu výzkumu, tedy VoP, od něhož se časový rámec odvozuje. Tento časový model VoP je rozdělen do čtyř základních fází vzájemně oddělených hraničními událostmi (viz schéma 21).

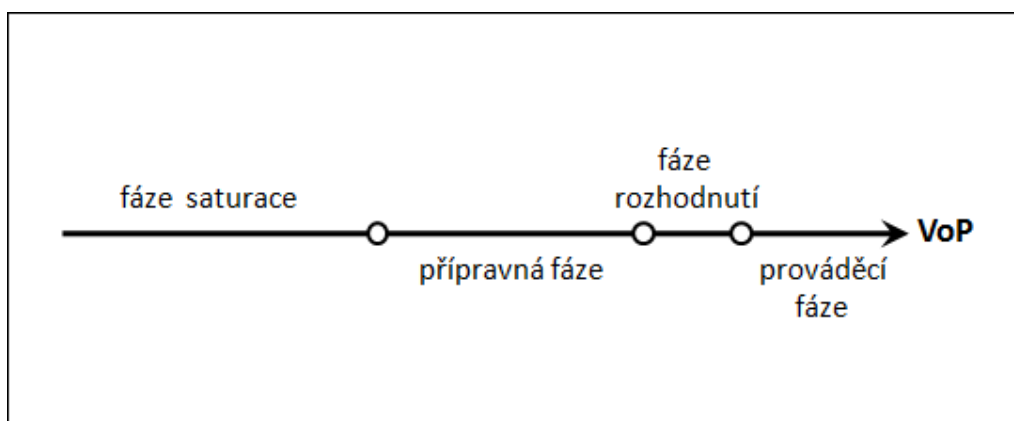

Schéma 21: Zjednodušený časový model vojenského převratu.
Zdroj: autor.

Každá z těchto fází je specifickým úsekem procesu vzniku a realizace VoP, který je definovaný nejen časově (vzdáleností od finálního výsledku procesu), nýbrž také obsahově – souborem faktorů, jež v dané fázi aktivně působí na uvedený proces. Během saturace dochází k naplnění strukturálních

podmínek vycházejících převážně z prostředí politického systému a produkujících vstupy směřující do systému. Ty pak, díky sdílenému přijímání, registruje armáda *inter alia*. Utváří se obraz patologické společnosti, čímž jsou ozbrojené síly motivovány k přijetí myšlenky VoP za vhodnou cestu ke změně poměrů. S jistou nadsázkou lze konstatovat, že v rámci saturační fáze VoP se formuje kombinace příčin, jež dohromady tvoří nutnou podmínku pro jeho uskutečnění. Následuje přípravná fáze, v jejímž průběhu nabývá plán provedení VoP reálných podob. Armáda je přesvědčena o potřebě řešit nastalou nepříznivou situaci, a zvažuje své možnosti odvíjející se od vlastních kapacit a zranitelnosti režimu. Souběžně s tím jsou aktivovány další faktory zvyšující pravděpodobnost konečného rozhodnutí o provedení převratu, které je přijímáno v další fázi. Poslední, prováděcí fáze je pak provázena s reakcemi dalších aktérů na VoP. Jejich razance, s níž musí organizátoři převratu předem počítat, je může již v některé z jeho předchozích fází odradit od jeho uskutečnění.

Při pohledu na časový model VoP nicméně vyvstává konceptuální problém ostroty, ohraničitelnosti jednotlivých fází. Kdy jedna fáze přechází v druhou? A lze tento přechod vůbec indikovat? Nabízí se myšlenka existence kritických faktorů, které de facto zprostředkovávají mezifázové přechody.

3.2.2. Kauzální model vojenského převratu

Z výše uvedeného přehledu faktorů, které dle hlavních teoretických přístupů ve výzkumu VoP sehrávají v procesu utváření podmínek příznivých pro výskyt převratu více či méně důležitou roli, jsou zřejmé přinejmenším dvě skutečnosti. Zaprvé - dosavadní výzkum VoP je značně neucelený (s čímž se tento text pokouší vyrovnat). Zadruhé – má-li kauzální model, jehož cílem je schematické znázornění příčinných vazeb nezávislých proměnných na VoP, obsáhnout výsledky jednotlivých převládajících teoretických koncepcí musí tomu přizpůsobit svou strukturu a rozsah. Vzhledem k tomu, že se pro naše potřeby nenabízí kompletní celkový kauzální model VoP (z důvodu již zmíněné neucelenosti výzkumu), jehož správnost by mohla být ověřena řadou případových a srovnávacích studií, je třeba při jeho sestavení postupovat cestou abduktivního usuzování. Tato abdukce navazuje na induktivní inferenci provedenou autory výzkumu převratu, kteří tak dospěli k vyjádření substantivních teorií, z nichž v našem výzkumu vycházíme. V ideálním případě

by pak náš abdukci složený agregátní kauzální model měl být ověřen deduktivním zkoumáním.

Kauzální model VoP (viz schéma 22) lze na základě příčinného provázání všech faktorů rozdělit na dva segmenty, které jsou mezi sebou provázány pouze minimálně: *kontextuální část* (viz schéma 23) a *klasifikační část* (viz schéma 24). Každá z nich si přitom zasluhuje vlastní regresivní analýzu.

Kontextuální část je tvořena faktory, v terminologii kauzálního modelu VoP procesními nebo prostými událostmi (Lemmer 2013: 145), které v konečném výsledku vedou k vytvoření příležitostí k realizaci VoP. Všechny faktory *kontextuální části* pocházejí z prostředí mimo působnost armády, tudíž mezi nimi není žádný *faktor armády* (viz tabulka 9), a z pohledu subjektu převratu se tak jedná o proces tvorby vnějších předpokladů růstu pravděpodobnosti provedení VoP. Na konci řetězce na sebe navazujících příčin a důsledků se v této části nacházejí tři spouštěcí faktory: „zpochybnění legitimacy“, „politický chaos“ a „bezpečnostní krize“. Tyto faktory, které lze s použitím terminologie T. Birklanda označit díky jejich klíčové roli v procesu vzniku VoP za „ohniskové události“⁵² (2011: 180), mají přímý vliv na procesní událost „rozhodnutí“. Tato událost, společná oběma částem kauzálního modelu, představuje finální bod posloupnosti příčin (v časovém modelu VoP definovaný jako „ fáze rozhodnutí“; viz schéma 21), jehož důsledkem je (v našem modelu dokonaného VoP) provedení převratu. Zbylé „neohniskové“ spouštěcí faktory („bezpečnostní hrozby“, „destabilizační vlna“ a „etnická nestabilita“) zaujímají vzhledem k tomu, že nemají přímou příčinnou vazbu na událost „rozhodnutí“, pozici příčin trojice „ohniskových událostí“ a nacházejí se v posloupnosti o jednu úroveň nazpět.⁵³

Jak již bylo zmíněno, *kontextuální část* kauzálního modelu popisuje vliv vybraných režimních, společenských a zahraničních faktorů na formování vnějších záminek pro VoP, po jejichž zvážení armáda nakonec rozhodne o provedení, či odmítnutí plánu na jeho realizaci. „Destabilizační vlna“

⁵² „Ohniskové události představují ‘spouštěcí mechanismy’ [faktory – pozn. autora], proměňující [relativně] nevýznamné problémy na problémy vyžadující zásadní rozhodnutí. Mezi znaky ohniskových událostí patří jejich náhlost a relativní vzácnost, avšak důsledky ohniskových událostí jsou velkého rozsahu. Díky svým charakteristikám si ohniskové události získají rychlou pozornost politických aktérů“ (Machoň 2015: 9).

⁵³ Jedná se mimochodem o zajímavé zjištění, že mezi spouštěcími faktory neintervenuje žádný strukturální. Spouštěcí faktory tak, dle očekávání, zastávají v kauzálním modelu pozici koncových událostí. Lze navíc předpokládat, že se může jednat o obecně platné pravidlo.

postupující mezinárodním politickým systémem společně s „bezpečnostními hrozbami“, které mohou pocházet jak z mezinárodního, tak i vnitropolitického prostředí, způsobují bezpečnostní destabilizaci, jež může přerůst až do „bezpečnostní krize“. Takovéto vážné narušení obecného pocitu bezpečí ve společnosti, přitom zároveň podkopává legitimitu politického režimu, který není sto naplnit svou elementární funkci a garantovat bezpečí svých obyvatel. Na „zpochybnění legitimacy“ se rovněž podílí „kabinetní rivalita“ zapříčiněná konfliktem zájmů vzájemně zneprátených etnických skupin. Takováto rivalita je totiž často příčinou vnitřní paralýzy vlády a jejího štěpení, čímž je vážně poškozena její důvěryhodnost. Jedná se o implementaci teorie náказы a částečně teorie legitimacy (koncepte bezpečnostních hrozeb coby původců delegitimizace) a politicko-ekonomického přístupu, který hojně využívá abstrakce bezpečnostní krize a jejího vlivu na zhoršení ekonomické, ale především politické stability státu.

Kromě „kabinetní rivality“ se „etnická heterogenita“ projevuje na všeobecné „etnické nestabilitě“, projevující se lidovými, nezřídka násilnými nepokoji. Poslední zmíněná událost je spouštěcím faktorem (mnohdy paralelně aktivovaným s „bezpečnostní krizí“), který však není ohniskovou událostí a jen dále přispívá k podlamování základů systému, vyostřujícího se do stavu „politického chaosu“. Stav faktické absence uznávané, či alespoň značně nezpochybnované politické autority může být dále navozován „politickým vakuem“, tedy vyprázdněním mocenského prostoru výkonné složky státu, jež má, *inter alia*, za úkol vymáhat dodržování normativního řádu a posilovat autoritu státu ve společnosti. Tato „kauzální větev“ je projekcí premis teorií etnického antagonismu a legitimacy, sekundárně pak i vojenské dostřednosti a protiváhy, pracující s konceptem heterogenní etnické skladby.

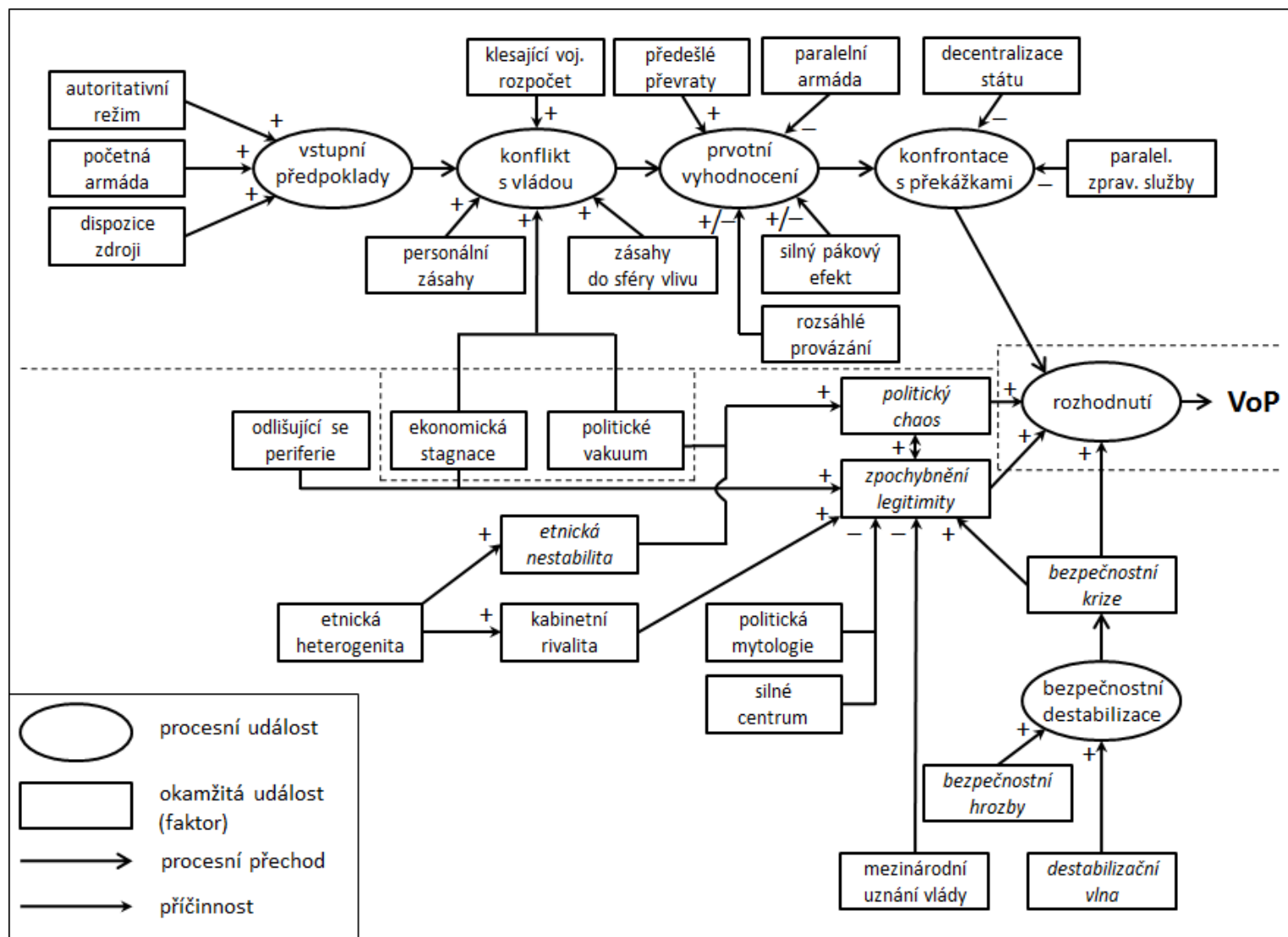

Schéma 22: Syntetizovaný kauzální model vojenského převratu.
 Zdroj: autor.

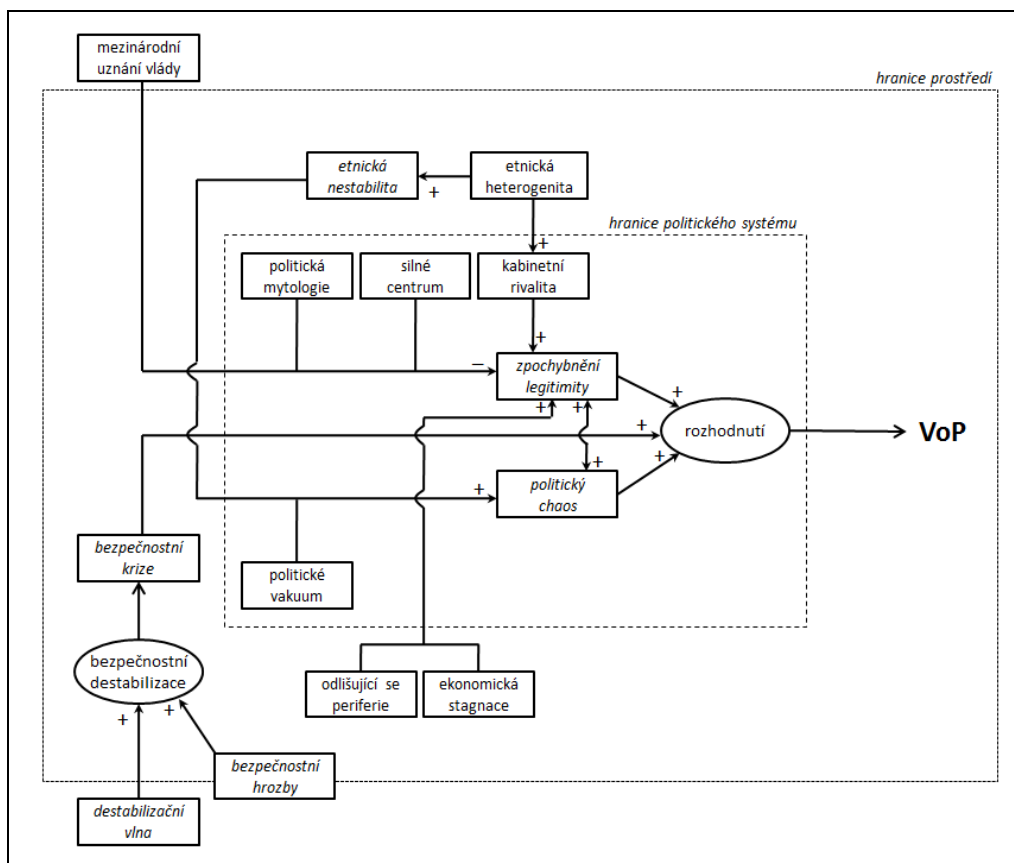

Schéma 23: Kontextuální část kauzálního modelu vojenského převratu.
Zdroj: autor.

Druhou část kauzálního modelu představují na rozdíl od části předešlé zejména faktory pocházející z armády a režimu. Jak již napovídá její označení, znázorňuje *klasifikační část* dynamiku uvnitř subjektu převratu, přičemž má podobu několikafázového hodnocení vnitřních a vnějších okolností. Ty mohou při určitém nastavení přesvědčit armádu o vhodnosti, či dokonce nutnosti realizovat VoP. O jeho skutečném provedení je přitom rozhodnuto v průběhu poslední procesní události („rozhodnutí“ popsáno v *kontextuální části*), do níž subjekt VoP vstupuje s úmyslem uskutečnit převrat a pouze vyčkává na aktivaci jedné či více ohniskových událostí.

Regresní analýzou sledu událostí *klasifikační části*, která je výlučně vztažena k subjektu, lze dospět k jejímu pochopení. Než je armáda schopna rozhodnout o (ne-)provedení VoP, musí se do jisté míry vypořádat se systémovými překážkami. Jsou jimi „decentralizace státu“ a síť „paralelních zpravodajských služeb“. Riziko odhalení příprav VoP nebo kladení značného odporu jeho realizaci musí armáda do svých úvah zahrnout rovněž. Ke konfrontaci je tak nutné odhodlání založené na příznivých výsledcích

hodnocení předpokladů úspěšnosti tak riskantního podniku, jímž vojenský převrat bezesporu je. Zatímco historická zkušenost s „předešlými převraty“, zvyšují riziko VoP, existence „paralelní armády“ naopak posilují odolnost režimu. Zbylé faktory „rozsáhlé provázaní“ a „silný pákový efekt“ může mít obojí vliv, jehož povaha je odvislá od „demokratičnosti“ subjektu a objektu VoP (viz problematiku „demokratického převratu v 1.1.6.). Aby ovšem k takovému hodnocení předpokladů vůbec došlo, musí jej armáda vnímat jako opodstatněné. A opodstatněným se stane v důsledku konfliktu armády s vládou, která buďto není schopna, anebo nemá v úmyslu hájit zájmy armády v souladu s jejími náhledy, popř. přímo na tyto zájmy útočí s cílem obnovit či udržet si nad armádou kontrolu. K takovému střetu dochází v důsledku „klesajícího vojenského rozpočtu“ (ať už úmyslnému, či nikoliv), tíživé „ekonomická stagnace“ a vzniku „politického vakua“ (oba faktory jsou pro svůj celospolečenský dopad, zasahující všechny jednotlivce bez ohledu na jejich socioekonomické postavení či pozici v mocenské hierarchii, zahrnutý do obou částí kauzálního modelu), „kompetenčních a personálních zásahů“ v řadách nejvyššího vojenského velení nebo „zásahů do sféry vlivu“, jíž si armáda subjektivně vymezuje. Navíc je nutné, aby armáda splňovala určité predispozice ke konfliktnímu jednání v případě vládních zásahů. Tím se dostáváme na začátek celého kauzálního řetězce *klasifikační části* modelu, kterým je procesní událost, při níž dochází k naplňování predispozice skrze faktory „početná armáda“, „dispozice zdroji“ a „autoritativní režim“.

Na závěr si dovolme stručné shrnutí a zhodnocení zde představeného kauzálního modelu vojenského převratu. Jeho sestavování se řídilo třemi, již z počátku stanovenými podmínkami. Jednak bylo nutné vyhnout se snížení věrohodnosti modelu využitím dílčích výsledků dosavadního výzkumu, tzn. všech kauzálních faktorů nabízených hlavními substantivními teoriemi. Zadruhé mělo být v rámci modelu přistoupeno k rozlišování mezi strukturálními a spouštěcími faktory, protože jejich příčinný vliv je zásadně rozdílného charakteru. A konečně grafické ztvárnění modelu mělo korespondovat s původem jednotlivých faktorů (událostí), resp. s jejich pozicí v politickém systému.

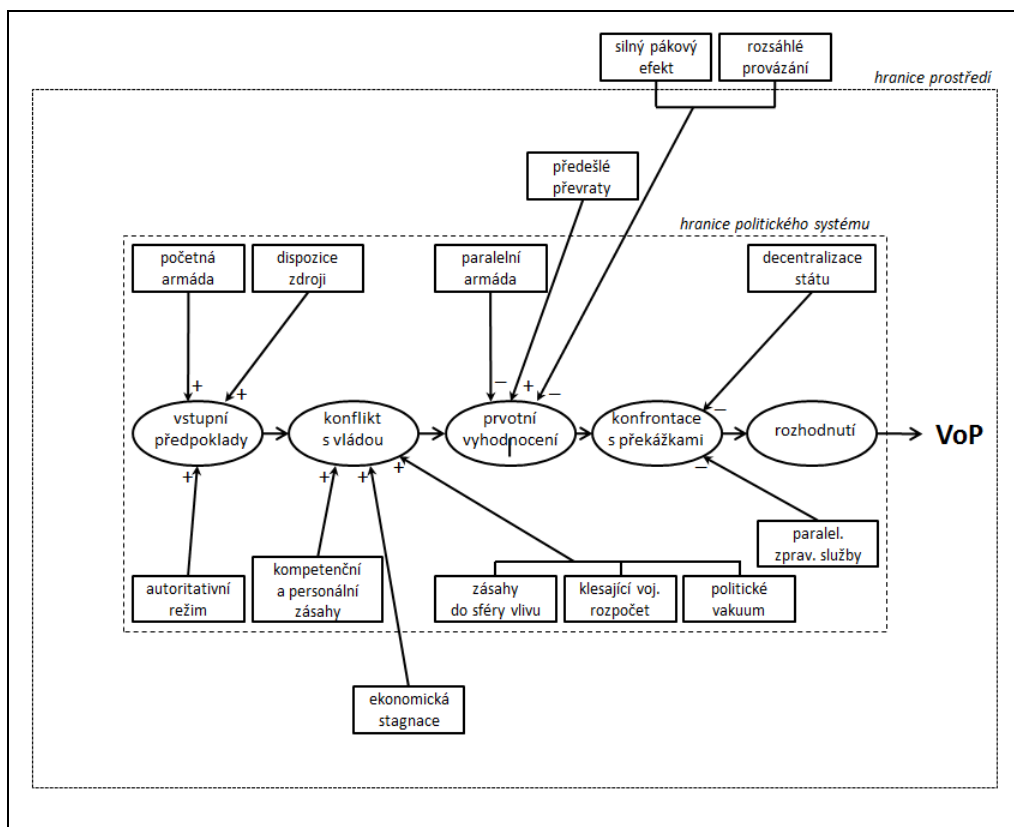

Schéma 24: Klasifikační část kauzálního modelu vojenského převratu.
Zdroj: autor.

V průběhu tvorby modelu se však vyskytlo několik koncepčních problémů, jež je nutné na tomto místě zmínit. Zejména třetí ze zmíněných podmínek se nepodařilo splnit bez výjimek. Důvodem je především dodržení předcházejících dvou podmínek, čímž model nabyl značné komplexnosti. Proto nebylo možné rozmístit faktory v modelu dle jejich původu, aniž by to nebylo na úkor přehlednosti.

Dále není zcela objasněna důležitost *kontextuální části* pro uskutečnění výstupní události – vojenského převratu. Zatímco význam faktorů *klasifikační části* na riziko převratu je zcela nezpochybnitelný (VoP nemůže být realizován, jestliže nemůže armáda vystupovat v roli jeho subjektu), nelze teoretizující abdukci s jistotou vyvodit nezbytnost událostí, které tvoří nebo se podílejí na aktivaci ohniskových faktorů, figurujících na právě na konci *kontextuální části* modelu. Předpokládaný význam těchto ohniskových faktorů je však fundamentální. Vystává ale otázka: Je nutnou podmínkou výskytu VoP naplnění jednoho, dvou či všech zakomponovaných ohniskových faktorů?

Nakonec nemůžeme neupozornit na absenci významné součásti, bez níž nemůže být kauzální model VoP modelem plnohodnotným (alespoň dle

standardů kauzálního modelování anglosaské pozitivistické odborné literatury). Faktory znázorněné v modelu totiž nejsou z hlediska vlivu na výskyt VoP navzájem rovnocenné. Jinými slovy, jejich podíl na vzniku převratu se může pohybovat v rozmezí od nezbytného až po takřka zanedbatelný. Tento problém, řešitelný procentuálním vyjádřením pravděpodobnosti zahrnutí každého jednotlivého faktoru do kauzální posloupnosti, stejně jako odpověď na otázku významu „kontextuálních faktorů“ na výskyt VoP je možné vyřešit pouze prostřednictvím empirického ověřování.

3.3. Dílčí závěr: co je teorie kladiva a kovádky

Výzkum státních převratů (nemluvě o výzkumu VoP) nemá potenciál, a snad ani ambice stát se samostatnou subdisciplínou politických věd, protože epistemologicky, metodologicky a ani svým výzkumným polem a subjektem studie nepřesahuje rámec zkoumání politických systémů a tranzitologie. Neucelená teoretická výbava je zřejmě výsledkem spíše interpretativního zaměření výzkumu, upřednostňujícího studium konkrétních, časové i prostorově jasně vymezených historických událostí. Snahy badatelů v oblasti StP o formulaci všeobecně aplikovatelných postulátů naráží na empirickou limitovanost jejich zájmu, svazující výzkum v jeho samotných počátcích. Současný stav, v němž se výzkum StP nachází, lze popsat jako kvantitativně i kvalitativně rozsáhlou teoretizaci na substantivní úrovni. Stále nedošlo k sestavení formální teorie a od vševysvětlující „velké“ teorii StP (VoP) nás dělí ještě podstatně delší cesta. Navzdory výše uvedeného a nedostatkům přiznaným v předcházející části, které plynou z grafického vyjádření teoretizace vzniku, průběhu a příčinnosti fenoménu vojenského převratu jsme v této práci dosáhli jistého epistemologického posunu.

V této práci předložené závěry představují jednotlivé díly požadované formální teorie vojenského převratu,⁵⁴ který sice tvoří jen jednu ze tří subkategorií státního převratu (viz schéma 4), nicméně výskytem nejčastější a tím pádem i nejvýznamnější fenomén studií StP. Z námi předložené definice VoP (viz 1.2.2.) zcela jednoznačně vyplývá, že jeho subjektem, tedy strůjcem

⁵⁴ Nutno podotknout, že formální je teorie pouze z pohledu studia vojenských převratů. Z perspektivy výzkumu tranzitologických jevů, či jen státních převratů nabývá tato teorie pochopitelně substantivní podobu.

jsou státní ozbrojené síly (ať už jako celek, či pouze jejich fragment), či s určitým zjednodušením armáda. Ta je tedy ústředním předmětem výzkumu, jmenovitě pak její vnitřní struktura a především interní rozhodovací proces nezávislý na vrcholné výkonné moci státu, což je koneckonců zohledněno v kauzálním modelu VoP odlišením jeho *klasifikační části* (viz schéma 24). Vycházejí z definice a kauzálního modelu, který je zase produktem náročného (co se alespoň badatelského záběru týká) syntézy hlavních epistemologických proudů uvnitř výzkumu VoP, a z principu „sněhové koule“ (rozšiřování konceptuálního základu) a současně „prořezávání suchých větví“ (redukce výzkumu na hlavní proudy a odstranění dat, která se duplikují) metody zakotvené teorie, můžeme v této fázi našeho výzkumu přistoupit k vyjádření „teorie kladiva a kovadliny“.

Již z názvu teorie je zjevná hlavní myšlenka, která vznik VoP vysvětluje jako důsledek dvou navzájem se doplňujících kauzálních procesů. Příslušným „kladivem“ jsou silové kapacity a odhodlání armády realizovat změnu vlády násilnou formou či pod hrozbou použití násilí. K tomuto odhodlání dospívá splněním několika podmínek procesu hodnocení zejména interních a režimních, ale také dvou celospolečenských strukturálních faktorů tak, jak je znázorněno v již zmíněné *klasifikační části* kauzálního modelu. Úlohu kovadliny, která vládě *de facto* znemožní uniknout úderu a zesílí jeho účinky, pak plní přítomnost ohniskových událostí završujících *kontextuální část* (viz schéma 23), jež delegitimizují vládnoucí elitu, vedou k bezpečnostní krizi a vyvolávají politickou destabilizaci. V praxi pak erodují mocenskou pozici vlády, redukují její možnosti politického manévrování v rámci politického systému a činí ji zranitelnou vůči VoP (stejně tak lze předpokládat, že i vůči StP či jiným tranzitologickým jevům). Při neexistenci jedné z těchto dvou úderných ploch nemůže k VoP pochopitelně dojít.

Empirické ověřování, které, jak jsme již zmínili, posílí věrohodnost této teorie o vzniku VoP, by mělo obsahovat analýzu nejvíce pravděpodobných (*most-likely*) a nejméně pravděpodobných (*least-likely*) případů, ačkoliv je jejich stanovování relativní a značně závislé na subjektivním posouzení. V podmínkách našeho výzkumu se jedná na jedné straně o uskutečněné VoP, které mohou být jak úspěšné (nastolení nové vlády pod přímou kontrolou armády či podléhající jejímu vlivu), tak v konečném důsledku neúspěšné (vznik vlády nezávislé na armádě), na druhé straně o pokusy o VoP, jež byly ve

finální *prováděcí fázi* (viz schéma 21) zmařeny silovými prostředky nebo veřejným odporem.

4. Případové studie: empirické testování

4.1. Vojenské převraty v Turecku

Turecká armáda, jakožto dítě jednoho z nejznámějších „svobodných důstojníků“ a „velkých modernistů“ Mustafy Kemala (Cook 2007: 15), vytvořila na základě kemalistické politické ideologie, zformované ve 20. letech minulého století, politický systém, na nějž si od té doby kladla patrimonální nárok. Na bázi tohoto systému pak fungoval po celý zbytek 20. století jistý druh hybridního režimu, který se vyznačoval specifickým pluralismem – nikoliv sociálním a politickým, nýbrž institucionálním (Bacik, Salur 2010: 166). Nebyl příkladnou vojenskou diktaturou, ale spíš systémem s dominancí armády (Cook 2007: 15), čímž se může poněkud vymykat modelovému politickému režimu států muslimského světa (více k modelovému režimu viz Martinák 2014). Faktem ale zůstává, že armáda si v průběhu druhé poloviny minulého století v rámci tureckého systému držela výsadní mocenskou pozici, která jí umožňovala zaujmout pozici poslední instance při rozhodování o klíčových politických otázkách země. Institucionální pluralita spočívala⁵⁵ v jasně vymezených rolích politického a armádního aparátu ve státě, kde politici zastupovali funkci reprezentanta partikulárních zájmů různých segmentů společnosti a generalita (společně s byrokracií) dohlížela na integritu státní struktury modelované dle myšlenek kemalismu.⁵⁶ Nemělo by proto být překvapivé, že v takovém politickém systému slouží vojenský převrat jako běžný a legitimní nástroj obrany *raison d'état*.

Na základě závěrů studie B. Dukea lze definovat dvě elementární motivační veličiny, jež v Turecku působily na rozhodování armády o realizaci/nerealizaci vojenského převratu: krizi legitimacy a krizi ekonomickou (Duke 2005: 3). Autor vidí mezi těmito veličinami zřetelnou spojnicí – vzájemnou závislost, která sice skutečně může v případě Turecka platit, avšak v obecném náhledu nemusí být pravidlem. Vážné hospodářské problémy

⁵⁵ Minulý čas je na místě, neboť je značně diskutabilní, do jaké míry je existence institucionálního pluralismu platná v současném Turecku za vlády Recepta Erdoğan. Tato otázka může být námětem minimálně na další plnohodnotnou studii.

⁵⁶ S určitou mírou koncepční shovívavosti připomíná turecký politický systém vojenské dominance korporativistický systém, zejména z pohledu procesu artikulace, agregace a reprezentace dílčích společenských zájmů. Segregované sociální organizace fungovaly nezávisle na sobě a stát vystupoval v roli arbitra mezi jednotlivými skupinami. Tyto sociální aktéry pak stát v opačném směru využíval k manipulaci příslušných segmentů společnosti.

nemusejí mít vždy za následek delegitimizaci panujícího režimu. Vlády naopak mohou v některých případech využít ekonomickou stagnaci k mobilizaci obyvatel a podpoře své mocenské struktury. Při analýze tureckých vojenských převratů ovšem není na škodu zaměřit se právě na Dukem zmíněné veličiny,⁵⁷ protože právě ekonomická modernizace a národní pospolitost jsou hlavními rudimenty kemalistické ideologie.

Príslušníci tureckých ozbrojených sil se v průběhu politického a společenského vývoje postupně stali samostatnou, od zbytku společnosti separovanou sociální skupinou, která již není pouhým zájmovým či nátlakovým aktérem, jak by odpovídalo obecné definici armády (viz 1.2), ale jsou součástí svébytné kulturně-sociální jednotky uvnitř turecké společnosti, tzv. „vojenské enklávy“ (Cook 2007: 14). Ta přitom neformuluje pouze zájmy ozbrojených sil a jejich požadavky vůči státu, nýbrž celý soubor názorů a hodnot, jakousi vlastní životní filozofii i praxi. V případě Turecka je nutné hledat vysvětlení této skutečnosti v jeho dějinách po konci první světové války.

Její závěr se totiž nesl ve znamení hluboké vnitropolitické krize. Sílo revoluční hnutí, které požadovalo definitivní pád absolutistické a teokratické monarchie a vytvoření republiky, založené na sekularismu a nacionalismu – pozdějších základních principech kemalismu. Cílem zkrátka bylo vybudovat zcela nový stát dle měřítek „civilizovaného“ Západu (Villalta 1979: 29).⁵⁸ Nositelkou modernizace a sekularizace byla armáda, která kromě fundamentálních principů kemalismu, na jehož ochránce se pasovala (Bacik, Salur 2010: 167), vytvořila i společenskou strukturu dle idejí meritokracie a egalitářství – politických myšlenek západní filozofie, jež však byly v muslimské zemi, dříve centru velikého chalífátu, naprosto cizorodými prvky (Varol 2012b: 49). Primárním cílem nové republikánské armády tak bylo nejen vycvičit moderního vojáka dle západoevropské vojenské tradice, ale rovněž stvořit nového občana, jenž bude po návratu do civilního života hájit podstatu nového politického režimu (tamtéž, s. 50). V opozici vůči těmto snahám ozbrojených sil, které si vybudovaly renomé díky dlouho a toužebně očekávaným vítězstvím

⁵⁷ Ty jsou přitom v souladu s Heywoodovou typologií (viz 1.2.).

⁵⁸ Dílo Jorgeho Blanca Villalty je potřeba z výzkumného hlediska pojímat s jistým odstupem. Autor se ve své knize netají oddaností odkazu Mustafy Kemala Atatürka a v hodnocení tureckého státníka a „otce Turka“ často sklouzává k nekritickým, někdy až glorifikujícím soudům. Z pohledu analýzy formování Atatürkovy osobnosti v průběhu upadající monarchie, války s Řeckem a budování sekulární republiky je však jeho studie velmi přínosná. O Villaltových sympatiích dostatečně vypovídá fakt, že svou knihu věnoval právě turecké armádě.

a úspěšnou obranou nového státu před řeckou invazí, zpočátku stála silná skupina kleriků, jež za *ancien régime* požívala značné politické moci a společenské prestiže (Villalta 1979: 336). Později, v době konsolidované republiky, byl režimní sekularismus a modernizace *polity* dle standardů Západu trnem v oku politickému islamismu, který apriorně preferuje specifika muslimských politických a sociálních tradic, zatímco armáda v této fázi představovala „zdroj doktrinální čistoty“ politického systému (Duke 2005: 5). Střet mezi těmito dvěma naprosto odlišnými politickými přístupy byl hybnou silou prostupující taktéž historií tureckých vojenských převratů.

Jak uvádí Steven Cook, mezi ústřední zájmy turecké armády patří vedle požadavků ekonomických a vnitropolitických rovněž formulování zahraniční a bezpečnostní politiky (Cook 2007: 18–31). Díky vyhlášení Trumanovy doktríny v roce 1947 se Turecku otevřela cesta do západních bezpečnostních struktur, což vyvrcholilo jeho vstupem do NATO roku 1952. Také svou účastí v korejské válce po boku spojeneckých sil daly kemalistické elity jasně najevo, že jsou rozhodnuty čelit svému „odvěkému“ geopolitickému soupeři v oblasti východního středomoří – Rusku, potažmo Sovětskému svazu. Díky participaci na politice „zadržování komunismu“ mohly turecké ozbrojené síly projít „dramatickou modernizací“ (Varol 2012b: 51) finančně i materiálně podporované Spojenými státy. Vnitřní politické pnutí v Turecku si proto skrze geopolitiku studené války vysloužilo pozornost Washingtonu, přičemž právě turecká armáda byla pro Američany preferovaným partnerem při strategických jednáních.

4.1.1. „Demokratický převrat“ roku 1960

O událostech května 1960 pojednává O. Varol v několika svých textech, přičemž vojenský převrat, který byl v tomto roce proveden tureckou armádou, využívá jako model „demokratického převratu“ *par excellence*. V tomto krizovém období se Demokratická strana (*Demokrat Parti*, DP) tehdejšího ministerského předsedy Adnana Menderese pokusila pomocí nedemokratických a protiústavních politických nástrojů posílit svou pozici a zajistit si setrvání u moci bez „rizika“ svobodné volební soutěže. Autoritářské sklony stranického vedení přitom podnítila i skutečnost, že navzdory budování sociálního státu její podpora mezi obyvatelstvem průběžně klesala (Varol

2012a: 324).⁵⁹ Svým jednáním si proti sobě DP popouzela stále větší část populace – naopak stále menší část obyvatel mohla profitovat z hospodářského vývoje dirigovaného vládní politikou (Kreiser 2010: 205). Vysoká inflace zároveň zvyšovala ceny potravin i spotřebního zboží o 18 % ročně (Feroz 2003: 116).

Turecká armáda, jejíž příslušníci se považovali za ochránce Atatürkova odkazu, byla postavena před volbu mezi věrností Menderesově vládě a oddaností ideálu národní jednoty (jednoho z pilířů kemalismu) spojeného se specifickou strukturou politického systému, jíž můžeme nadneseně označit za „autoritarismus s demokratickou fasádou“ a která byla právně zakotvena již v roce 1923 Zákonem o základních organizacích (Cook 2007: 96). K masovým, původně studentským protivládním protestům, k nimž se v květnu 1960 začala přidávat širší veřejnost, se tak nakonec přidali i kadeti vojenské akademie v Ankaře. Demonstrace narušovaly bezpečnostní situaci jak v metropoli, tak i v Istanbulu, kde muselo být přerušeno zasedání Rady ministrů států NATO. Turecké hospodářství stálo na pokraji kolapsu (Feroz 2003: 118). Legitimitu ztrácející režim nakonec zavedl armádě záminku k převratu svým nařízením k zahájení ostré střelby do demonstrantů.

Za pozornost také stojí stanovisko Západu k vojenskému převratu v Turecku. Spojené státy se zcela zdržely kritiky, čemuž zřejmě napomohla Menderesova snaha o získání hospodářské pomoci od Sovětského svazu (Kreiser 2010: 206). Také pro západní Evropu bylo Turecko strategickým spojencem v probíhající studené válce a turecké snahy o diplomatické a ekonomické přiblížení se Evropskému hospodářskému společenství (Turecko podalo žádost o členství v EHS roku 1959) mohly snadno napomoci k přimhouření očí nad svržením stále autoritativnější vlády.

4.1.2. „Převrat memorandem“ roku 1971

Vývoj na vnitropolitické scéně Turecka šedesátých let 20. století nesl, jak si ukážeme v další části, mnoho podobných prvků s léty sedmdesátými. Obě dekády byly zakončeny vojenským převratem, který byl ve své podstatě

⁵⁹ Vrcholem těchto jeho snah bylo zřízení parlamentní komise „McCarthyho stylu“ (Varol 2012a: 325), jejímž úkolem bylo vyšetřování „podvratných živlů“ (označení skupin občanské společnosti, pod něž bylo možno zahrnout prakticky každou opoziční sílu) a která byla obdařena značnými pravomocemi: prováděním cenzury tisku, ukládání trestů vězení až na tři roky, možností zakázat až na tři měsíce politickou činnost subjektům vyšetřovaným státními orgány (Kreiser 2010: 206).

reakcí na stejný fenomén: bezpečnostní destabilizaci vyvolanou politickou radikalizací mas nespokojených s politikou režimu a ekonomickou situací země (v 60. letech navíc podnícenou událostmi na mezinárodním poli). Režimy nebyly schopny adekvátně reagovat na vyhrocující se společenskou atmosféru – vlády se střídaly průměrně jednou ročně (tamtéž: 207). Na konci šedesátých let navíc ovládlo tureckou ulici a turecké univerzity mohutné levicové hnutí.

Toto hnutí, jež nabylo globálního rozsahu a které se přelévalo přes jednotlivé státy Západu, našlo mladou tureckou generaci hladovějící po nových myšlenkách a ideálech sexuální revoluce, hippie kultury, pacifismu, environmentalismu, feminismu, lidsko-právní filozofie; jinými slovy, myšlenky postmaterialismu padly v Turecku na úrodnou půdu. Vnímání turecké mládeže – zejména univerzitních studentů – bylo rovněž senzitivní vůči mezinárodnímu dění: palestinskému konfliktu, válce ve Vietnamu, kulturní revoluci v Číně, revolučnímu boji Ernesta Rafaela „Ché“ Guevary v Bolívii, studentským bouřím ve Francii a v neposlední řadě také invazi „spřátelených vojsk“ do Československa. Tento nesmírně barvitý mix levicového idealismu se ovšem nutně musel střetnout s realitou turecké společnosti a politické praxe, čímž se nastartovala „destabilizační spirála“ (Findley 2010: 314), ukončená až VoP na počátku sedmdesátých let. Opakující se masové demonstrace paralyzující velká turecká města, politicky motivované bombové útoky ze strany pravicových bojůvek mířené proti univerzitním profesorům, únosy zahraničních (amerických, izraelských) občanů levicovými radikály, loupežná přepadení bank vedená „městskými guerillami“ studentů inspirovaných latinskoamerickým bojem za socialistickou revoluci, průmysl skomírající pod tíhou nikdy nekončících stávek – to vše se spolupodílelo na anarchii, do níž se Turecko propadlo počátkem roku 1971 (Feroz 2003: 147; Findley 2010: 316). Režim *de facto* ztratil jak svou legitimitu vládnout, tak i schopnost naplňovat své elementární funkce.

Ozbrojené síly byly k vydání „memoranda“ adresovaného kabinetu Sulejmana Demirela motivovány také nárůstem aktivit různých islamistických stran a organizací, jako například Strany národního pořádku (tamtéž: 147; Findley 2010: 315). Tato uskupení otevřeně odmítala kemalismus a sekulární podstatu Atatürkova odkazu. Navzdory celkové degradaci vlivu státního aparátu na bezpečnostní situaci v zemi a na rychlé zhoršování hospodářské

kondice (Feroz 1977: 201) však nelze jednoznačně tvrdit, že VoP roku 1971 (stejně tak 1980) byl doprovázen signifikantním konfliktem zájmů mezi armádou a vládnoucím režimem.

4.1.3. „Profesionální“ převrat 1980

Na rozdíl od předchozího desetiletí, se 70. léta v Turecku nesla ve znaku bipolární destabilizace společnosti. Zásah armády z jara 1971 proti anarchii vyvolané především silným levicovým antisystémovým hnutím posílil pozici pravicových radikálů, kteří již byli schopni a ochotni se s extrémní levicí utkat v ulicích o přízeň veřejnosti. „Dramatické zhoršení rámcových hospodářských podmínek v polovině sedmdesátých let“ (Kreiser 2010: 207) pouze přispělo k celkové nespokojenosti obyvatelstva s bezpečnostní situací, vyznačující se ozbrojenými střety mezi levicovými a pravicovými bojůvkami.

Pokud bychom chtěli dospět ke zjednodušenému závěru, pak můžeme přijmout tvrzení, že se scénář šedesátých let opakoval. Tedy alespoň z pohledu vojenských špiček. Jistou odlišnost lze nalézt z perspektivy ekonomických ukazatelů: recese hospodářství byla důsledkem globálního vývoje, v němž se odrazily zejména tzv. ropné šoky let 1973 a 1979, jež Turecku, které bylo a stále je životně závislé na importu pohonných hmot, musely nutně přinést značné problémy (Findley 2010: 324–325). Avšak z holistického pohledu byla celostátní krize opět způsobena souhrou negativních faktorů, mezi nimiž převládaly hlavně zhoršení socioekonomických podmínek, násilnosti v ulicích a růst popularity islamistických hnutí (Burak 2011: 151), vyzívajících k zavržení kemalistické státoprávní doktríny. Jen pro ilustraci: počet obětí politicky motivovaných vražd vzrostl v Turecku z 231 (1977) na 2812 v roce 1979 (Findley 2010: 320). Násilnosti byly výsledkem konfliktů vedených nejen mezi levicí a pravicí, ale též na konfesní (sunnité-alávité) a etnické (Turci-Kurdové) linii. Na regionální úrovni pak velitelé jednotlivých ozbrojených milic vyřadili ze hry orgány státní správy a začali je nahrazovat svými klientelistickými sítěmi. Náčelník generálního štábu generál Kenan Evren tak vydal v červnu 1980 rozkaz k provedení „operace vlajka“, pečlivě připravené již před šesti měsíci. Armáda obsadila veřejný prostor a nastolila vládu vojenské junty.

4.1.4. „Postmoderní“ převrat 1997

Vojenský převrat z února 1997 představuje mezi převraty provedenými tureckou armádou výjimku. Za prvé, legitimita islamistické strany Nekmetina Erbakana nebyla od voleb 1995, kdy zaznamenala výrazný úspěch zejména díky protestním hlasům voličů nespokojených se zhoršujícím se ekonomickým vývojem (Taspinar 2008: 11), zpochybněna žádnými masovými projevy nevole obyvatel vůči její politice. Akce armády tak byla vedena výhradně za účelem odstranění vlády, která podle svého programu představovala hrozbu pro sekulární charakter kemalistického politického systému (Burak 2011: 152). Za druhé, po konci studené války a rozpadu Sovětského svazu vyprchala nekritická trpělivost Západu s politickými experimenty, které turecká armáda každé desetiletí realizovala, čili si strůjci VoP si již nemohli být jisti diplomatickou podporou pro své zamýšlené kroky.

Ve prospěch svého postupu mohla přitom armáda argumentovat neutěšeným stavem národního hospodářství a narušenou bezpečnostní situací ve spojitosti s ozbrojeným separatistickým hnutím Kurdů. V roce 1994 dopadla na Turecko první vážná ekonomická krize tzv. neoliberální éry hospodářství (od poloviny 80. let), která se projevila zhoršenou fiskální a platební bilancí a jejíž důsledky vyžadovaly zásah Mezinárodního měnového fondu (Önis 2010: 52). Také jeden z pilířů Atatürkova dědictví, jímž v tomto případě byla idea národní jednoty, byl ohrožen bojem Kurdů za nezávislost pod vlajkou Kurdské strany pracujících. Dle slov Ö. Taspinara posiloval společenský a bezpečnostní vývoj zdání, že se Turecko vrátilo do období dvacátých a třicátých let 20. století, kdy mladá republika čelila antisystémovým silám kurdských separatistů a politického islámu (Taspinar 2008: 11).

4.1.5. Turecké vojenské převraty z pohledu kauzálního modelu

Jak vyplývá z předchozích podkapitol, historie tureckých VoP nabízí relativně bohatý studijní materiál a tím pádem také případové studie vhodné pro naše účely. Čtveřici výše analyzovaných státních převratů lze definovat jako úspěšné VoP, které ustanovily buďto vojenskou vládu (1980), anebo zcela podřídily civilní vládu zájmům armády (1960, 1971), popř. nahradily jednu civilní vládu za jinou, z pohledu armády „přijatelnější“ (1997). I když s rozdílným výsledkem, všechny naplnily definitorní parametry úspěšného

VoP (viz 1.2.2.), avšak zjevně za přítomnosti různých kauzálních faktorů. Retrospektivní analýzou nyní zjistíme kompatibilitu čtyř tureckých VoP se syntetizovaným kauzálním modelem.

„Demokratický převrat“ z roku 1960 takřka bez výjimek splňuje předpoklady vzniku VoP vytyčené při sestavování kauzálního modelu. Rozhodnutí armády uskutečnit VoP bylo motivováno vznikem bezpečnostní krize provázené násilnými projevy masové nespokojenosti s politikou vlády, která současně ztrácela legitimitu z důvodu vážné ekonomické stagnace. Legitimita nemohla být v této krizové situaci posílena funkční politickou mytologií – v tomto případě ideologie kemalismu byla v rozporu se snahou vlády o ústavní reformy, jež měly posílit její pozici v rámci politického systému – ani mezinárodní podporou, poněvadž Spojené státy americké jakožto hlavní spojenec Turecka vnímaly snahu jejích představitelů o navázání hospodářských vazeb se Sovětským svazem nelibě. V této pro VoP příznivé konstelaci splňovala armáda vstupní předpoklady k realizaci převratu a dostala se do konfliktu s vládou, která ohrožovala zakládající principy tureckého státu. Zajištění jejich přetrvání přitom spadalo do sféry vlivu ozbrojených sil. Značné hospodářské potíže, *de facto* pasivní podpora ze strany amerického spojence, jehož pákový efekt je pravděpodobný, a absence efektivních strukturálních překážek představovaly kontextuální podmínky využití k provedení vojenského převratu (viz schéma 25).

U následujících dvou převratů (1971, 1980) byla souhra faktorů obdobná, avšak s dvěma zásadními rozdíly. K motivaci armády realizovat VoP nelze přičíst přímý střet s vládou, nýbrž „ekonomickou stagnaci“ ohrožující materiální, ale taktéž ideologickou pozici armády (coby „ochránce Turecka“) a „politické vakuum“ projevující se ztrátou vládní kontroly nad děním v zemi. Tyto faktory sekundárně působily na zhoršení vztahů mezi ozbrojenými silami a vládou neschopnou ochránit jejich zájmy. Zřejmě nezanedbatelnou roli sehrál také faktor „předěšlé převraty“, který v roce 1960 pochopitelně absentoval. Poslední z tureckých VoP (1997) se od ostatních liší především absencí delegitimace vlády a naopak přítomností etnické nestability mezi většinovými Turky a kurdským separatistickým hnutím.

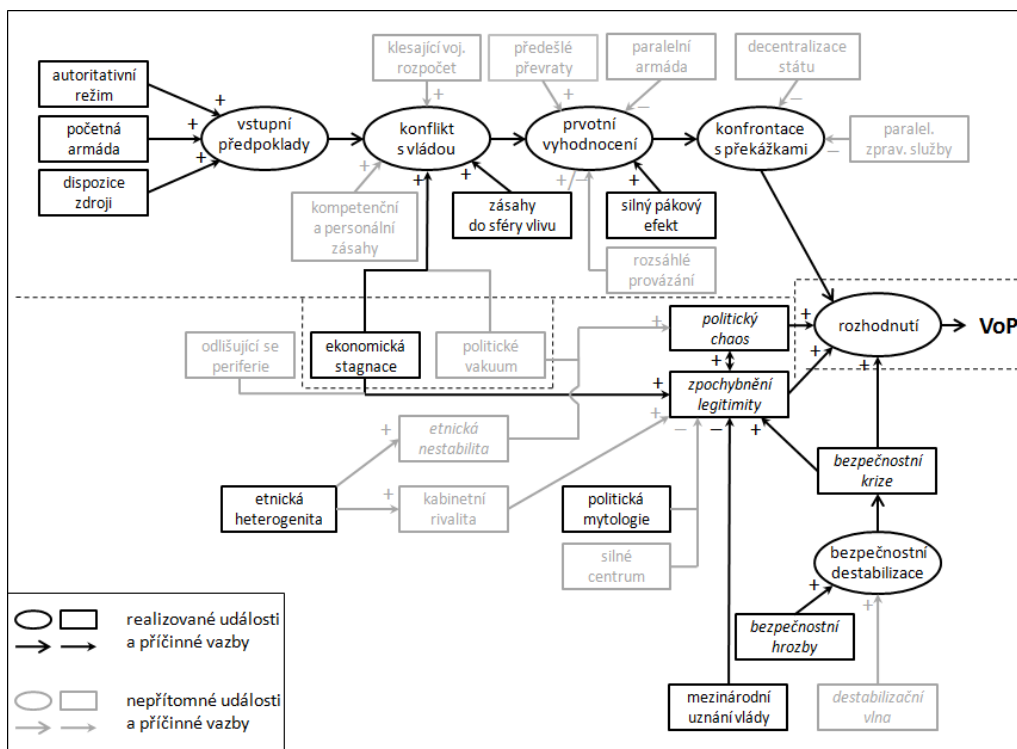

Schéma 25: Kauzální model vojenského převratu 1960 v Turecku.

Zdroj: autor.

Kromě toho, že turecká historická zkušenost s vojenskými převraty poskytuje studijní materiál bez možnosti synchronního srovnání, je navíc omezená ve smyslu jednotvárného charakteru svých případů, protože předkládá pouze úspěšné odstavení vlád ozbrojenými silami. Z tohoto důvodu je nutné rozšířit případové studie na další státy a neúspěšné VoP.

4.2. Vojenské převraty v Pákistánu

Pákistán se od získání nezávislosti – po rozdělení Britské Indie ve dva nástupnické státy (1947) – stal dějištěm několika vojenských převratů, které významně spoluutvářely historii všech sfér života země a předznamenaly její budoucí politickou, ekonomickou i sociální evoluci. Mnohdy překotný politický vývoj tu navíc dal vzniknout množství faktografických nejasností, mezi něž patří i zdánlivě triviální otázka, kolik přesně převratů provedených ozbrojenými silami v zemi proběhlo. Autoři věnující se této problematice totiž rozeznávají tři (Bhave, Kingston 2009: 7–13; Siddiqa 2007: 72)⁶⁰ až pět

⁶⁰ Dvojice autorů A. Bhave a Ch. Kingston ve svém citovaném příspěvku vylučují ze zkoumané množiny vojenských převratů změnu režimu z roku 1969, tzn. nahrazení prezidenta Muhammada Ajjúba Chána generálem Agou Muhammadem Jahja Chánem. Jejich argumentaci

(Ibrahim 2009: 1–2)⁶¹ událostí, které lze interpretovat jako VoP. Nejčastěji se ovšem můžeme při studiu pákistánských dějin setkat s tvrzením, že během druhé poloviny 20. století byl v této zemi vojenský převrat realizován celkem čtyřikrát (např. Haqqani 2005: 37; Hassan 2011: 67; Marek 2003: 215–258) a sice v letech 1958, 1969, 1977 a 1999.

Pro svou ontologickou přitažlivost a epistemologickou otevřenost je Pákistán předmětem nepřeborné řady výzkumů, jejichž motivem je identifikace důvodů tak často se opakujících vojenských převratů. Amina Ibrahim, autorka jedné z těchto studií, provedla monitorovací analýzu 18 odborných příspěvků pocházejících od 15 různých autorů, jejichž motivem je nalezení kauzality mezi VoP a vybranými nezávislými proměnnými. Závěrem svého rozboru definovala závislou proměnnou „výskyt vojenského převratu“ jako funkci čtyř souhrnných příčin: institucionálních zájmů, vnějších hrozeb, civilní vlády, vnitřních hrozeb (Ibrahim 2009: 4).⁶² Jestliže provedeme komparaci její typologie s Heywoodovou (viz 2.1.), zjistíme, že i navzdory terminologické odlišnosti a rozdílnému řazení jednotlivých příčin do definovaných podskupin existuje mezi výsledky těchto studií obsahový průnik. Jako hlavní a dle autorky podceňovaný faktor podílející se na vzniku VoP působí nepříznivá ekonomická situace, která nicméně je do naší analýzy zahrnuta (viz 2.3.7.).

Pákistán lze poněkud nadneseně označit za zemi s tradicí intervencionalistické armády *par excellence*. Je typickým státem postkoloniálního světa, na nějž se vztahuje teorie modernizace

založenou na faktu, že převratem nebyla změněna podstata režimu a došlo tedy pouze k přechodu daného režimu do další fáze (Bhave, Kingston 2009: 7). Lze konfrontovat s názorem, že armáda protiústavním převzetím moci z rukou prezidenta existenci dosavadního režimu iniciativně ukončila.

⁶¹ Tento počet převratů bývá udáván s poukazem na dva po sobě jdoucí VoP uskutečněné v roce 1958, kdy civilní (generál ve výslužbě) prezident Iskandar Mirza zrušil platnost ústavy, rozpustil zákonodárný sbor, vyhlásil výjimečný stav a veškerou moc předal do rukou armádního velení (Marek 2003: 215), čímž *de facto* provedl vojenský puč. Po necelém měsíci však byl odstaven od moci generálem Ajjúbem Chánem, který od něj převzal prezidentský úřad. Většina literatury však chápe tyto dva takřka bezprostředně po sobě proběhnuvší převraty jako celistvý důsledek předchozí politické nestability a z analytických důvodů jsou autory studovány souhrnně (Ibrahim 2009: 1).

⁶² V rámci jednotlivých skupin příčinných okolností Ibrahim identifikuje několik zástupných případů. Do skupiny „institucionální zájmy“ například řadí výdaje na armádu, ideologické konflikty či profesionální status armády; skupina „civilní vláda“ je tvořena problémem delegitimizace, míra zkorumpovanosti nebo neschopnost řešit nastalé krize; jako „vnější hrozby“ uvádí válku, destabilizaci bezpečnostního prostředí, popř. zhoršené vztahy se zahraničím; ve skupině „vnitřní hrozby“ jsou etnický spor, secesionismus, resp. konflikty na linii náboženství, ideologie nebo regionálního patriotismu.

v Huntingtonově pojetí: koncepcce vývoje pretoriánského státu (Huntington 1968). Pokud přitom přihlédneme k okolnostem, které stály u samotného vzniku státu a provázely jej při mnoha pozdějších bezpečnostních hrozbách pro nejvyšší národní zájmy, není tato „degenerace v pretoriánský stát“ (Hassan 2011: 93) a pozice ozbrojených sil v pákistánském politickém systému nikterak nepochopitelná. Neustálý zápas s kvantitativně silnějším sousedem a budování vlastní národní identity cestou negativně vyhraněného nacionalismu, založeného na islámském náboženství a zaměřeného proti hinduistické Indii (Haqqani 2005: 3), přímo vytváří podmínky pro aklamaci armády do role nepostradatelného ochránce nezávislého Pákistánu.

Národní identita Pákistánců byla, a do jisté míry stále je, uměle vytvořeným sociálním konstruktem – nezbytným pro dosažení budoucích jistot pro muslimskou menšinu na indickém subkontinentu. Skutečnost, že tato identita je výsledkem negativní identifikace – slovy Miloše Řezníka „nacionalismu nenávisti“ (Řezník 2003: 21) –, se v pákistánské politické kultuře zakořenila hlouběji, než mnozí ze zakladatelů státu, v první řadě Muhammad Alí Džinnáh, snad mohli považovat za účelné. Tito protagonisté tzv. teorie dvou národů,⁶³ jež byla poprvé artikulována dávno před započatím procesu budování samostatného Pákistánu (Haqqani 2005: 4), si sice po založení suverénního státu uvědomili nebezpečí, které plyne z jejího výhradně nábožensky orientovaného nacionalismu, a požadovali její revizi (Marek 2003: 186), avšak islamizaci společnosti, jejíž „ozbrojenou paží“ byla i armáda, již nemohli zvrátit. Započal proces, na jehož konci dnes můžeme rozpoznat fenomén, pro něhož Husain Haqqani našel přílehlavý název „ideologie džihádu“ (Haqqani 2005: 3), popř. jej Frédéric Grare pojmenoval jako „mýtus islamistické hrozby“ (Grare 2006).

Na jedné straně by zahraničněpolitické ambice Pákistánu směrem k Indii a Afghánistánu byly jen těžce představitelné bez spojení armády a militantních islamistických hnutí. Vnější vztahy Islámábádu s Washingtonem a dalšími západoevropskými státy by, na stranu druhou, zdaleka nedosahovaly takové úrovně bez ambivalentního postoje ozbrojených sil k umírněným

⁶³ Teorii dvou národů, která stála v opozici vůči teorii jednoho národa, lze nejlépe definovat slovy jejího ústředního obhájce M. A. Džinnáha: „Hinduisté a muslimové [na indickém subkontinentu] náleží ke dvěma různým nábožensko-filozofickým systémům, mají různé sociální zvyklosti, různá písemnictví... Podle kterékoliv definice národa muslimové subkontinentu tvoří zvláštní národ, a musí proto mít svoji vlast, svoje území a svůj stát“ (citováno z Marek 2003: 186).

islamistickým stranám v Pákistánu. Zatímco první geopoliticky motivované spojení armády a islamistů našlo své uplatnění již od roku 1947 a začátku konfliktu o Džammú a Kašmír, pro druhou podobu vzájemných vztahů nastala příhodná doba až koncem 90. let minulého století s postupnou eskalací ideologického ozbrojeného konfliktu mezi Západem a radikálním islamismem (tamtéž: 1). Úzké vazby islamistických zájmových skupin a ozbrojených sil – toto „spojení mešity a armády“ (Haqqani 2005) – představují v období od padesátých do osmdesátých let konfliktní potenciál, na jehož základě dochází ke třem střetům zájmů mezi armádním velením a pákistánskou vládou, následovanými vojenskými převraty. Na konci století ovšem získává otázka islamismu jiný rozměr. Spolupráce Pákistánu a „bojovníků za svobodu“ tehdy, zejména ale po 11. září 2001, již není v podmínkách války s terorismem obhajitelná a musí být oficiálně přerušena; naopak existence islamistických politických stran je vhodnou pomůckou k tomu, aby byla v očích mezinárodního společenství posílena oprávněnost pákistánského režimu (rozuměj režimu pod značným vlivem armády) vládnout této strategicky důležité zemi (Grare 2006: 4).

4.2.1. První převrat 1958: Iskandar Mírza a Muhammad Ajjúb Chán

Vojenskému převratu, jímž pákistánská armáda poprvé uchvátla moc v zemi, předcházela destabilizace vnitropolitické scény, která nakonec vyústila v závažnou krizi ochromující celý stát. Nestálost politické elity (Ibrahim 2009: 1) vyplývala z ideového konfliktu mezi socialistickými a liberálními silami (sjednocenými pod vlajkou Národní lidové strany) na jedné a konzervativními stranami (především Republikánská strana a Muslimská liga) bojujícími za zájmy velkostatkářů a průmyslníků na druhé straně. Národní lidová strana požadovala rozdělení statkářské půdy mezi bezzemky bez náhrady jejím původním majitelům, mírové řešení konfliktu s Indií a vystoupení z vojenských paktů (jež nicméně sloužily Pákistánu, jak si dále ukážeme, coby zdroj materiální a finanční pomoci a bezpečnostních záruk ze strany Spojených států). Na rok 1959 byly plánovány první demokratické volby v Pákistánu a politický vývoj nasvědčoval tomu, že se levicovým silám otevře cesta k sestavení vlády (Marek 2003: 214). Protože zahraničněpolitický program Národní lidové strany přímo ohrožoval zájmy pákistánských ozbrojených sil,

jež pro udržení své role „nepostradatelného ochránce vlasti“ potřebovaly pokračování nesmiřitelné protiindické politiky vůči Indii v otázce Kašmíru, zatímco její agrární reformní politika zase hrozila spojencům armády ztrátou značného majetku a kapitálu, stály ozbrojené síly před rozhodnutím, jehož důsledky měly být neblahé.

Od podzimu 1956 začala nestabilita vlády v Pákistánu nabírat na obrátkách. V průběhu dvou následujících let bylo sestaveno pět pravicových kabinetů, z nichž ani jeden nebyl schopen adekvátně reagovat na kupící se sociální a ekonomické problémy země (pauperizace obyvatelstva a nedostatečná potravinová produkce), které hrozily přerůst v hospodářskou katastrofu. Meziroční růst HDP na hlavu dosahující v roce 1954 úrovně 7,49 % klesl v letech 1957 a 1958 na 0,56, resp. 0,16 procenta (Ibrahim 2009: 17). Navíc většinou populace požadovaná pozemková reforma, od níž si chudší vrstvy slibovaly získání relativní sociální jistoty, nebyla přes deklarované sliby pravicových vlád uskutečněna, což značně přispělo k radikalizaci lidových mas. Vítězství levice, která měla v úmyslu zamezit neustálému zvyšování vojenských výdajů (Marek 2003: 214), se tak zdálo pravděpodobné. Prezident – generál ve výslužbě Iskandar Mírza – se už dva měsíce před vyhlášením výjimečného stavu vyjádřil před britským vysokým komisařem Alexanderem Symonem v tom smyslu, že povolá armádu k intervenci, pokud dle předpokládaného výsledku voleb bude sestavena vláda, jíž by „dominovaly nežádoucí elementy“ (Haqqani 2005: 38). Těmi pak byly myšleny politické síly, jež nemínily ponechat armádu v pozici, již dosud zastávala mocenské pozici.⁶⁴

Díky geopolitice Spojených států, snažících se o zastavení mocenského pronikání Sovětského svazu do jižní Asie a k Indickému oceánu, přitom nestála prezidentovi Mírzovi a vrchnímu veliteli pákistánské armády Muhammadu Ajúbu Chánovi v cestě žádná překážka, která by měla původ v mezinárodním prostředí. Vláda prezidenta D. Eisenhowera se snažila převést do praxe koncepci tzv. severního obranného pilíře, tvořeného vedle Turecka, Sýrie a Iráku rovněž právě Pákistánem. Budování tohoto vojenského paktu začalo v listopadu 1956 schůzkou zástupců uvedených států na nejvyšší politické

⁶⁴ Jak H. Haqqani uvádí ve svém díle, podle svědectví lorda Symona prezident Mírza blíže nedefinoval politické skupiny, jejichž přístupu k moci byl odhodlán zabránit vojenským pučem. Na základě vyznění celého rozhovoru však britský vysoký komisař neměl pochyby o tom, že pojem „nežádoucí elementy“ označuje „všechny osoby, u nichž je nepravděpodobné, že by při volbě prezidenta daly svůj hlas Iskandaru Mírzovi“ (Haqqani 2005: 38).

úrovni (Kissinger 1999: 549 a 571). Zásah proti levicové straně slibující odchod z pracně vytvořeného vojenského paktu Washington akceptoval (Spojené státy i nadále Pákistánu poskytovaly slíbenou materiální a politickou podporu) a Ajúb Chán zde navíc dokázal plně využít svůj kredit získaný během předchozích jednání, na nichž svou zemi zastupoval (Haqqani 2005: 36).

4.2.2. Druhý převrat 1969: Muhammad Aga Jahjá Chán

Příčiny vojenského převratu v roce 1969 a pádu režimu Ajjúba Chána jsou ve své podstatě trojího druhu, přičemž všechny se v podstatě odvíjí od pákistáncko-indické války z roku 1965 (Ibrahim 2009: 1). Její výsledky přinesly Pákistánu hospodářské problémy, diskreditaci vládnoucího režimu a posílení postavení armády ve vypjaté mezinárodní situaci. Paradoxem přitom zůstává, že k tomuto vzrůstu prestiže armády došlo i přes faktickou porážku Pákistánu – po ukončení bojů v září 1965 okupovala indická armáda 350 čtverečních mil strategicky důležitého pákistánského území v blízkosti ekonomických metropolí Láhaur a Sialkot, zatímco pákistánští vojáci sice oproti tomu ovládli teritorium o rozloze 1600 čtverečních mil, avšak více než tři čtvrtiny z něj tvořila poušť (Haqqani 2005: 49). Vládní propagandě Ajjúba Chána se nicméně podařilo výsledek konfliktu prezentovat tak, že početně slabší pákistánská armáda odolala silnějším nepříteli a dobyla větší oblasti, nežli sama ztratila. Pákistánská veřejnost tak k mírovým jednáním v uzbeckém Taškentu vyhlížela s napětím a velkými nadějemi.

Nelichotivá situace Pákistánu ovšem nakonec prezidenta Ajjúba Chána přinutila podepsat smlouvu, která zavazovala obě strany k vyklizení získaných pozic. Tento závěr jednání byl v naprostém rozporu s vítěznou propagandou. Veřejnost tuto výměnu „vojenského vítězství za politickou porážku“ nepřijala (tamtéž: 50), ministr zahraničí Zulfikar Alí Bhutto rezignoval na svůj úřad a v čele opoziční Národní lidové strany rozpoutal sérii demonstrací, k níž se přidali i radikální nacionalisté a armádní důstojníci (Marek 2003: 220). Armáda tak mohla s úspěchem dále využít neutěšenou situaci ve vztazích s konfliktním sousedem – fenomén, o kterém M. Hassan trefně hovoří jako o „indickém syndromu“ (Hassan 2011: 87) – a prezentovat sebe samu jako jediného vhodného aktéra řešení sporu o Kašmír. Pozici vlády taktéž oslabovaly přetrvávající socioekonomické potíže, odrážející se na snižující se životní úrovni obyvatel: růst HDP na hlavu klesl v roce 1967 na 1,24 % a

v následujících dvou letech se jen s obtížemi přiblížil přibližně 4,5 procenta. Hodnota vývozu, na němž byla pákistánská ekonomika závislá, se propadla z 3 mld. rupií (1967) na 1,67 mld. rupií v roce 1969 (Ibrahim 2009: 17). Po několika měsících násilných protivládních demonstrací byl nakonec Ajjúb Chán přinucen rezignovat na úřad prezidenta a novým „správcem výjimečného stavu“ se stal generál Muhammad Aga Jahjá Chán.

4.2.3. Třetí převrat 1977: Muhammad Zijául Hak

Pětiletá levicová vláda v čele s Z. A. Bhuttem nedokázala najít politický recept na řešení problémů, s nimiž se Pákistán po občanské válce a odtržení východní části – Bangladéše – musel potýkat. Její liberální a sekulární politika byla trnem v oku konzervativních islamistických kruhů napojených na armádní velení a nezdary hospodářské rekonstrukce a programů národnostního sjednocení země vedly k ekonomickým propadům (Ibrahim 2009: 2). Stejně tak i Bhuttova zahraniční politika, kladoucí si za cíl odpoutání se od zahraničněpolitické závislosti na Spojených státech a vytvoření strategického spojení s Čínou, ve svých důsledcích oslabovala pozice vlády, neboť přispívala k tomu, že Spojené státy (Hassan 2011: 92; Marek 2003: 232), již tak dosti znepokojené sovětským mocenským pronikáním do Afghánistánu viděly jedinou možnost zachování proamerické orientace země v posilování role armády. Pákistán pod Bhuttovým vedením navíc postupně vystoupil jak z Organizace smlouvy pro jihovýchodní Asii (SEATO), tak z Britského společenství národů. Třetím krokem, který měl na prestiž Bhuttova režimu na mezinárodní scéně silně negativní dopad, bylo jeho rozhodnutí zahájit jaderný program a získat zbraně hromadného ničení (Bhave, Kingston 2009: 10; Siddiqa 2007: 80), v důsledku čehož vyvstala možnost dalšího, tentokrát svými dopady fatálního konfliktu v jihoasijském regionu.

Ztráta bývalého Východního Pákistánu, *inter alia*, zemi přinesla značnou ekonomickou újmu. Mezi roky 1971 až 1977 se vývoj HDP na obyvatele střídavě pohyboval v rozmezí od -1,12 do 1,91 procenta (Ibrahim 2009: 17). Hospodářská stagnace přitom korespondovala s celkovou politickou nestabilitou v zemi. Od poloviny 70. let zaznamenaly pravicové strany nárůst elektorátu a hodlaly svého posílení využít. Ve volbách na jaře 1977 však Bhuttova Pákistánská lidová strana získala drtivé vítězství: 80 % platných hlasů. Opoziční síly porážku nepřiznaly, prohlásily výsledky za neplatné, volby

za zmanipulované a rozpoutaly vlnu násilných demonstrací za odstoupení stávající vlády levice. Protesty vyústily v pouliční boje a vážnou politickou a bezpečnostní krizi (Bhave, Kingston 2009: 11; Marek 2003: 233) oslabující pozici režimu jak u jeho odpůrců, tak i dřívějších stoupenců, nyní znepokojených politickou destabilizací.

Přísllovečným „posledním hřebíkem do rakve“ Bhuttova režimu byly jeho vzrůstající spory s velením ozbrojených sil. Poučen z předchozího politického vývoje v Pákistánu, rozhodl se ministerský předseda posílit existenční vazbu armády na vládní kabinet tím, že omezí její finanční autonomii (Siddiqa 2007: 80). Ruku v ruce s mocenským posilováním ozbrojených sil ve státě totiž šla i realizace jejich privátních ekonomických zájmů, kdy si armáda vytvořila síť finančních fondů a vlastních ekonomických zdrojů, které ji umožňovaly získat relativní nezávislost na příjmech ze státního rozpočtu. Tímto pokusem omezit autonomní financování a nasadit stále silnějším vojenskému velení „ohlávkou“ (tamtéž: 81) si režim vytvořil principiálního nepřítele. Pod vedením generála Muhammad Zijául Haka pak byl v létě 1977 proveden VoP.

4.2.4. Čtvrtý převrat 1999: Parvív Mušarraf

Obdobně jako Z. A. Bhutto v sedmdesátých letech se také premiér Naváz Šaríf pokusil upevnit vlastní mocenskou pozici na úkor ozbrojených sil a vyloučit je z rozhodovacího procesu (Bhave, Kingston 2009: 12). Tento pokus přitom byl zacílen na sféru, z níž armáda čerpala legitimitu pro své kontinuální intervenční aktivity v rámci pákistánské domácí politiky především – spor o Džammú a Kašmír s Indií. Na konci 90. let se dařilo pomalu zlepšovat vzájemné pákistánsko-indické vztahy, což vyvrcholilo setkáním předsedů obou vlád v Láhauru a vydání společného prohlášení o navázání dialogu ve věci kašmírského sporu. Avšak už po několika měsících se obě země ocitly na prahu nové války. Ozbrojení islamističtí militanti začali na jaře 1999 ve velkém počtu pronikat na sporná území a s omezenými úspěchy vedli partyzánský boj proti indickým bezpečnostním složkám (Marek 2003: 256). Pákistánská armáda potenciál „bojovníků za svobodu“ z afghánských výcvikových táborů plně využívala a při přechodu do Kašmíru a při bojích s indickou armádou je logisticky podporovala.

Po bilaterálních jednáních s americkou vládou se Šaríf dopustil pro něj osudné chyby, kdy ve veřejném prohlášení nařídil islamistickým ozbrojencům stáhnout se z kašmírského území za „kontrolní linii“ a ukončit tzv. kargilskou krizi. Aby zároveň zdůraznil své odhodlání čelit vzrůstající se vlně nevole ze strany konzervativní a náboženské opozice, odvolal velitele pozemního vojska generála Parvize Mušarrafa, hlavního strůjce a podporovatele bojů o Kašmír. Tento dvojitý útok na vrcholné činitele armády (o dva roky dříve si vynutil rezignaci Mušarrafova předchůdce generála Karamata a Mušarrafa samotného zase měl nahradit servilní velitel zpravodajských služeb generál Zijáuddín) a její výhradní oblast mocenské seberealizace vedla k nesmiřitelnému střetu mezi zájmem civilní vlády a *raison d'être* armády, který nakonec vedl k VoP (tamtéž: 257; Siddiq 2007: 96). Je však nutné podotknout, že ačkoli se Pákistán v průběhu 90. let potýkal se závažnými hospodářskými problémy (Ibrahim 2009: 17), byla Šarífova vláda odstavena od moci pokojným převratem, jež se obešel bez masivních demonstrací a násilí v ulicích.

4.2.5. Pákistánské vojenské převraty z pohledu kauzálního modelu

Čtveřice VoP, které se odehrály v Pákistánu, rozšiřuje empirii pro zakotvení teorie a kauzálního modelu o jiné prostředí původu. Výhodou rozboru pákistánských převratů je tedy ověření přenositelnosti modelu na další množinu případů a, vedle diachronní analýzy, zahrnutí i analýzy synchronní.

Vojenský převrat z roku 1958 lze z hlediska jeho příčinných faktorů s jistou nadsázkou označit za standardní VoP. Mezi jeho strukturální faktory patří zejména „ekonomická stagnace“ a „politické vakuum“, v jejichž důsledku byla zpochybněna legitimita režimu. Zároveň eskalovaly konflikty armády s civilním establishmentem, z jehož strany ozbrojeným silám v budoucnu hrozily nežádoucí „kompetenční zásahy“ a „zásahy do sfér vlivu“. Dopad ohniskové události „zpochybnění legitimacy“ byl dále zesílen druhou významnou ohniskovou událostí, již byla „bezpečnostní krize“ vzniklá v důsledku násilných nepokojů zradikalizovaných mas. Tyto dva spouštěcí faktory se tak pro armádu staly záminkou k preventivnímu úderu proti civilní politické sféře. Podobný průběh postupné aktivace kauzálních faktorů nastal i v případě druhého převratu v roce 1969. Veřejností vnímaná mezinárodní

hrozba ze strany Indie a opakovaně eskalující se konflikt o Kašmír udržovaly při životě permanentní „bezpečnostní krizi“. V jejím kontextu pak došlo k intenzifikaci negativních dopadů zahraničněpolitické porážky režimu, která vedla (do jisté míry uměle) k násilným demonstracím proti politice vlády, implikujícím „zpochybnění legitimacy“ a „politický chaos“. Zahraničněpolitická porážka rovněž prohloubila konflikt mezi civilní vládou a armádou, v jehož důsledku došlo k „zásahu do sféry vlivu“ ozbrojených sil. Stejně jako v předchozím případě, i tento VoP byl ovlivněn významnou „ekonomickou stagnací“.

Mírně odlišná byla sada faktorů vedoucích ke vzniku třetího převratu (1977). Oproti předcházejícím dvěma pákistánským VoP došlo ke střetu mezi vládou a armádou jak „zásahem do sféry vlivu“ v podobě snahy režimu o oslabení stávajících spojeneckých vazeb, tak i záměrem provést „kompetenční zásah“ do mimorozpočtové struktury financování armády a zároveň snížit vojenský rozpočet (viz schéma 26). Spojené státy přirozeně vnímaly novou zahraniční orientaci se znepokojením, jehož důsledkem byla aktivace „silného pákového efektu“ v neprospěch režimu. Vnitřní situace předcházející převratu 1999 oproti tomu postrádala plné rozvinutí „politického chaosu“ v zemi. Legitimita vlády tak byla zpochybněna jen „ekonomickou stagnací“ a „bezpečnostní krizí“. Konflikt armády s vládou byl v tomto případě vyvolán pouze „personálními zásahy“ a „zásahy do sféry vlivu“, tedy do zahraniční politiky vůči Indii. Legitimita režimu přitom nemohla být, stejně jako u dřívějších VoP, posílena politickou mytologií, která byla založena na negativním vymezení vůči Indii a posilovala tak pozici armády.

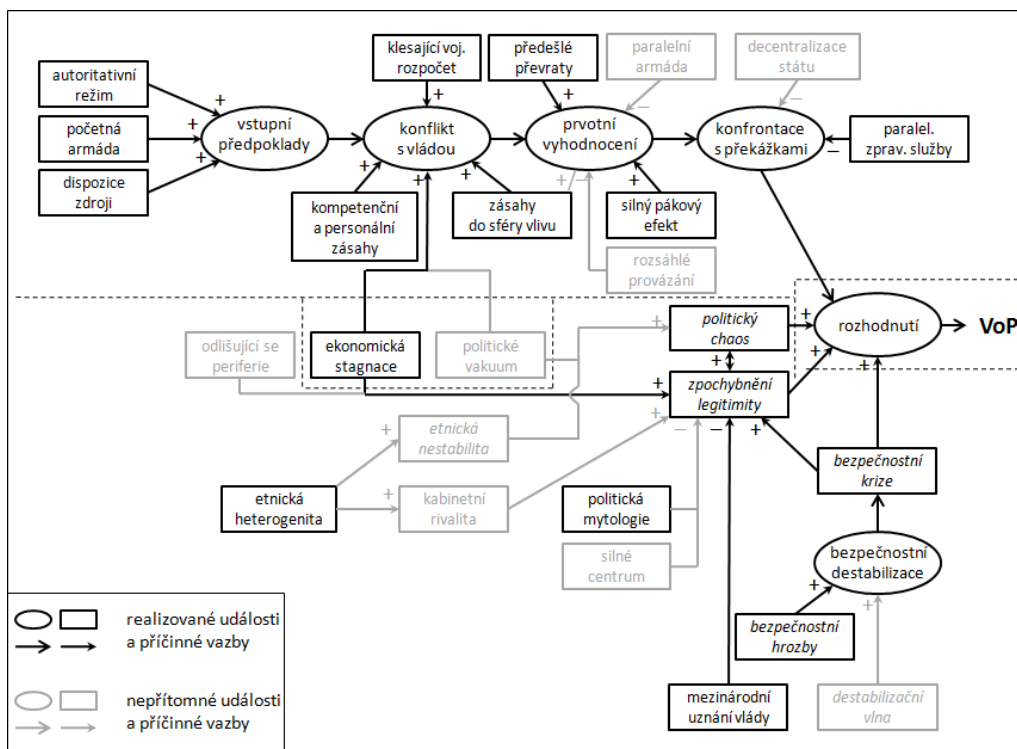

Schéma 26: Kauzální model vojenského převratu 1977 v Pákistánu.

Zdroj: autor.

Ačkoli pákistánské VoP sdílí obdobný soubor kauzálních faktorů jako převraty turecké, posunují empirické zakotvení modelu o další případy a tím jej nadále zpřesňují. Zatímco převraty realizované v Turecku ustanovily obecnou mezní, minimální kombinaci aktivovaných faktorů potřebnou pro uskutečnění VoP v *klasifikační části* modelu (pro událost „konflikt s vládou“ nejsou nutnou podmínkou výhradně klasifikační faktory „klesající vojenský rozpočet“, „kompetenční a personální zásahy“ ani „zásahy do sféry vlivu“, nýbrž dostačujícím je sdílený faktor „ekonomická stagnace“), pákistánské případy upřesnily dostačující kombinaci v *kontextuální části* (prozatím se jí jeví aktivace „zpochybnění legitimacy“ a „bezpečnostní krize“). Rovněž nelze na základě zjištěných poznatků některé faktory pokládat za zcela relevantní: „mezinárodní uznání“ kupříkladu nevykazuje zjevný redukční vliv na riziko převratu.

Pro závěrečné zhodnocení je však ještě nutné ověřit platnost/falzifikovatelnost kauzálního modelu VoP v případech neúspěšného, resp. nerealizovaného vojenského převratu.

4.3. Irák: případová studie pokusu o převrat

Poznatky poskytnuté čtveřicí tureckých a čtveřicí pákistánských vojenských převratů umožňují ověřit platnost kauzálního modelu VoP na případech, které se od sebe sice v podrobnostech liší, avšak z metodologického pohledu představující pravděpodobně (dle očekávání) potvrzující empirii. Populaci zkoumaných případů je proto nutné rozšířit o, *inter alia*, prvek svými parametry sice spadající do množiny validních případů, nicméně diametrálně se odlišující od předešlých nenaplněním závislé proměnné (VoP).

Dějiny Iráku nabízí nepřehledné množství státních převratů a pokusů o něj (1959, 1963, 1965, 1966, 1968 aj.). Počet spiknutí a lokálních povstání se zvýšil zejména v devadesátých letech minulého století, tedy po první válce v Zálivu, kdy režim Saddáma Husajna unikl svému pádu pouze díky rozhodnutí Spojených států, které jeho zničením nechtěly přijít o důležitý stabilizační prvek v regionu.

4.3.1. Neúspěšný vojenský převrat Irácké národní dohody 1996

První válka v Zálivu se pro Irák a jeho autoritativní režim jevila jako katastrofa. Tento předpoklad, který s mezinárodním společenstvím sdílely zejména Spojené státy, se sice ukázal jako chybný, nicméně vnitřní politická a ekonomická situace jednoznačně nasvědčovala tomu, že režim Saddáma Husajna stojí před nevyhnutelným koncem. Dne 3. března 1991 vypuklo rychle se šířící šíitské povstání v jižním Iráku. Po nasazení elitních republikánských gard, které tvořily páteř vojenských jednotek loajálních Husajnovu režimu, byla rebelie brutálně potlačena, přičemž represe sice byly zaměřeny zejména na představitele šíitské komunity, ale v širokém měřítku zasáhly prakticky celé obyvatelstvo šíitského vyznání (Ponížilová 2011: 103). Po porážce povstání Bagdád pokračoval v potírání šíitského živlu, což vedlo k masové emigraci etnika jak do sousedních zemí, tak i zemí Západu, kam uprchla část jeho sociální elity převážně šíitského původu (Gombár 2013: 538), která se pak významnou měrou podílela na zformování Iráckého národního kongresu (INC), exilová koalice mnoha opozičních skupin, těšící se z velké podpory Spojených států (Katzman 2000: 2).

Obdobný postoj vůči Bagdádu zaujala další část iráckého obyvatelstva, která byla politicky znevýhodňována centrální mocí – Kurdové. Ti „viděli

v konci války svou příležitost“ (Ponížilová 2011: 104) a koncem března 1991 již jejich síly ovládaly 95 procent území iráckého Kurdistánu. Bez pomoci Spojených států, jež se s ohledem na svého tureckého spojence rozhodly neinterventovat, však byly nuceny vést nerovný boj s republikánskými gardami (Gombár 2013: 539). Ačkoli sice byla nejprve na základě rezoluce Rady bezpečnosti OSN č. 688 nad kurdským územím realizována bezletová zóna a později došlo i ke stažení iráckých sil z celé oblasti iráckého Kurdistánu, z něhož byly i nadále zcela vyloučeny (Tripp 2000: 271), stabilita režimu opět nebyla ani tímto druhým povstáním velkého rozsahu narušena. Bez ohledu na existující etnickou nestabilitu čerpala vládnoucí moc svou legitimitu z podpory sunnitské populace, jejíž věrnost neoslabil ani sankční systém mezinárodního společenství.

Odpovědí válkou oslabeného režimu na rozsáhlé mezinárodní embargo zasahující fakticky všechna odvětví iráckého hospodářství byla „renesance tribalismu“ (Gombár 2013: 537) a systém ekonomického zvýhodňování (Tripp 2000: 266). Husajnův režim, vždy se opírající o podporu sunnitských Arabů (zejména pak kmene al-Tikrítí), byl totiž v poválečných letech nucen čelit důsledkům své porážky, které se projevovaly v podobě četných lokálních povstání civilního, ale i vojenského charakteru. Spolehlivost bezpečnostních složek po celé období první poloviny devadesátých let doznávala vážných trhlin, přičemž nespokojenost mezi příslušníky ozbrojených sil kulminovala mezi roky 1995–1996, kdy režim provedl rozsáhlé čistky v armádě i vrcholné exekutivě (Gombár 2013: 536). Vzhledem k tomu, že se hlavním cílem Saddáma Husajna stalo „vlastní politické přežití“ (Ponížilová 2011: 107), bylo nutné upustit od socialistických experimentů strany Baas a naopak systémově posílit tradiční společenské struktury založené na kmenové identitě. Tím si režim zajistil věrnost vlivných kmenových vůdců a cestou podpory agrárního sektoru, v němž kmenové struktury dominovaly, vytvářel vhodné podmínky pro růst zaměstnanosti.

K odměnění věrnosti a potrestání nespolehlivosti režim využíval vládní systém distribuce potravin, zboží a dalších životních potřeb, jež se pro většinu iráckého obyvatelstva staly vlivem sankcí běžně nedostupnými (Tripp 2000: 269). Navzdory všem očekáváním tak sankce OSN a USA paradoxně umožnily iráckému režimu upevnit svou moc, již navíc střežila síť všemocných zpravodajských služeb. Mezi ně patřily zejména Vojenská zpravodajská služba

(její náčelník v roce 1994 přeběhl k opozičnímu INC), Všeobecná bezpečnost, Všeobecná zpravodajská služba, Vojenská bezpečnost, Byro kmenových náčelníků a Projekt Al-Hádí, jehož úkolem bylo shromažďovat a rozšiřovat citlivé informace prostřednictvím masových médií (Gombár 2013: 534–535).

V této komplikované vnitropolitické situaci se pak pokoušela vyvíjet činnost Irácká národní dohoda (INA), opoziční organizace výhradně složená z důstojníků armády a bezpečnostních složek (Katzman 2000: 3) převážně sunnitského vyznání, jež byla podporována Spojenými státy a Saúdskou Arábií už v letech 1991–1992, tedy ještě před tím, než se zformovala samotná INC. Když pak v srpnu 1995 uprchl z Iráku Husajn Kámil, zeť Saddáma Husajna a architekt iráckého programu vývoje zbraní hromadného ničení, vyložili si to příslušníci INA jako indikátor rozpadu Hasajnovy mocenské základny a rozhodli se za značného přispění americké CIA provést VoP (v tomto případě přesněji puč). Spiklenci chtěli využít své vazby na vysoce postavené velitele iráckých ozbrojených sil k provedení atentátu na Saddáma Husajna a bombovým útokům na mnoha exponovaných místech, jež měly destabilizovat bezpečnostní situaci (Sanders 2003: 39). Konspirace, k jejímuž plánování spiklenci využívali zdánlivě bezpečné kurdské území, však byla ve fázi příprav odhalena iráckými zpravodajskými službami, a to především díky skutečnosti, že část Kurdů – zejména pak z řad Demokratické strany Kurdistánu Masúda al-Barzáního – udržovala dobré styky s Bagdádem, čímž chtěla vyvažovat vliv svých lokálních rivalů.

4.3.2. Vyjádření iráckého pokusu o převrat kauzálním modelem

Při pohledu na kauzální model znázorňující příčinné faktory působící v procesu utváření podmínek pro vznik převratu, resp. z tohoto procesu vyloučené, jež předcházely pokusu o VoP (puč) roku 1996 v Iráku (viz schéma 27), poutají pozornost především dva markanty. První z nich je zcela nasnadě: VoP v tomto případě nebyl dokonán, není v *klasifikační části* modelu realizován procesní přechod mezi „konfrontací s překážkami“ a závěrečnou procesní událostí „rozhodnutí“. Irácká armáda bezpochyby splňovala „vstupní předpoklady“, které činí úvahy o provedení VoP relevantními. Ke „konfliktu s vládou“ docházelo pravidelně neustálými čistkami namířenými proti armádnímu velení a nekompetentní formulací a implementací vojenské

politiky, jejímiž nejzřetelnějšími projevy byly vojenské nezdary posledního desetiletí. Také neutěšená socioekonomická situace obyvatelstva plynoucí z rozvratu iráckého hospodářství negativně ovlivňovala vztahy mezi vládou a ozbrojenými silami. Rovněž při „prvotním vyhodnocení“ stimulovaly příslušné faktory touhu po svržení režimu: Spojené státy poskytovaly podporu takřka jakékoli iniciativě kladoucí si za cíl změnu politického řádu; historie poslední generace nabízela precedent VoP (1979); existence „paralelní armády“ – republikánských gard – sice měla potenciál snižovat riziko převratu, avšak všeobecná nespokojenost ozbrojených sil s režimem se projevovala i povstáními v těchto elitních útvarech, které měly jinak sloužit jako nástroj kontroly nad pravidelnými vojenskými jednotkami. Provedení puče tak dokázala zmařit teprve až hustá síť zpravodajských služeb. Primární příčinou nezdaru konspirátorů však bylo prodlení v plánu způsobené druhým ze zmíněných markantů.

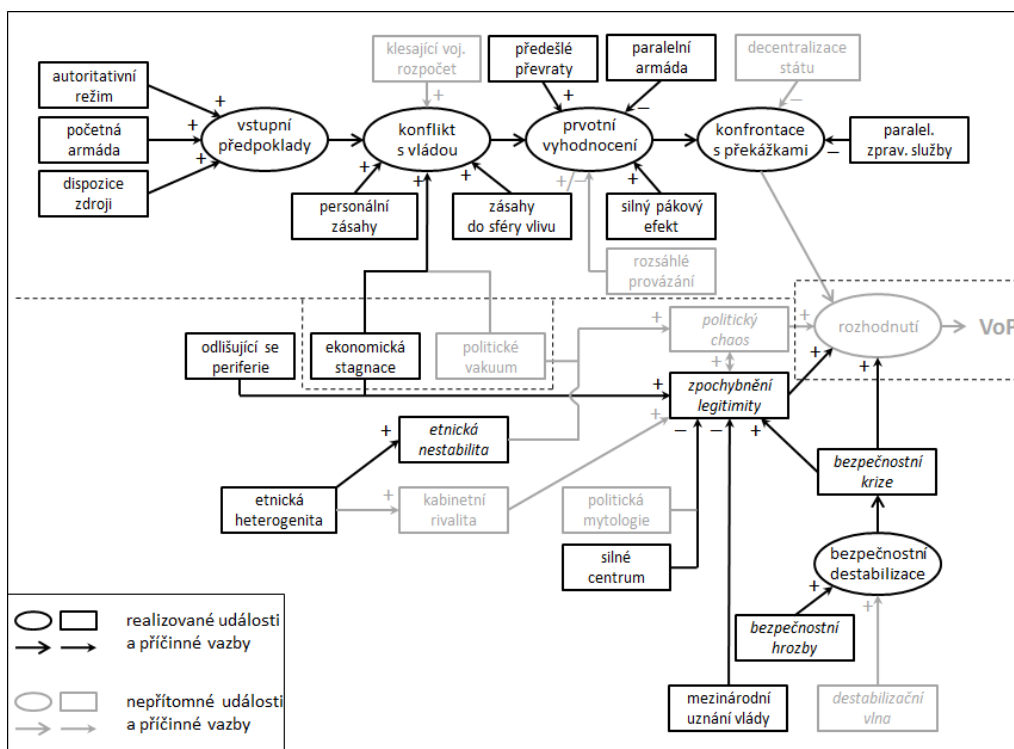

Schéma 27: Kauzální model pokusu o vojenský převrat 1996 v Iráku.

Zdroj: autor.

Kontextuální část kauzálního modelu se totiž vyznačuje zejména absencí „politického chaosu“ jakožto jednoho ze tří ohniskových faktorů. Politická destabilizace režimu byla v podstatě posledním chybějícím dílem, který strůjci převratu postrádali. Dokonce se podle jejich plánů měla stát

signálem k odstranění režimu série útoků na jeho představitele, včetně samotného diktátora Saddáma Husajna.

Potenciální poválečné labilitě irácké diktatury se však podařilo předejít třemi účinnými kroky: 1) posílením tribalismu, 2) selektivní minimalizací negativních dopadů sankčního systému a 3) potlačením či izolováním etnicky profilovaných povstání na jihu a severu země. Prvním krokem režim docílil znovuoobnovení své dříve ztracené politické mytologie, jejímž prostřednictvím posílil svou legitimitu. Druhým si zabezpečil věrnost důležitých společenských skupin, čímž zabránil vzniku politického vakua. A konečně třetí krok byl projevem „silného centra“ vyvažujícího riziko zvyšujícího se vlivu výrazně „odlišující se periferie“.

4.4. Egypt: příležitost k provedení vojenského převratu

Na rozdíl od Turecka, Pákistánu nebo Iráku se Egypt ve své novodobé historii nestal dějištěm tolika vojenských převratů. Jestliže pomineme vojenské zásahy proti režimu Husního Mubáraka, resp. Muhammada Mursího v letech 2011–2013, uskutečnila egyptská armáda převrat pouze jednou: v roce 1952 při tzv. „červencové revoluci“, která do čela státu dosadila její velení a předznamovala tak dominantní postavení ozbrojených sil v institucionální struktuře egyptského státu na příštích 60 let. Výrazně menší frekvence vojenských převratů má svůj původ ve specifickém vztahu armády a vládnoucího režimu, nikoli, jako tomu bylo v předchozích případových studiích, armády a státu.

Převraty let 2011 a 2013 dělí od „červencové revoluce“ nejen dlouhá doba šesti desetiletí, ale též zcela odlišné vnitřní podmínky a prostředí, v němž ozbrojené síly o možné intervenci do politického vývoje rozhodovaly. Zatímco Svobodní důstojníci v čele s Gamálem Abd an-Násirem a Muhammadem an-Nadžíbem vytáhli do boje s monarchií coby antisystémový aktér především kvůli neutěšenému stavu, ve kterém se egyptská armáda nacházela po izraelsko-palestinské válce roku 1948 (Gombár 2007: 8; Gombár 2009: 551), současná egyptská generalita operuje z pozice instituce pevně zakotvené ve státní struktuře, za jejíž stav a vyhlídky nese značnou část odpovědnosti. Jak uvádí někteří autoři, Egypt skutečně nelze označit za „čistou“ vojenskou diktaturu (Cook 2007: 15; Varol 2012b: 73). Vládnoucí režim, který od

poloviny padesátých let 20. století nedoznal hlubší transformace, je založen na pevném spojení mezi byrokratickým aparátem, od 60. let personálně saturovaným vojáky z řad Svobodných důstojníků (resp. režimu loajálních příslušníků ozbrojených sil), a armádou, která si vliv na výkonnou moc nezajišťuje pouze kontrolou silových resortů vlády (obrana, vnitro, vyzbrojování, aj.), nýbrž také úzkou vazbou na prezidenta, který (pochopitelně s výjimkou Mursího) zpravidla pochází z kruhů armádních špiček.

S. Cook ve své studii vojenských enkláv došel k závěru, že stejně jako turecká armáda se i její egyptský protějšek pevně provázal se státní institucionální strukturou a cíleně prorostl do sfér národního hospodářství, státního aparátu a zahraniční a bezpečnostní politiky (Cook 2007: 18–28), kde hájí své zásadní zájmy.⁶⁵ Hlavní důvod, jenž armádní velení vedl k tomuto „tichému“ opanování politiky, představují ekonomické zájmy ozbrojených sil. To se projevuje již od sedmdesátých let dvacátého století, kdy režim prezidenta Sádáta podporoval spojení mezi privátními ekonomickými potřebami a rozvojem sféry národní obrany (tamtéž: 19; el-Dine 2013: 2) pod heslem „jedna ruka buduje a druhá nese zbraň“, a ještě zřetelněji pak od osmdesátých, během nichž Mubárakův režim převedl do praxe myšlenku armády jakožto „motoru hospodářství“ (Gotowicki 1999: 110).

Jestliže jsme definovali tureckou armádu jako ochránce sekulárního státu a modernizačního procesu (viz 4.1.) a pákistánskou armádu jako obránce svých klientských islamistických organizací a vlastního obrazu bojovníka za svobodu muslimů v regionu (viz 4.2.), motivaci egyptských ozbrojených sil pro intervenci do politiky lze najít na linii snah o zachování politického systému a národního hospodářství v podobě armádě otevřeného prostoru, který jejím příslušníkům skýtá jistotu budoucí politické seberealizace a ekonomického zabezpečení. Od „červencové revoluce“ je nejvyšším velitelem ozbrojených sil prezident republiky. Jak jsme si ale už řekli dříve, ačkoli je hlava státu formálně civilním úřadem, Násir, Sádát i Mubárak vděčí za svou politickou kariéru profesi vysokého vojenského důstojníka.⁶⁶ Vztah mezi prezidentem a

⁶⁵ Oproti svému tureckému protějšku jsou však egyptské ozbrojené síly „organickou“ součástí vládnoucího režimu a ani po roce 2011 není možné dělicí linie mezi politickou a vojenskou sférou exaktně rozlišit.

⁶⁶ Na rozdíl od Násira a Sádáta, kteří plnili povinnosti vyplývající ze štábních funkcí a byli zakladateli Svobodných důstojníků, Mubárak, ačkoli nebyl příslušníkem tzv. „červencové generace“, měl praktické zkušenosti s velením – jeho nejvýše zastávanou vojenskou funkcí byl v letech 1972–1975 velitel egyptského vojenského letectva.

armádou byl tudíž vždy exkluzivní. Ústava z roku 1971, která byla stvořena Násirovou administrativou a posvěcena Sádátem, vymezila pravomoci Rady národní obrany, která je ústředním instrumentem vojenské intervence do nejvyšší politické agendy. Díky své permanentní personální převaze v Radě národní obrany pak vojenské velení uplatňuje svou vůli. Tím drží v rukou nástroj faktického veta v klíčových záležitostech, jako jsou státní rozpočet, návrhy zákonů dotýkajících se sféry obrany, vyhlášení válečného stavu nebo vysílání příslušníků ozbrojených sil mimo území Egypta (el-Dine 2013: 6–7). Toto institucionální posílení armády bylo svým způsobem odměnou za podporu Sádáta při likvidaci vnitro-režimní opozice v letech 1970–1971, v jejímž čele stál úzký okruh lidí soustředících se okolo generála Alí Sabrího (Gombár 2009: 621–623). Proč však armáda nevyužila situaci a nezaplnila mocenské vakuum, které nastalo po Násirově smrti?

4.4.1. Střet egyptských politických elit v roce 1970

Gamál Abd an-Násir zemřel náhle v roce 1970 na srdeční selhání. Jeho předčasná smrt zaskočila egyptskou „červencovou“ generaci a tedy i vládnoucí režim, který byl touto generací Násirových spolubojovníků zosobňován. Otázku nástupnictví přitom nebylo v té chvíli možno zodpovědět především proto, že nebyl stanoven žádný závazný princip jejího systémového řešení. Egyptským prezidentem se tak fakticky mohl stát každý z členů nejbližšího okruhu Násirových spolupracovníků, přičemž Anwar as-Sádát nebyl ani zdaleka hlavním uchazečem o nejvyšší post v zemi.

Režim Násirova Egypta (1954–1970) byl založen na vyvážené redistribuci moci mezi ústředními mocenskými centry: úřadem prezidenta (Násir), armádou (Abd al-Hakim Ámir, později Mihammad Fawzí) a Národním svazem, od roku 1962 pak Arabským socialistickým svazem (ASS) v čele s Alí Sabrím (Ryan 2001: 29). Po porážce arabských států v šestidenní válce 1967 se začaly rozplývat dříve ostré předěly mezi mocenskými centry, došlo k jejich vnitřnímu štěpení na linii přívrženci-odpůrci socialistické orientace země v politické i ekonomické oblasti a k vytváření nových, „do jisté míry autonomní[ch]“ center moci (Gombár 2007: 12). Jedním z nich byl tzv. „nový triumvirát“ tvořený některými nejvyššími představiteli státního aparátu, prezidentské kanceláře a Všeobecné zpravodajské služby. Vliv tohoto „nového

triumvirátu“ sahal jak do nejvyšších pater ASS, tak i do vrchního velení armády (Gombár 2009: 615).

V tomto složitém mocenském prostředí byl nucen Sádát obezřetně lavírovat. Jako jediný viceprezident (od prosince 1969) měl sice ústavou zaručenu funkci prezidenta v případě jejího náhlého uprázdnění, avšak nelze jej rozhodně považovat za hlavního, či dokonce ani jednoho z hlavních mocenských hráčů, kteří se o prezidentství mohli ucházet. Koneckonců jeho jmenování viceprezidentem je dostatečným dokladem toho, že Násir nepovažoval Sádáta za skutečnou hrozbu pro své postavení (Ryan 2001: 29).

Přesto však byl Sádát po Násirově smrti v září 1970 v souladu s ústavou jakožto jediný viceprezident nominován a v následném referendu zvolen novým egyptským prezidentem. Aby nedošlo k oslabení jeho pozice kvůli narušení kontinuity režimu, udržoval zpočátku Sádát zdání pokračování politiky násirismu a své největší mocenské oponenty jmenoval do funkcí nejbližších spolupracovníků. Jeho zřejmě úhlavní rival, generálporučík Alí Sabrí, tak byl kupříkladu jmenován viceprezidentem. Sádát však byl nicméně již v této době rozhodnut eliminovat autonomní mocenská centra a odstranit tak hrozbu státního převratu – avšak nemohl si dovolit otevřený konflikt s armádou, která zůstávala v rámci egyptského politického systému rozhodující silou.

První příležitost k útoku na jeho oponenty přinesl až květen 1971, kdy odvolal Sabrího z funkce viceprezidenta. Zveřejněním kompromitujícího materiálu vyprovokoval reakci dalších rivalů – Šarawího Džumy (ministr vnitra), Sámího Šarafa (státní ministr pro prezidentský úřad a velitel Prezidentské gardy) a Muhammada Fawzího (ministr války, bývalý náčelník generálního štábu egyptské armády), kteří společně s dalšími třemi ministry podali demisi ve snaze donutit k odstoupení zbytek vlády a na základě toho dosáhnout i rezignace samotného Sádáta (Gombár 2007: 13; Gombár 2009: 61–62). Jejich snaha nicméně nebyla korunována úspěchem. Sádát jmenoval stávajícího náčelníka generálního štábu generála Muhammada Sádiqa do nejvyšší generálské hodnosti a zároveň s tím i do funkce ministra války. Získal si rovněž věrnost velitele Prezidentské gardy generála Luftího Násifa. Rychlá čistka v armádě provedená mezi vojáky vysoce respektovaným Sádiqem poté odstranila hlavní zastávce Fawzího z čelných velitelských pozic. Odsouzení Sabrího, Džumy a Šarafa k trestu smrti (zmírněno na doživotí) a Fawzího na 15

let vězení v srpnu až prosinci 1971 již proběhlo v atmosféře všeobecně přijímané změny režimu.

Z pohledu terminologie studií StP stojí za zmínku skutečnost, že vzhledem k zastávaným funkcím oponentů prezidenta Sádáta rovněž v zákonodárných sborech, následném oslabení moci legislativních institucí ze strany výkonné moci a prorežimní pozici ozbrojených sil lze egyptské události z roku 1970 označit za sebezpřevrat (viz 1.1.6.).

4.4.2. Vyjádření egyptských událostí 1970 v kauzálním modelu

Protože se poslední z uvedených případových studií výrazně liší od předchozích VoP analyzovaných v této studii, lze oprávněně předpokládat, že také vyjádření událostí v Egyptě roku 1970 v kauzálním modelu bude velmi odlišné od předchozích případů. Kauzální model by v tomto případě neměl obsahovat aktivaci těch faktorů, které jsou nutné pro vznik přesvědčení vojenského velení o výhodách VoP, obsažených v *klasifikační části* modelu (tedy faktory formující pomyslné kladivo), nebo ohniskových událostí formujících vhodné podmínky pro provedení VoP v *kontextuální části* (faktory utváření kovadlinu).

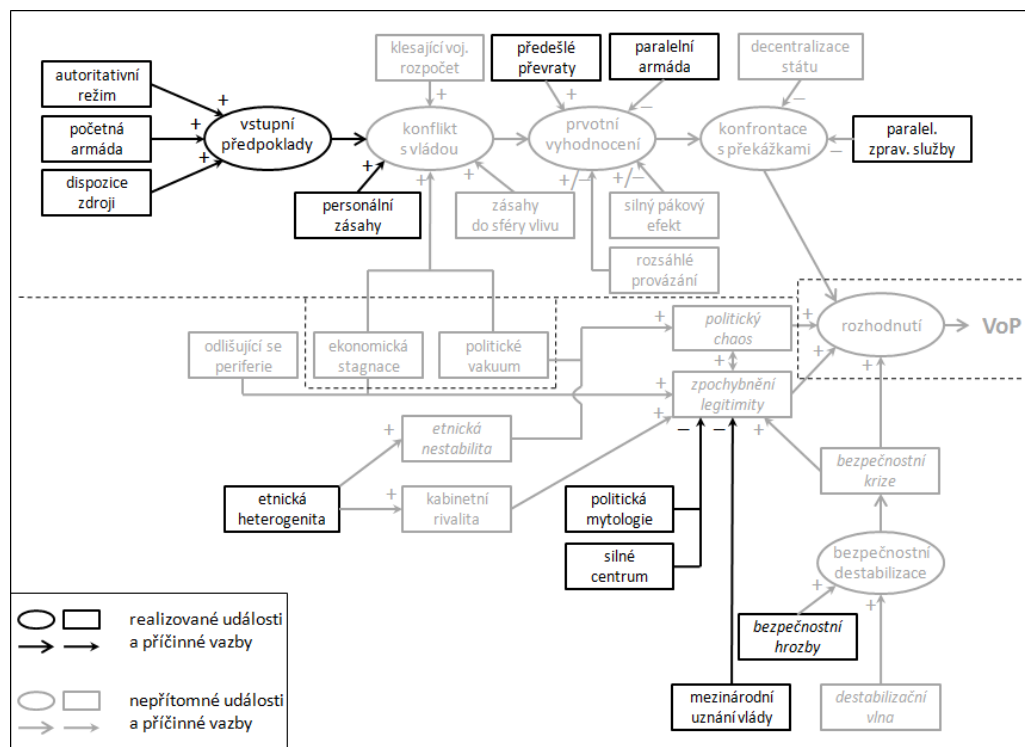

Schéma 28: Kauzální model vojenského převratu aplikovaný na střet politických elit v Egyptě 1970.

Zdroj: autor.

Při pohledu na zdroje motivace armády je na první pohled patrné, že klasifikační proces, v jehož průběhu armáda hodnotí své možnosti a parametry systému z pohledu odstavení „nekompetentní vlády“ od moci, neměl k dispozici potřebnou kombinaci faktorů, jež by naplnila všechny po sobě jdoucí procesní události, zakončené „rozhodnutím“ o realizaci VoP (viz schéma 28). Ve skutečnosti, navzdory útoku prezidenta na postavení ministra války, dříve náčelníka generálního štábu, nedošlo ani ke konfliktu armády s vládou. V době, kdy k otevřenému střetu elit došlo, byl totiž již v čele nejvyššího velení armády nový velitel, jehož mocenská pozice byla limitována právě pozicí jeho předchůdce, v té době přímého nadřízeného. Střet byl proto armádním velením využit, přičemž odpůrce režimu ve svých řadách neutralizovala sama egyptská generalita. Armáda tak zůstala prezidentu loajální.

Obdobně zřetelný je rozdíl také v *kontextuální části* modelu, kde není aktivována ani jedna z ohniskových událostí, tedy žádný z trojice spouštěcích faktorů „politický chaos“, „bezpečnostní destabilizace“ a „zpochybnění legitimacy“. Lze tedy s poměrně vysokou pravděpodobností předpokládat, že i kdyby se armáda rozhodla zahájit plánování VoP a v rozhodující fázi jej uskutečnit, nebyl úspěšný, popř. by byl odhalen a zmařen ještě v přípravné fázi (viz schéma 21).

Závěr

Snaha o ustanovení formální teorie vojenského převratu, jež byla prostředkem k dosažení hlavních cílů této studie, nás vedla k definování funkční terminologie studií státního převratu, kategorizaci a subkategorizaci primárního předmětu výzkumu (vojenského převratu), souhrnu dosavadních substantivních teorií o procesu vzniku a realizace VoP (v některých případech StP, avšak s přenositelnou platností pro VoP), zahrnujících různé dílčí přístupy ke stanovování nezávislých proměnných (našimi slovy faktorů) u teritoriálně i temporálně omezeného výběru zkoumaných případů, a sestavení kauzálního modelu VoP, který je sám o sobě nositelem jistého pozitivního posunu v dosavadním výzkumu. Všechny tyto kroky jsou klíčové pro formulaci formální teorie, jejíž hlavní myšlenka mohla být stručně nastíněna již po sestavení kauzálního modelu, protože byla z něj do jisté míry odvoditelná.

Teorie kladiva a kovadliny reflektuje rozdílnost mezi příčinnými faktory, majícími buďto přímý vliv na rozhodnutí armády realizovat VoP, anebo utvářejícími charakteristiku prostředí, v němž armáda ke svému rozhodnutí dospívá a hledá v něm vhodnou záminku ke svržení vlády. Bez empirického ověření však nebylo možné stanovit, jak důležitou roli v kauzálním modelu ten který faktor hraje. Bylo zřejmé, že význam každého z nich se liší – některé jsou nutnými podmínkami, popř. jsou zcela irelevantní. Proto bylo analyzováno deset případových studií VoP (v Turecku a Pákistánu se jednalo o osm případů pronuciamienta, ve studii o Iráku pak o pokus o puč; v egyptském případě VoP absentoval), přičemž závěry celého výzkumu platné pro teorii vojenského převratu lze shrnout do následujících bodů:

1. Po posuzování proveditelnosti vojenského převratu v konkrétní situaci je nezbytné splnění *vstupních předpokladů*,⁶⁷ které se skládají ze tří příčinných faktorů, jimiž jsou (a) autoritativní charakter politického režimu předmětného systému, (b) počty živé síly a (c) počty prostředků a finančních zdrojů armády (převážně tedy pozemních sil), které jí poskytují reálné dispozice k uskutečnění převratu.⁶⁸

⁶⁷ Zastoupené v klasifikační části kauzálního modelu vojenského převratu procesní událostí se shodným názvem.

⁶⁸ Faktory 1b a 1c jsou obtížně operacionalizovatelné, protože podléhají subjektivnímu nastavení toho kterého případu. Nelze je stanovit na základě přesného matematického vyjádření poměru mezi počtem aktivních příslušníků pozemních sil a celkovým počtem

2. Pokud jsou vstupní předpoklady splněny, lze ve výzkumu výskytu vojenského převratu pro analýzu příslušného kauzálního řetězce aplikovat teorii kladiva a kovadliny. Dle této teorie je nutnou podmínkou výskytu vojenského převratu v jedné z jeho fází (přípravná fáze, fáze rozhodnutí nebo prováděcí fáze) existence *konfliktu mezi vládou a armádou* (metaforicky „kladiva“), dostatečnou podmínkou pak konflikt mezi vládou armádou společně s naplněním potřebného poměru *ohniskových událostí*, jimiž jsou existence politické krize, bezpečnostní krize či krize legitimacy (metaforicky „kovadliny“).
3. Nutnou podmínkou k zahájení přípravné fáze vojenského převratu (viz bod 2.) je existence *konfliktu mezi vládou a armádou*,⁶⁹ ke kterému může dojít naplněním přinejmenším dvou faktorů ze skupiny faktorů, do které patří (a) zásahy vlády do sféry vlivu armády, (b) kompetenční či personální zásahy vlády v rámci armády, (c) klesající podíl státního rozpočtu uvolněný na resort obrany déle než dva roky o sobě a (d) všeobecná ekonomická stagnace ohrožující socioekonomické postavení příslušníků armády.⁷⁰ Státní převrat, při němž absentuje „kladivo“, nabývá formy občanského převratu.
4. Dostatečnou podmínkou výskytu vojenského převratu v některé z jeho fází (viz bod 2.) je vedle konfliktu mezi vládou a armádou (viz bod 3.) naplnění alespoň dvou faktorů ze skupiny ohniskových událostí, která je tvořena (a) *zpochybněním legitimacy* vlády, (b) vypuknutím *bezpečnostní krize* zapříčiněné vnějšími či vnitřními okolnostmi a (c) *politickým chaosem* paralyzujícím vnitropolitickou scénu předmětného režimu. Státní převrat postrádající „kovadlinu“ nabývá podoby palácového převratu.

Tyto základní čtyři body definují teorii kladiva a kovadliny v rozsahu její použitelnosti a jejích hlavních předpokladů. Jejím grafickým znázorněním je kauzální model vojenského převratu, který byl sestaven syntézou substantivních teorií VoP a následně prověřen zasazením do empirického

obyvatel, poněvadž i relativně nepočetná armáda může disponovat natolik politicky významným postavením, jež ji vytvářejí vhodné podmínky pro různé intervence do politiky, včetně vojenského převratu (Saúdská Arábie nebo Tunisko jako případy *par excellence*).

⁶⁹ V klasifikační části kauzálního modelu zastoupen procesní událostí „konflikt s vládou“.

⁷⁰ Faktor 3a nelze přesněji specifikovat, protože každá armáda si definuje sféru svého vlivu (resp. zájmovou sféru) jiným způsobem ať už ústavní či mimoústavní cestou. Faktory 3c a 3d mohou, ale také nemusí být vzájemně příčinně propojeny.

rámce. Poté, co bylo do tohoto kauzálního modelu zasazeno deset případových studií (demonstrováno na čtyřech), bylo odhaleno několik upřesňujících skutečností.

Za prvé, na základě poznatků získaných rozborem osmi VoP, jednoho pokusu o převrat a jedné absence VoP bylo zjištěno, že faktor „mezinárodní uznání“ nemá prokazatelný vliv na pravděpodobnost výskytu vojenského převratu. Ačkoli se jedná o zdroj legitimacy, jeho přítomnost nepředstavuje dostatečnou oporu vlády, která čelí vnitřní hrozbě její ztráty. Ve všech deseti případech byl objekt (případného) převratu uznáván mezinárodním společenstvím.

Za druhé, oproti „mezinárodnímu uznání“ byl zjištěn významný vliv faktoru „politická mytologie“. Ve všech devíti případech uskutečněného či plánovaného VoP se převratem ohrožená vláda nemohla opřít o státotvornou mytologii, protože současně s tím, jak nastavila kolizní kurz se zájmy armády, se svou politikou jednala v nesouladu se základními pilíři režimu, na jehož základě působila. Při delegitimizaci způsobené jinými faktory vládě tento zřejmě důležitý zdroj scházel. V posledním případě, kdy nebyl VoP vůbec zahrnut do plánů armády, byl faktor „politická mytologie“ aktivní a účinně působil proti delegitimizačnímu efektu jiných událostí s příčinnou vazbou na „zpochybnění legitimacy“.

Za třetí, to samé nelze tvrdit o faktoru „silné centrum“, neboť jeho význam v kauzálním modelu je ambivalentní. Jestliže zkoumaný politický systém zahrnuje alespoň jednu „odlišující se periferii“, je vytvářena odstředivá síla na politické centrum. To je pak nuceno důsledně reagovat a projevit sílu k udržení celistvosti systému a svého vlivu nad periferií. Za takových okolností je důležitost faktoru „silné centrum“ zcela zřejmá. Avšak v případě, kdy není v systému přítomna politická periferie, „silné centrum“ je z hlediska legitimizace vlády irelevantní.

Za čtvrté, samotný spouštěcí faktor „zpochybnění legitimacy“, jež zároveň hraje roli jedné z ohniskových událostí, jejichž význam v kauzálním modelu je klíčový, je zřejmě naplněn za specifické situace. Za předpokladu, že absentuje „politická mytologie“ jakožto zdroj legitimacy, postačuje ke „zpochybnění legitimacy“ aktivace dvou faktorů, pravděpodobně „ekonomická stagnace“ a „bezpečnostní krize“ (další z ohniskových událostí). Nejistota v příčinách aktivace „zpochybnění legitimacy“ je přitom dána absencí dat

potřebných k ověření významu faktoru „odlišující se periferie“ bez paralelního působení „silného centra“. Ve všech zkoumaných případech, v nichž byl přítomen vliv periferie, bylo politické centrum systému hodnoceno jako silné, čímž došlo ke vzájemnému vyrušení obou těchto faktorů. V této věci je tak nutný aditivní výzkum.

Za páté, výzkum nenabízí vysvětlení podmínek, při nichž dochází k aktivaci ohniskové události „politický chaos“. Výsledky deseti případových studií nejsou z tohoto pohledu průkazné. Vzhledem k důležitosti ohniskových událostí (jak bylo zmíněno ve čtyřech definujících bodech teorie kladiva a kovadliny) by bylo nanejvýš vhodné věnovat také této otázce další badatelskou pozornost.

Za šesté, je potřeba se vyrovnat s problematickým faktorem „předešlé převraty“. Jakkoli byl tento faktor přítomen v převážné většině analyzovaných úspěšných převratů, neboť existence precedentu je jistě významnou motivací, vzniká jeho zahrnutím do kauzálního modelu problém obtížného rozpoznání jeho prediktivního potenciálu. „Předešlé převraty“ sice zvyšují pravděpodobnost výskytu převratu, nicméně přinejmenším ve dvou situacích tento faktor vždy selhává: v případě prvního úspěchu, kdy je VoP realizován s takovou časovou prodlevou, která činí zkušenost z předcházejícího převratu irelevantní; a v případě prvního neúspěchu, tedy během událostí, jež svou povahou napovídají o možném vzniku VoP, ke kterému ovšem nakonec nedojde. Jako řešení problému „selhání pasti převratu“ (více viz 2.3.10.) se nabízí zaměřit se na identifikaci určitých kombinací faktorů přítomných v „prvním úspěšném“ a/nebo „prvním neúspěšném“ případě, čímž by mohla být marginalizace efektu „předešlého převratu“ vysvětlena. To však bude vzhledem k velmi specifickým vstupním kritériím vyžadovat rozbor velkého počtu případových studií.

A konečně za sedmé, nebyl jednoznačně prokázán vliv faktoru „etnická heterogenita“, jež se při pohledu na výsledky analýzy případových studií jeví spíše jako latentní. Pouze v malém množství případů (dva) došlo k v důsledku přítomnosti faktoru k aktivaci následné události „etnická nestabilita“ a ani v jediném z nich pak tato nevedla ke vzniku „politického chaosu“. Na základě premis substantivní teorie etnického antagonismu (viz 2.3.6.) je význam těchto faktorů a jejich vzájemná kauzalita nezpochybnitelná. Ke kauzálnímu řetězci počínající „etnickou heterogenitou“ a končící zmíněnou ohniskovou událostí

však zřejmě dochází pouze za specifické situace, neboli díky paralelnímu působení dalších faktorů, jejichž rozpoznání vyžaduje aditivní výzkum.

Z výše popsaného lze jednoduše odvodit, že ačkoli se v rámci výzkumu podařilo formulovat alespoň základní obrysy formální teorie vojenského převratu, která je v české politologii doposud takřka *terra incognita*, bez dalšího badatelské činnosti bude mít tato teorie i nadále mnoho slabých míst, jež budou limitovat její explanační potenciál. Navazující výzkum by měl být primárně zaměřen na rozšíření empirického rozměru, ať už z kvantitativního či kvalitativního hlediska. Soubor případových studií musí být nezbytně doplněn o státy nacházející se v jiném regionu, než je Blízký a Střední východ, na nějž je omezen autorův heuristický rozhled, a také o větší množství případů, především pak neúspěšných VoP a situací zdánlivě splňujících podmínky vzniku VoP, které však k převratu nevedou. Výzkum by rovněž měl obsahovat diachronní komparace, jež by mohly odhalit časovou proměnlivost kauzálního modelu, potažmo celé teorie kladiva a kovádky.

Ačkoli tato práce ponechává mnoho koncepčních problémů, které vplynuly ze samotného výzkumu, nevyřešených, nebude snad tolik troufalé tvrdit, že poskytla odpovědi na čtveřici hlavních otázek, jež byly motivací pro její sepsání. Podařilo se formulovat ucelenou teorii, jejíž jemné nuance čekají na zájem dalších badatelů v oblasti studií VoP (resp. StP) o jejich upřesnění. Především však přiblížila českému čtenáři celou problematiku vojenských převratů a nabízí alternativní perspektivu, jejímž prostřednictvím lze nahlížet na bezpečnostní destabilizaci, která zejména v regionu MENA představuje značnou hybnou sílu měnící celou strukturu regionálního politického systému a tamní mocenské rozložení.

Použité prameny a literatura

Prameny

Marshall, Monty, Marshall, Donna. 2014. *Coup d'État Events, 1946–2013*. Center for Systemic Peace. Dostupné z: <http://www.systemicpeace.org/inscr/CSPCoupsCodebook2013.pdf> (23. 9. 2014).

Sarkees, Meredith R. 2010. *The COW Typology of War: Defining and Categorizing Wars*. Correlates of War, University of Michigan. Dostupné z: http://www.correlatesofwar.org/COW2%20Data/WarData_NEW/COW%20Website%20-%20Typology%20of%20war.pdf (5. 9. 2014).

Sarkees, Meredith R. 2011. *Extra-state Wars: Definitions and Variables*. Correlates of War, University of Michigan. Dostupné z: http://www.correlatesofwar.org/COW2%20Data/WarData_NEW/Extra-State Wars_Codebook.pdf (5. 9. 2014).

Literatura

Acenoglu, Daren, Johnson, Simon, Robinson, James, Yared, Pierre. 2008. „Income and Democracy.“ *American Economic Review* 91: s. 808–842.

Ades, Alberto, Chua, Hak. 1997. „Thy Neighbor's Curse: Regional Instability and Economic Growth.“ *Journal of Economic Growth* 2(3): s. 279–304.

Agyeman-Duah, Baffour. 1990. „Military Coups, Regime Change, and Interstate Conflicts in West Africa.“ *Armed Forces & Society* 16(4): s. 547–570.

Allum, Percy. 1995. *State and Society in Western Europe*. Cambridge: Polity Press.

Antonius, George. 1938. *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*. London: Hamish Hamilton.

Arceneaux, Craig, Pion-Berlin, David. 2007. „Issues, Threats, and Institutions: Explaining OAS Responses to Democratic Dilemmas in Latin America.“ *Latin American Politics Society* 49(2): s. 1–31.

Babatope, Ebenezer. 1981. *Coups: Africa and the Barrack Revolts*. Enugu: Fourth Dimension Publishing.

Bacik, G., Salur, S. 2010. „Coup-Proofing in Turkey.“ *European Journal of Economic and Political Studies* 3(2): s. 163–188.

Bankowicz, Marek. 2012. *Coup d'État. A Critical Theoretical Synthesis*. Frankfurt nad Mohanem: Peter Lang.

Banks, Arthur. 2001. *Cross-National Time-Series Data Archive*. Binghamton: Computer Systems Unlimited.

Barany, Zoltan. 2011. „The Role of the Military.“ *Journal of Democracy* 22(4): s. 24–35.

Barany, Zoltan. 2013. „Armies and Revolutions.“ *Journal of Democracy* 24(2): s. 62–76.

- Barraca, Steven. 2007. „Military Coups in the Post-cold War Era: Pakistan, Ecuador and Venezuela.“ *Third World Quarterly* 28(1): s. 137–154.
- Batson, Benjamin. 1984. *The End of the Absolute Monarchy in Siam*. Oxford: Oxford University Press.
- Belkin, Aaron, Schofer, Evan. 2003. „Toward a Structural Understanding of Coup Risk.“ *Journal of Conflict Resolution* 47(5): s. 594–620.
- Belkin, Aaron, Schofer, Evan. 2005. „Coup Risk, Counterbalancing, and International Conflict.“ *Security Studies* 14(1): s. 140–177.
- Belkin, Aaron. 2012. *United We Stand? Divide-and-Conquer Politics and the Logic of International Hostility*. Albany: SUNY Press.
- Ben-Eliezer, Uri. 1998. „Is a military coup possible in Israel? Israel and French-Algeria in comparative historical-sociological perspective.“ *Theory and Society* 27(3): s. 311–349.
- Bhave, A., Kingston, C. 2009. *Military Coups and Consequences of Durable de facto Power: the case of Pakistan*. University of Chicago. Dostupné z: <http://home.uchicago.edu/~abhav/MilitaryCoups.pdf> (4. 8. 2013).
- Birkland, Thomas. 2011. *An Introduction to the Public Policy Process: Theories, Concepts, and Models of Public Policy Making*. Armonk: Sharpe.
- Bouزيد, Bechir. 2011. „Using a Semi-Parametric Analysis to Understand the Occurrence of Coups d'État in Developing Countries.“ *International Journal of Peace Studies* 16(2): s. 53–79.
- Bozdemir, Nazli. 2013. *A Review on Coup d'État. Academic Perspective*. Dostupné z: <http://en.akademikperspektif.com/2013/06/09/a-review-on-coup-detat/>.
- Brass, Paul. 1985. „Ethnic Groups and the State.“ In Brass, Paul (ed.). *Ethnic Groups and the State*. Totowa, N.J.: Barnes & Noble, s. 1–57.
- Braun, Mats. 2008. „Zakotvená teorie.“ In Drulák, Petr a kol. *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál, s. 203–226.
- Braun, Mats. 2009. „Kapitola čtvrtá: Konstruktivismus.“ In Barša, Pavel a kol. *Dialog teorií. Filozofická dilemata výzkumu mezinárodních vztahů*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 124–145.
- Brauner, Jennifer. 2012. „Military Spending and Democratization.“ *Peace Economics, Peace Science and Public Policy* 18(3): s. 1–17.
- Brumberg, Daniel. 2002. „The Trap of Liberalized Autocracy.“ *Journal of Democracy* 13(4): s. 56–68.
- Brzezinski, Zbigniew. 1999. *Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha*. Praha: Mladá fronta.
- Burak, B. 2011. „The Role of the Military in Turkish Politics: To Guard Whom and From What?“ *European Journal of Economic and Political Studies* 4(1): s. 143–169.
- Cameron, Maxwell. 1998a. „Latin American autogolpes: dangerous undertows in the third wave of democratisation.“ *Third World Quarterly* 19(2): s. 219–239.

- Cameron, Maxwell. 1998b. „Self-Coups: Peru, Guatemala, and Russia.“ *Journal of Democracy* 9(1): s. 125–139.
- Casper, Gretchen. 1991. „Theories of Military Intervention in the Third World: Lessons from the Philippines.“ *Armed Forces & Society* 17(2): s. 191–210.
- Cederman, Lars-Erik, Wimmer, Andreas, Min, Brian. 2010. „Why Do Ethnic Groups Rebel?“ *World Politics* 62(1): s. 87–119.
- Clark, John. 2007. „The Decline of the African Military Coup.“ *Journal of Democracy* 18(3): s. 141–155.
- Cleary, Matthew. 2006. „'Left Turn' in Latin America? Explaining the Left's Resurgence.“ *Journal of Democracy* 17(4): s. 35–49.
- Collier, Paul, Hoeffler, Anke. 2005. *Coup Traps: Why does Africa have so many Coups d'État?* Working Paper, Centre for the Study of African Economies, University of Oxford.
- Collier, Paul, Hoeffler, Anke. 2007. *Military Spending and the Risks of Coups d'État.* Working Paper, Centre for the Study of African Economies, University of Oxford.
- Collihan, Kathleen, Danopoulos, Constantine. 1993. „Coup d'État Attempt in Trinidad: Its Causes and Failure.“ *Armed Forces and Society* 19(3): s. 435–450.
- Cook, S. 2007. *Ruling but Not Governing: The Military and Political Development in Egypt, Algeria, and Turkey.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Corbin, Juliet, Strauss, Anselm. 1990. „Grounded Theory Research: Procedures, Canons, and Evaluative Criteria.“ *Qualitative Sociology* 13(1): s. 3–21.
- Costa, Eduardo. 1993. „Peru's Presidential Coup.“ *Journal of Democracy* 4(1): s. 28–40.
- Diamond, Larry J. 2002. „Thinking About Hybrid Regimes.“ *Journal of Democracy* 13(2): s. 20–35.
- Dix, Robert. 1994. „Military coups and military rule in Latin America.“ *Armed Forces & Society* 20(3): s. 439–456.
- Drulák, Petr. 2003. *Teorie mezinárodních vztahů.* Praha: Portál.
- Duke, B. (2005). *Vanguards or Backstabbers? A Comparison of Coups in Brazil and Turkey.* Macalester College. Dostupné z: www.macalester.edu/las/facultystaff/pauldosh/courseresources/FCPResearchPaper-Duke.pdf (20. 8. 2013).
- Easton, David. 1965. *A Systems Analysis of Political.* New York: Wiley.
- Feaver, Peter. 1999. „Civil-Military Relations.“ *Annual Review of Political Science* 2: s. 211–241.
- Ferguson, Gregor. 1987. *Coup d'état: A Practical Manual.* New York: Sterling.
- Feroz, A. 1977. *The Turkish Experiment in Democracy 1950–1975.* London: C. Hurst & Company.
- Feroz, A. 2003. *The Making of Modern Turkey.* New York & London: Routledge.

- Fiala, Petr, Schubert, Klaus. 2000. *Moderní analýza politiky*. Brno: Barrister & Principal.
- Findley, C. 2010. *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity*. New Haven & London: Yale University Press.
- Finer, Samuel. 1962. *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*. Boulder: Westview.
- Fitch, J. Samuel. 2005. „Post-Transition Coups: Ecuador 2000.“ *Journal of Political and Military Sociology* 33(1): s. 39–58.
- Fosu, Augustin. 2002. „Political Instability and Economic Growth: Implications of Coup Events in Sub-Saharan Africa.“ *American Journal of Economics and Sociology* 61(1): s. 329–348.
- Friedrich, Carl. 1969. „The Evolving Theory and Practice of Totalitarian Regimes.“ In Friedrich, Carl, Curtis, Michael, Barber, Benjamin (eds.). *Totalitarianism in Perspective: Three Views*. New York: Praeger, s. 123–164.
- Gans-Morse, Jordan. 2004. „Searching for Transitologists: Contemporary Theories of Post-Communist Transitions and the Myth of a Dominant Paradigm.“ *Post-Soviet Affairs* 20(4): s. 320–349.
- Geddes, Barbara. 1999. „What do we Know About Democratization After Twenty Years?“ *Annual Review of Political Science* 2: s. 115–146.
- Gerbaudo, Paolo. 2013. „The Roots of the Coup.“ *Soundings* (54): s. 104–113.
- Glaser, Barney, Strauss, Anselm. 1967. *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine.
- Glaser, Barney. 2002. „Constructivist Grounded Theory?“ *Forum: Qualitative Social Research* 3(3).
- Glaser, Barney. 2009. „Theoretical Writing.“ *The Grounded Theory Review* 8(3): s. 1–17.
- Goldstone, Jack et al. 2010. „A Global Model for Forecasting Political Stability.“ *American Journal of Political Science* 54(1): s. 190–208.
- Gombár, Eduard. 2013. „Soudobý Irák.“ In Gombár, Eduard, Pecha, Lukáš (eds.). *Dějiny Iráku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 463–584.
- Grare, F. 2006. *Pakistan: The Myth of an Islamist Peril*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Grigg, Dan. 1977. „E. G. Ravenstein and the “laws of migration”.“ *Journal of Historical Geography* 3(1): 41–54.
- Hagopian, Mark. 1974. *The Phenomenon of Revolution*. New York: Harper & Row.
- Haneman, Robert. 1986. „Military Elites and Political Executives.“ *Journal of Political and Military Sociology* 14(4): s. 75–89.
- Hanneman, Robert, Steinback, Robin. 1990. „Military Involvement and Political Stability: An Event History Analysis 1940–1980.“ *Journal of Political and Military Sociology* 18(1): s. 1–23.
- Haqqani, Husain. 2005. *Pakistan: Between the Mosque and the Military*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.

- Hassan, Muhammad. 2011. „Causes of Military Intervention in Pakistan: A Revisionist Discourse.“ *Pakistan Vision* 12(2): s. 66–100.
- Heywood, Andrew. 2004. *Politologie*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Holton, Judith. 2010. „The Coding Process and Its Challenges.“ *The Grounded Theory Review* 9(1): s. 21–40.
- Horowitz, Donald. 1985. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Huntington, Samuel. 1957. *The Soldier and the State*. Harvard: Harvard University Press.
- Huntington, Samuel. 1968. *Political Order in Changing Societies*. New Haven and London: Yale University Press.
- Huntington, Samuel. 1991. *The Third Wave*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- Ibrahim, Amina. 2009. *Guarding the State or Protecting the Economy? The Economic Factors of Pakistan's Military Coups*. Occasional Paper. DESTIN (Development Studies Institute). Dostupné z: <http://www.lse.ac.uk/internationalDevelopment/research/crisisStates/download/op/OP8Ibrahim.pdf>.
- Iqbal, Zaryab, Starr, Harvey. 2007. *State Failure: Conceptualization and Determinants*. Working Paper, University of South Carolina.
- Iqbal, Zaryab, Starr, Harvey. 2008. „Bad Neighbors: Failed States and Their Consequences.“ *Conflict Management and Peace Science* 25(4): s. 315–331.
- Jackman, Robert. 1978. „The Predictability of Coups d'État.“ *American Political Science Review* 72(4): s. 1262–1275.
- Janowitz, Morris. 1977. *Military Institutions and Coercion in the Developing Countries*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jenkins, Craig, Kposowa, Augustine. 1990. „Explaining Military Coups d'État: Black Africa, 1957–1984.“ *American Sociological Review* 55(6): s. 861–875.
- Jenkins, Craig, Kposowa, Augustine. 1992. „The Political Origins of African Military Coups.“ *International Studies Quarterly* 36(3): s. 271–292.
- Jia, Ruixue, Liang, Pinghan. 2012a. *Government Structure and Military Coups*. Working Paper, Institute for International Economic Studies, Stockholm University, Stockholm.
- Jia, Ruixue, Liang, Pinghan. 2012b. „Decentralization and Military Coups.“ In Bo, Chen, Chatterji, Manas, Chaoyan, Hao (eds.). *Cooperation for a Peaceful and Sustainable World, Part 1*. Bingley: Emerald Group Publishing.
- Johnson, Thomas, Slater, Robert, McGowan, Patrick. 1984. „Explaining African Military Coups d'Etat, 1960–1982.“ *American Political Science Review* 78(3): s. 622–640.
- Johnstad, Petter. 2012. „When the Time Is Right: Regime Legitimacy as a Predictor of Nonviolent Protest Outcome.“ *Peace & Change* 37(4): s. 516–543.
- Katzman, Kenneth. 2000. *Iraq's Opposition Movements*. Congressional Research Service Report for Congress. The Library of Congress.

- Kebschull, Harvey. 1994. „Operation “Just Missed”: Lessons From Failed Coup Attempts.“ *Armed Forces & Society* 20(4): s. 565–579.
- Kennedy, Gavin. 1974. *The Military in the Third World*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Keohane, Robert, Nye, Joseph. 1987. „Power and Interdependence.“ *International Organization* 41(4): s. 725–753.
- Kissinger, Henry. 1999. *Umění diplomacie. Od Richelieua k pádu Berlínské zdi*. Praha: Prostor.
- Kofroň, Jan, Krontorádová, Ilona. 2015. „Česká cesta metodologického vzdělávání v politické vědě v mezinárodní perspektivě.“ *Mezinárodní vztahy* 50(4): 26–48.
- Korpi, Walter. 1974. „Conflict, Power and Relative Deprivation.“ *American Political Science Review* 68(4): s. 1569–1578.
- Kposowa, Augustine, Jenkins, Craig. 1993. „The Structural Sources of Military Coups in Postcolonial Africa, 1957–1984.“ *American Journal of Sociology* 99(1): s. 126–163.
- Kreiser, K. 2010. „Nové Turecko.“ In Kreiser, K., Neumann, C. (eds.). *Dějiny Turecka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 183–233.
- Lane, David. 2008. „The Orange Revolution: ‘People’s Revolution’ or Revolutionary Coup?“ *The British Journal of Politics and International Relations* 10(4): s. 525–549.
- Lee, Everett. 1966. „A Theory of Migration.“ *Demography* 3(1): s. 47–57.
- Lemmer, John. 2013. *Causal Modeling*. New York: Rome Laboratory. Dostupné z: <http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1303/1303.1471.pdf> (28. 11. 2015).
- Leon, Gabriel. 2012. *Loyalty for Sale? Military Spending and Coups d'État*. Working Paper, University of Cambridge.
- Levitsky, Steven, Way, Lucan. 2005. „International Linkage and Democratization.“ *Journal of Democracy* 16(3): s. 20–34.
- Levitsky, Steven, Way, Lucan. 2006. „Rethinking the International Dimension of Regime Change.“ *Comparative Politics* 38(4): s. 379–400.
- Linz, Juan. 2000. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Lissak, Moshe. 1973. „Stages of Modernization and Patterns of Military Coups.“ *International Journal of Comparative Sociology* 14(1–2): s. 59–75.
- Londregan, John, Poole, Keith. 1990. „Poverty, the Coup Trap, and the Seizure of Executive Power.“ *World Politics* 17(2): s. 151–183.
- Lunde, Tormod. 1991. „Modernization and Political Instability: Coup d'État in Africa, 1955–1985.“ *Acta Sociologica* 34(1): s. 13–32.
- Luttwak, Edward. 1969. *Coup d'État. A practical handbook*. Cambridge: Harvard University Press.
- Machoň, Miloslav. 2015. „Vliv epistemických komunit na mezinárodní jednání o problému kosmické tříště.“ *Mezinárodní vztahy* 50(4): s. 5–25.

- Malul, Miki, Shoham, Amir. 2006. „The Role of Culture and Economic Variables in Wars and Coups.“ *Peace Economics, Peace Science and Public Policy* 12(1): s. 1–9.
- Marek, Jan. 2003. „Pákistán.“ In Filipický, J. (ed.): *Dějiny Bangladéše, Bhútánu, Maledív, Nepálu, Pákistánu a Šrí Lanky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 179–269.
- Martinák, Lukáš. 2010. „Armáda jako protidemokratický aktér: případová studie Sýrie a Pákistánu.“ *Politologická revue* 16(2): s. 51–76.
- Martinák, Lukáš. 2011. *Politika mocenské rovnováhy: definice v parametrech státu a koncert velmocí 1815–1854*. Diplomová práce na katedře politologie a evropských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Martinák, Lukáš. 2014. „Egyptský coup d'état 2013: předvídatelný důsledek politického vývoje.“ *Politologická revue* 21(1): s. 73–101.
- Mbaku, John. 1994. „Military Coups as Rent-Seeking Behavior.“ *Journal of Political and Military Sociology* 22(3): s. 241–284.
- McGowan, Patrick. 1975. „Predicting Instability in Tropical Africa.“ In O'Leary, Michael, Coplin, William (eds.). *Quantitative Analysis in Foreign Policy and Forecasting*. New York: Praeger, s. 35–78.
- McGowan, Patrick. 2003. „African military coups d'état, 1956–2001: Frequency, trends and distribution.“ *Journal of Modern African Studies* 41(3): s. 339–370.
- McGowan, Patrick. 2005. „Coups and Conflict in West Africa, 1955–2004.“ *Armed Forces & Society* 32(1): s. 5–23.
- McKinlay, Robert, Cohen, Alvin. 1974. *Military Coups, Military Regimes, and Social Change*. Working Paper, The Annual Meeting of the American Political Science Association, Chigaco.
- Mearsheimer, John, Walt, Stephen. 2013. „Leaving theory behind: Why simplistic hypothesis testing is bad for International Relations.“ *European Journal of International Relations* 19(3): 427–457.
- Moreno, Erika, Lewis-Beck, Michael, Amoureux, Jacque. 2004. *Latin Rhythms: Coup Cycles in the America*. Working Paper.
- Morrison, Donald, Stevenson, Hugh. 1972a. „Integration and Instability.“ *American Political Science Review* 66(3): s. 902–927.
- Morrison, Donald, Stevenson, Hugh. 1972b. „Cultural Pluralism, Modernization and Conflict.“ *Canadian Journal of Political Science* 5(1): s. 82–103.
- Muasher, Marwan. 2014. *The Second Arab Awakening and the Battle for Pluralism*. Yale, Yale University Press.
- Nordlinger, Eric. 1977. *Soldiers in Politics*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- O'Kane, Rosemary. 1987. *The Likelihood of Coups*. Aldeshot: Avebury.
- O'Kane, Rosemary. 1993. „Coups d'État in Africa: A Political Economy Approach.“ *Journal of Peace Research* 30(3): s. 251–270.

- Önis, Z. 2010. „Crises and Transformations in Turkish Political Economy.“ *Turkish Policy Quarterly* 9(3): s. 45–61.
- Perlmutter, Amos. 1969. „The Pretorian State and the Pretorian Army.“ *Comparative Politics* 3(3): s. 382–404.
- Pion-Berlin, David, Trinkunas, Harold. 2009. *Civilian Praetorianism and Military Shirking during Constitutional Crises in Latin America*. Working paper, RESDAL (Security and Defence Network of Latin America). Dostupné z: <http://www.resdal.org/experiencias/lasa2009-paper-pionberlin-trinkunas>.
- Pollack, Kenneth et al. 2011. *The Arab Awakening: America and the Transformation of the Middle East*. Washington, DC: Brooking Institution Press.
- Ponížilová, Martina. 2011. *Irák*. Praha: Nakladatelství Libri.
- Powell, Jonathan, Thyne, Clayton. 2011. „Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset.“ *Journal of Peace Research* 48(2): s. 249–259.
- Powell, Jonathan. 2012. „Determinant sof the Attempting and Outcome of Coups d'État.“ *Journal of Conflict Resolution* 56(6): s. 1017–1040.
- Powell, Jonathan. 2014. „An assessment of the ‘democrartic’ coup theory.“ *African Security Review* 23(3): s. 213–224.
- Putnam, Robert. 1967. „Toward Explaining Military Intervention in Latin America Politics.“ *World Politics* 20(1): s. 83–110.
- Quinlivan, James. 1999. „Coup-proofing: ITs Practice and Consequences in the Middle East.“ *International Security* 24(2): s. 131–165.
- Rabushka, Alvin, Shepsle, Kenneth. 1972. *Politics in Plural Societies*. Columbus: Charles Merrill.
- Remmer, Karen. 1992. „The Process of Democratization in Latin America.“ *Studies in Comparative International Development* 27(4): s. 3–24.
- Rial, Juan. 1989. „The Legitimacy of Military Intervention and the Option for Democracy in Latin America.“ In Kuhlmann, Jürgen (ed.). *Military Interventions and Democracy Security Policy and Defence in Finland*. München: Sozialwissenschaftliches Institut der Bundeswehr, s. 67–120.
- Rittinger, Eric, Cleary, Matthew. 2013. „Confronting Coup Risk in the Latin American Left.“ *Studies in Comparative International Development* 48(4): s. 403–431.
- Roessler, Philip. 2011. „The Enemy Within. Personal Rule, Coups, and Civil War in Africa.“ *World Politics* 63(2): s. 300–346.
- Ryan, Curtis. 2001. „Political Strategies and Regime Survival in Egypt.“ *Journal of Third World Studies* 18(2): s. 25–46.
- Řezník, Miloš. 2003. *Formování moderního národa*. Praha: Triton.
- Sanders, Richard. 2003. „1991-2003, Iraq: The War Between the Bushes.“ *Press for Conversion* 51: s. 38–40.
- Siani-Davies, Peter. 1996. „Romanian Revolution or Coup d'État?“ *Communist and Post-Communist Studies* 29(4): s. 453–465.
- Siddiq, Ayesha. 2007. *Military Inc. Inside Pakistan's Military Economy*. Oxford: Oxford University Press.

- Singh, Chaitram. 2011. „Military Coups in Pakistan and the Corporate Interests Hypothesis.“ *Journal of Third World Studies* 28(1): s. 47–59.
- Smaldone, Joseph. 1974. „The Paradox of Military Politics in Sub-Saharan Africa.“ In Cochran, Charles (ed.). *Civil-Military Relations*. New York: Free Press, s. 203–227.
- Strauss, Anselm, Corbinová, Juliet. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce.
- Šmíd, Tomáš, Vaňura, Vladimír. 2009. „Teoretické vymezení a konceptualizace fenoménu slabých a selhávajících států.“ *Mezinárodní vztahy* 44(2): s. 44–64.
- Tannahill, R. Neal. 1975. „Military Intervention in Search of a Dependent Variable.“ *Journal of Political and Military Sociology* 3(2): s. 219–228.
- Tanter, Raymond, Midlarsky, Manus. 1967. „A Theory of Revolution.“ *Conflict Resolution* 11(3): s. 264–280.
- Taspınar, Ö. 2008. *Turkey's Middle East Policies. Between Neo-Ottomanism and Kemalism*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Thompson, William, Christopherson, Jon. 1979. „A Multivariate Analysis of the Correlates of Regime Vulnerability and Proneness to the Military Coup.“ *Journal of Political and Military Sociology* 7(2): s. 283–289.
- Thompson, William. 1973. *Grievances of Military Coup-Makers*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Thompson, William. 1974. „Toward Explaining Arab Military Coups.“ *Journal of Political and Military Sociology* 2(2): s. 237–250.
- Thompson, William. 1975. „Regime Vulnerability and the Military Coup.“ *Comparative Politics* 7(4): s. 459–487.
- Tripp, Charles. 2000. *A History of Iraq*. New York: Cambridge University Press.
- Trithart, Albert. 2013. „Democratic Coups? Regional Responses to the Constitutional Crises in Honduras and Niger.“ *Journal of Public and International Affairs* 24: s. 112–133.
- Varol, Ozan. 2012a. „The Democratic Coup d'État.“ *Harvard International Law Journal* 53(2): s. 292–356.
- Varol, Ozan. 2012b. *The Military as the Guardian of Constitutional Democracy*. Lewis & Clark Law School. Dostupné z: http://www.law.uiowa.edu/documents/ascl_varol.pdf (15. 8. 2013).
- Villalta, Jorge. 1979. *Atatürk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Way, Lucan. 2008. „The Real Causes of the Color Revolutions.“ *Journal of Democracy* 19(3): s. 55–69.
- Wayman, Frank, Tago, Atsushi. 2009. „Explaining the Onset of Mass Killing, 1949–87.“ *Journal of Peace Research* 20(10): s. 1–17.
- Weber, Max. 1978. *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.

- Wells, Alan, Pollnac, Richard. 1988. „The Coup d'État in Sub-Saharan Africa: Changing Patterns from 1956–1984.“ *Journal of Political and Military Sociology* 16(4): s. 43–56.
- Wells, Alan. 1974. „The Coup d'État in Theory and Practice: Independent Black Africa in the 1960s.“ *The American Journal of Sociology* 79(4): s. 871–887.
- Wendt, Alexander. 2004. „The State as Person in International Theory.“ *Review of International Studies* 30(2): s. 289–316.
- Whitehouse, Bruce. 2012. „The Force of Action: Legitimizing the Coup in Bamako, Mali.“ *Africa Spectrum* 47(2–3): s. 93–110.
- Zimmermann, Ekkart. 1979a. „Explaining Military Coups d'État: Towards the Development of a Complex Causal Model.“ *Quality and Quantity* 13(5): s. 431–441.
- Zimmermann, Ekkart. 1979b. *Political Violence, Crises, and Revolutions: Theories and research*. Cambridge: Alfred Schenkman Publications.

Abstrakt

Rigorózní práce se zaměřuje na výzkum vojenského převratu, který je součástí širší badatelské problematiky státního převratu. Motivem práce je nedostatečná reflexe tohoto výzkumu v rámci české politologické obce, která je v rozporu s trendem panujícím v politické vědě anglosaské provenience i realitě mezinárodních vztahů. Státní převrat, resp. jeho subkategorie vojenský převrat nadále zůstává častým fenoménem mezinárodního bezpečnostního prostředí a svými negativními dopady značně ovlivňuje bezpečnostní vývoj v mnoha regionech světa. Důležitost poznání tohoto fenoménu navíc stále narůstá s postupující bezpečnostní destabilizací, jež je nejvíce patrná zejména v regionu Blízkého východu a severní Afriky. Ústředními body rigorózní práce jsou tyto: 1) zvýšit povědomí badatelů české politiky o problematice státních, resp. vojenských převratů a nabídnout tak výchozí pozici pro navazující výzkum; 2) v souladu s prvním cílem předložit ucelený terminologický slovník a kategorizaci základních pojmů označujících jednotlivé typy převratů; 3) předložit přehled hlavních substantivních teorií vojenského (státního) převratu, které v anglosaské odborné literatuře představují hlavní tendence výzkumu, a kriticky je zhodnotit; 4) komparací těchto substantivních teorií vytvořit syntetizovaný kauzální model vojenského převratu; 5) podrobit kauzální model empirickému testování prostřednictvím série případových studií; a konečně 6) formulovat formální teorii vojenského převratu na základě empiricky ověřených skutečností.

Abstract

The thesis focuses on research into military coup, part of a wider exploration issue of coup d'état. The motive for the work is posed by insufficient reflection of this research within the community of Czech political science, which contradicts the trend prevailing in political science of Anglo-Saxon provenance and in reality of international relations. Coup d'état, or rather its subcategory of military coup, has been a frequent phenomenon in the international security environment. As a result of its negative impacts, coup considerably influences development in a lot of world's regions. Importance of knowledge of this phenomenon has been growing on account of the spreading security destabilisation which is the most obvious in the region of the Middle East and North Africa. Central points of this work are as follows: 1) to heighten knowledge of Czech political-science researchers of the issue of coups d'état, or rather military coups, and offer so a starting point to a follow-up research; 2) in accordance with the first goal, to present a comprehensive dictionary of given terminology and categorisation of basic terms designating individual types of coups; 3) to present an overview of the substantive theories of military coup (d'état) which represent the main trends of research in the Anglo-Saxon professional literature, and assess them critically; 4) create a synthesised causal model of military coup based on comparison of the above-mentioned substantive theories; 5) to submit the causal model to empiric testing by way of a series of case studies; and at last 6) to formulate a formal theory of military coup based on empirically verified facts.